

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ
МИНИСТРЛІГІ**

**ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ**

ӘОЖ 316.363.5

Қолжазба құқында

БЕКСУЛТАН ЖАННАТ

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАС ОТБАСЫЛАРДЫҢ АЖЫРАСУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ САЛДАРЫ (ӘЛЕУМЕТТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ)**

**6М050100 – Әлеуметтану мамандығы бойынша әлеуметтану
ғылымдарының магистрі академиялық дәреже алу үшін магистрлік
диссертация**

ТҮРКІСТАН – 2019

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҚОЖА АХМЕТ ЯСАУИ АТЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚ-ТҮРІК
УНИВЕРСИТЕТІ

Қорғауға жіберілді: Қоғамдық
ғылымдар кафедрасының
менгерушісі, филос.ғ.к., проф.м.а.
А.Ж. Малдыбек
(қолы)

20__ ж.

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАС ОТБАСЫЛАРДЫҢ АЖЫРАСУ
МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ САЛДАРЫ (ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ)**

мамандығы: 6M050100 – ӘЛЕУМЕТТАНУ

Магистрант

Бексу
(қолы)

Бексултан Ж.
(аты-жөні,тегі)

Ғылыми жетекшісі,
соц.ғ.к., доцент м.а.

Джаппарова Р.Т.
(қолы)

Джаппарова Р.Т.
(аты-жөні,тегі)

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ	4
1. ЖАС ОТБАСЫЛАРДЫҢ АЖЫРАСУЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ	11
1.1 Отбасыны зерттеуге арналған теориялық қайнар көздер	11
1.2 Жас отбасы әлеуметтік зерттеудің нысаны ретінде	20
1.3 Ажырасу қазіргі қоғамның әлеуметтік феномені ретінде	27
2. ЖАС ОТБАСЫНЫҢ АЖЫРАСУЫН ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ БАҒАЛАУЫ	35
2.1 Заманауи отбасы және оның өзгерістері	35
2.2 Тұрғындардың жас отбасы туралы түсінігі	45
2.3 Тұрғындардың жас отбасының ажырасуына көзқарасы	54
ҚОРЫТЫНДЫ	67
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	71
ҚОСЫМШАЛАР	75

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс қазіргі Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері мен салдарының әлеуметтік аспектілерін зерттеу үшін социологиялық тұрғыдан сараптауға арналған.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Отбасы ол барлық әлеуметтік институттардың негізі және отбасының дамуы туралы айтқанда, тұтас қоғамның дамуы айтылады. Дәл осы отбасыда адам әлеуметтік ролдерге үйренеді, білімнің негізін алады және жалпы мінез-құлық дағдыларын үйренеді. Отбасының тұрақтылығы – бұл оның әлеуметтік институт ретіндегі тұрақтылық күйі. Оған сыртқы және ішкі факторлар әсер етеді. Сыртқы факторларға: әлеуметтік-экономикалық орта, отбасының әлеуметтік статусы жатады. Ішкі факторларға: отбасы ішіндегі тұлғааралық қарым-қатынас, ролдердің бөлінуі, ерлі-зайыптылардың құндылықтық бағыттары, ерлі-зайыптылар арасындағы жанжалдың деңгейі жатады. Отбасының тұрақсыздығының кері мағынасы оның ыдырауы, яғни ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынастың үзілуі, нақтырақ айтқанда ажырасу болады. Тақырып өзектілігінің себебі, біздің елде соңғы жылдарда ажырасулардың көбеюімен үйленулердің азаюы, ал некесіз туулардың салдарынан толық қанды емес отбасылардың көбеюіне алып келуінде. Демографтардың есебі бойынша, ерлер мен әйелдердің жартысы өмір сүрген уақытында некелерін бұзады: тіркелген некелердің орта есеппен әрбір бесеуінің екеуі ыдырайды.

Қазіргі кездегі әлеуметтануда жас отбасының қиын, жағымсыз, сыни жағдайлардағы ажырасуының әлеуметтік ерекшеліктерін зерттеу өте өзекті болып отыр.

Ажырасу – әлеуметтік проблемаға айналып, енді қоғамда қалыпты жағдай ретінде қабылдана бастады. Кез-келген проблеманың ушығуы, шиеленісуі-қоғамда оған деген қалыпты көзқарастың тууына әкелетіні сияқты ажырасу да осындай деңгейге жетті.

Қазіргі кездегі ажырасу санының көбеюіне байланысты (социологтардың есебі бойынша, әрбір некелескендердің екіншісі ажырасады, осыдан он жыл бұрын әрбір үшінші жұп ажырасатын болған) ажырасқан адамдардың проблемаларын құрылымдық түрде шешу жолдарын іздеу, дағдарыстық жағдайларды жеңуге әлеуметтік көмек көрсету тек қана әлеуметтану ғылымы үшін ғана емес, сонымен қатар, жалпы қоғамның алдында тұрған ең үлкен міндет болып табылады.

Бұл өз кезегінде әрбір адамның серігін, жарын өз еркінше таңдауға мүмкіндік береді. Алайда таңдау кеңістігі кеңейгенмен де отбасы беріктігі нығайып жатқаны шамалы. Оны еліміздің статистикасынан көруге болады. Мәселен, 2015 жылы Қазақстанда заңды тіркелген неке 148.769-ды құраған. 2016 жылдың қаңтар-сәуір айында 39.682 неке заңдастырылған. Неке қию 4,6% төмендеген. Осы жылдың қаңтар-сәуір айында 16.338 ажырасу фактісі тіркелген.

Бүкіл әлемде ресми, заңды некеге тұруға қызығушылық азайып бара жатқанын байқауға болады. Әсіресе, Еуропада заңсыз некеден туған бала коэффициенті өскен. Себебі көпшілігі «азаматтық некеден» тұрады.

UNSTAT мәліметтеріне қарағанда неке коэффициенті бойынша Қазақстан БҰҰ-ға кіретін 100 елдің ішінде 16-орнында тұр. Қазақстан Иран, Ресей, Албания, Тәжікстан мен Мысыр сияқты елдерден кейін тұрақтаған. Ал ажырасу коэффициенті бойынша Қазақстан осы елдер арасында 24-орында. Еуропа елдерінің ішінде ажырасу коэффициенті ең жоғары Бельгия, Португалия, Венгрия екен.

Ислам дінін ұстанатын елдердің арасында Қазақстанның ажырасу коэффициенті ең жоғары. Таяу Шығыс елдері, соның ішінде Мысыр, Сирия, Иордания, Индонезия, Сауд Арабиясы мен Ливияда барлық неке заң жүзінде дін өкілінің қатысуынсыз жүзеге асады. Ал Иран мен Израильде барлық неке дін өкілінің қатысуымен жүзеге асады. Осыған байланысты, егер жұбайлардың бірі ажырасуға қарсы болған жағдайда қиындықтар туындайды.

Жалпы ажырасу көрсеткішінің осыншалықты өсуі бірнеше факторларға тікелей байланысты. Ең бірінші, ол елдің экономикалық даму жағдайы мен қоғамның әл-ауқаты мәселелері. Қоғам арасында ажырасудың басты себебі ретінде есептелетін кең таралған пікір: «Жастардың үлкен өмірге дайындықсыз келетіндігі».

Қазіргі заманауи қоғамда әйелдер құқықтары, бостандықтары, бұрынғымен салыстырғанда әлдеқайда жоғарылаған. Жылдар бойы біршама түнекте өмір сүрген әйелдерге, білім алуға, мансап жасауға, ары қарай сол жолда тұрмыс құрмай кете беруге барлығына толық мүмкіндік бар. Осыдан 10-20 жыл бұрынғы өмірмен салыстырғанда әйелдер құқығы әлдеқайда нығайған. Бұрын отбасы үшін, бала-шағасы үшін шыдап, қиналып күйеуімен айырыласпайтын әйел бұл заманда өзі үшін де өмір сүруге болатынын түсінді. Әйелдер ғана емес, ер адамдар да, жалпы қоғамда эгоцентристік (менмендік) көзқарас басым болып бара жатқанын байқауға болады. Бұл – дұрыс емес деп кесіп айта алмаймыз. Себебі, басқа жағынан алып қарасақ, ажырасу – бір-бірімен сыйыспайтын, ұрыс-керісі таусылмайтын, біріне-бірі сәйкес келмейтін, көзқарастары мен өмірлік құндылықтары бір арнаға тоғыспайтын екі адамға бостандық пен еркіндік беру, жандарына тыныштық сыйлау. Көптеген ажырасқан жұптардың сөздеріне сүйенсек, ажырасқан соң реніш, айқай-шу, өкпеден құтылғандарын айтады.

Мәселенің ғылыми-зерттелу деңгейі.

Кез-келген халықтың жаңа буын жас өркені – шаңырақ көтеріп, отбасын құрудан басталатындығы табиғи шындық. Халқымыз осынау бір аса жауапты кезеңді тіршіліктің ішкі мәнімен тереңдете түсіп: «адам ұрпағымен мың жасайды», - деп тұжырымдаған екен. Сөз жоқ, бұл тұжырымда өміршең ұрпақ жайында айтылып отырғандығы күмән тудырмаса керек.

Отбасы – әлеуметтік институттардың ішінде ең ежелгісі. Отбасының табиғаты мен мәнін анықтауға ғалымдар түрлі тұрғыдан қарастырды.

Отбасы – қоғамның ең маңызды тобы, бірлестігі. Ежелгі грек философы Платонның «Мұрат тұтатын мемлекет» деген жобаларында қоғамды нығайту мақсатында әйелдердің, балалар мен мүліктердің бәріне ортақ болуын ұсынды. Оның пікірінше отбасы дегеніміз – өзгермейтін бастапқы қоғамдық ұяшық: отбасылардың бірігуі нәтижесінде мемлекет пайда болады деген пікір айтқан.

Ал Аристотель «Жанұя – адамдардың қарым-қатынастарының ең бірінші түрі және ол мемлекеттің бірінші кішігірім бөлігі», - деп санады.

Француз ағартушысы Ж.Ж.Руссо: «Барлық қоғамдардың ішіндегі ең ежелгі әрі жалғыз табиғи қоғам – бұл отбасы. Сонымен, отбасы – бұл, керек болса, саяси қоғамдардың бейнесі, үкімет – әке тәрізді, халық – балалары іспеттес», - деп жазды. Антика, орта ғасыр философтары отбасылық қарым-қатынастан қоғамдық қарым-қатынас шығады деп түсіндірді, отбасының ерекше әлеуметтік институт ретінде сипаттамасына емес, мемлекетке деген көзқарастары басым болды [1].

Қоғамдық экономикалық формациясының қайсысы болмасын әр қилы отбасы түрлерімен тығыз байланысты болған.

Қазіргі ХХІ ғасырдағы қазақ отбасының негізгі міндеті – қоғамдық, топтық және жеке қажеттілікті қанағаттандыру. Бұл ғасырда тәуелсіз болып атанған Қазақстан мемлекетінің әлеуметтік ұясы болғандықтан, отбасы бірнеше маңызды талаптарды орындауды мойнына алады. Сондай-ақ, отбасының әрбір мүшелерінің ортақ мүддесін басты міндет етеді.

Патриархалды отбасы алғашында ежелгі гректер отбасында, соңынан римдік отбасы түрінде қалыптасты. Римше отбасы – familia, «күлдар отбасы» деген мағынаға ие. Сондықтан, гендерлік саясатты насихаттаушылар арасында отбасын басқарушы әкеден басқасы (әйел жағдайы) күл ретінде саналды деген түсінік болған. Алайда оны басқашада түсінуге болады. Адам баласы өздерін жаратушының құлымыз деп түсінгендіктен де осындай атауды лайық көруі мүмкін. Сондықтан да бұл атау отбасының патриархалды немесе матриархалды екендігіне қатысты емес деген пікір қосуға болады.

Отбасының туындауы мен дамуы туралы ғылыми тұрғыда диалектикалық материалистік көзқарасты негіздеп берген Ф.Энгельс [2].

Неке мен отбасына деген тарихи көзқарасты бекітудің басында «Ана құқығы» деген еңбектің авторы, швейцар ғалымы И.Баховен тұр.

Америка этнографы Л.Морган «Көне қоғам» атты еңбегінде алғашқы қауымдық құрылыста отбасы түрлерінің даму жолын бүкіл әлемге материалдық тұрғыда түсіндіріп, топты некеге негізделгенін мәлімдейді. Ондағы некелер тобы рулар ішіндегі бірімен бірі жыныстық қатынаста бола берген. Ұрпақ бір-біріне аға-қарындас бола тұра некелес болған. «Алғашқы заманда, - дейді К.Маркс, - қарындасы ағасының әйелі болған, мұның өзі әдептілікке жататын болған... К.Маркс: «Отбасы қоғамның дамуына байланысты дамуы керек және қоғамның өзгеруіне қарай өзгеруі керек», - деп атап өтті [3].

Ретсіз жыныстық қатынас – экзогамия деп аталған, кейін оған тыйым салынған (табу). Қауымдық қоғамдағы өндіруші күштердің дамып, еңбек бөлініп шығуына байланысты қауымдық жеке меншік орнына жеке меншіктің

пайда болуы моногамиялық отбасының пайда болуына себеп болды. Моногамиялық отбасы варварлық дәуірдің соңғы кезеңінде басталды да, оның жұпты некеге айналып, цивилизация дәуірінің басында еркектер үстемдігінің орнауымен байланысты болды. Некелесу не ажырасу тек еркектер үлесіне тиді. Ф.Энгельстің айтуы бойынша, топтық неке жабайылық дәуірге тән болса, жұпты отбасы варварлық, ал моногамиялық отбасы цивилизация дәуіріне тән болған. ХІХ ғасырдың ортасына дейін адамдардың санасында неке мен отбасына деген діни пікір басым болды [2].

ХІХ мен ХХ ғасырдың аралығында негізінен дара шағын отбасы үстем болған. Дара шағын отбасында үлкен патриархалдық отбасылардың сипаттары сақталып келген.

Үлкен патриархалдық отбасы Орта Азия мен Қазақстанда қашан пайда болған туралы А.Ю.Якубовский [4], А.Н.Бернштан [5], Н.А.Кисляковскидің еңбектерінен көруге болады. Ол туралы этнограф С.М.Абрамзон еңбек жазды [6].

Отбасы жеке тұлғаның әлеуметтік бағдар алуында басты рөл атқаратынын Ю.В.Сычев «Микроорта және тұлға» деген еңбегінде атап өткен [7].

Жеке тұлғаның әлеуметтену барысында отбасындағы әдеттердің, дәстүрлердің, ғұрыптардың мәнін зерттегендер қазақстандық философтар Қ.Нұрланова [8], Ж.К.Қаракөзова, Р.М. Мұстафина, М.Ш.Хасанова [9] т.б.

Қазіргі заманның отбасына әлеуметтік талдау жасағандар Аитов Н.А. [10], Ауталинова Ұ. [11], Бекжанов У. [11], Габдуллина К.Г. [12], Жаназарова З.Ж. [13] және т.б.

Жас отбасылардың ажырасуы мәселесіне көп көңіл бөлінуде.

«Жас отбасы» ұғымы және оны ерекшелеу белгілерін А.И.Антонов [14], С.И.Голод [15], И.П.Каткова [16], П.Я.Рубина [17], Б.Ц.Урланис [18] және т.б ғалымдар қарастырған .

Некенің ұзақтық өлшемін Е.М.Зуйков, Н.В.Кузнецов, Т.А.Гурко, М.С.Мацковский қарастырған [19-22].

Отбасының демографиялық қызметін А.Г.Вишневский зерттеген [23].

Жас отбасының институционализациялауына экономикалық факторлардың әсерін Ф.Энгельс [2], А.Бebelь[24], Р.Зидер [25] қарастырған.

Қазіргі кезде шағын кішігірім нуклеарлық отбасылар кең тараған. Өкінішке қарай, толық емес отбасылардың саны да көбейіп келеді. Негізінде тең құқықты эгалитарлы отбасыларының болуымен сипатталады.

Қоғамдағы проблемалар экономиканың тұрақсыздығы, денсаулық сақтау, білім берудегі дағдарыстар көптеген отбасының тұрмыс деңгейінің төмендеуіне әсерін тигізіп отыр. Тұтыну тауарларының бағасы күрт өскендіктен, отбасылардың көп бөлігі нашар тұрмыс кешуде. Психологиялық ахуалы нашар, тұлғааралық қарым-қатынасқа түспейтін, балаларын ұрып-соғатын отбасылардың саны өсуде. Тұрғындардың көбі кедейліктің күйін кешуде, денсаулық сақтау, білім беру және мәдениет салаларының әлсіреуі баланың қоғамдағы орнын анықтауға, жұмыссыздық деңгейінің артуы – әлеуметтік-

экономикалық потенциалының төмендеуіне әсер етеді. Көптеген отбасыларға балаларды тәрбиелеп, жетілдіру үшін уақыт пен қаражат жетіспейді.

Зерттеу нысаны – Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасы әлеуметтік мәселе ретінде.

Зерттеу пәні – Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері және салдары.

Зерттеу мақсаты – Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері мен салдарын зерттеу.

Зерттеу міндеттері:

- қойылған мақсатты барынша ашып көрсету, жұмыс тәжірибесін игеру үшін отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріндегі деректерді шолып, өзіндік тұжырымдар жасау;

- Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері мен салдарының теориялық және методологиялық негіздеріне ғылыми талдау жүргізу;

- Қазақстандағы жас отбасылардың бүгінгі мен болашағына ой жүгіртіп, олардың қазіргі ажырасу мәселелері мен салдарын қарастыру;

- Қазақстан жас отбасылардың әлеуметтік ахуалын, экономикалық жай-күйін ой талқысынан өткізу.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Әлеуметтік шындық – бұл әр түрлі компоненттерден тұратын социумның объективтік болмысы. Олардың арасынан өзгеше әлеуметтік институт формасы ретінде шығатын отбасы ерекше орын алады.

Зерттеу методологиясы объективтік, тарихилық, жүйелілік және ғылыми таным принциптеріне негізделді, сондай-ақ хронологиялық зерттеу тәсілдері де қолданылды. Сол секілді біз қарастырып отырған мәселені мүмкіндігінше объективтік тұрғыдан түсіндіруге бағытталған әрі жаңа көзқарас тұрғысынан жазылған еңбектер басшылыққа алынды.

Нақты деректерді зерделеу ғылыми зерттеуде талдау және жинақтау, жүйелендіру, салыстыру т.б. жалпыға белгілі әдістері негізінде жүргізілді.

Зерттеудің эмпирикалық негізі. Автордың тікелей өзінің қатысуымен Оңтүстік Қазақстанның негізгі өңірінің тұрғын халықтары арасында жүргізген нақты социологиялық зерттеу мәліметтері алынды. 2017-2019 жылдары аралығында Түркістан, Кентау, Шымкент қалаларында бірегей әдістемелік өлшемдер пайдаланыла отырып социологиялық зерттеулер жүргізілді. Нақты сауалнама сұрақтарында жас отбасылардың ажырасу мәселелері және салдары өз көрінісін тапты. Әр жылдары жүргізілген нақты социологиялық зерттеулер мәліметтері бір-бірімен салыстырылып талданды. Зерттеу барысында сауалнама сұрақтарын, құжаттарды талдау, мерзімді басылымдардың материалдарын саралау, салыстыру, байқау, т.с.с. әдістер кеңінен пайдаланылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалықтары. Диссертацияда жаңалық статусын иеленген төмендегі бірқатар нәтижелер алынды:

- жас отбасылар әлеуметтік зерттеудің нысаны ретінде зерттелді;

- ажырасу қазіргі қоғамның әлеуметтік феномені ретінде қарастырылды;

- Оңтүстік Қазақстан тұрғындардың жас отбасы туралы түсінігі талқыланды;

- Оңтүстік Қазақстан тұрғындардың жас отбасының ажырасуына деген көзқарасы анықталды;

- диссертант жүргізген әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижесінде Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері мен салдарын көрсетті.

Қорғауға ұсынылатын диссертацияның негізгі тұжырымдары.

1. Өзінің тарихи дамуында өтпелі кезеңнен өткен басқа елдердің әр түрлі тәжірибелерін зерттей отырып, зерттеудің таңдалған пәндік саласына сәйкес, дәстүрлі тәсілдерді қарастыру, аталмыш мәселеге барабар жауапты іздестіруден басталды. Диссертацияда отбасының табиғатын социологиялық зерттеу негізінде қоғам өмірінде ерекше қызмет атқаратын, тұтас алғанда, жалпы қабылданған аксеоматикалық ережені жоққа шығармай, оның әлеуметтік институттағы қалыптасуы мен ауысуы бір ізбен қарастырылады.

2. Қоғамның іргелі және өтпелі кезеңіне сәйкес негізделген отбасының «тәуелдігі» институттанған «үлгісінің» қалыптасуы мен даму факторларын айқындайтыны тәрізді отбасы мен мемлекет арақатынасының елеулі рөлі туралы тезис тұжырымдалды. Осыдан адамның тәжірибелік қызмет үдерісінде жүзеге асырылатын динамикалық бірігуге бағытталған бағдарлары ретіндегі, қоғамның отбасын негіздеу қажеттігі туындайды.

3. Жеке адамның үйреншікті және теориялық сана-сезімінің арақатынасы объективті шындықты танытып қана қоймайды, сонымен бірге қоғамның жаңаша институттандырылған өзгеріс пішінінде айқындалатын, адамның шығармашылық қызметінде нәтижеленетін ортаның қайта жасалуына мүмкіндік тудырады. Осы тұрғыдан жас отбасы жеке адамның қайта жаңарған қызметінде жүзеге асырылған сипаттамалар мен оның институттандырылған шараларын нығайтуға бағытталған нысандардың, үлгілердің динамикалық жағдайында табылады.

4. Тарихтың қайталанған сәттерінде адамдардың бағдарларын елеулі мөлшерде анықтайтын институттар қызметінің сипаттамаларын қалыптастыру үдерісінің өзіне сәйкес заңдылығы шығады және керісінше, адамдардың құндылық бағдарларының өзі маңызды мөлшерде институттар қызметінің табанды сипаттамалары үдерісінде айқындалады. Бұл мағынасында құндылық бағдарлар өмірлік тәжірибеде тұрақты ұдайы түзіліп, орнықтырылған қалыптар жүйесінде мүлдем өзгеріп, құндылық жүйесіне кіреді, басқаша айтқанда өзіне тән институттанған ортаны жасайды.

5. Отбасы бағыттар қызметін орындап, адамның сана-сезімі мен мінез-құлығын белгілі бір арнаға бағыттай отырып, қоғамдық жүйе құрылымын ретке келтіруге үлес қосады. Оның үстіне басқа қоғамдық құрылымды институттандыруға ықпал етіп, өзгеріске ұшыратады, әлеуметтік жүйенің ұйымдастырушылық құрылымына кіріп, өз кезегінде, отбасыны институттандыру үдерісін анықтайды. Бұл мағынасында отбасының бағыттық сипаттамалары институционалдық талдауға жүйелік бөлшек ретінде кіреді.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық маңыздылығы. Отбасы дегеніміз не, ол әлеуметтік институтта қалай өзгеріске түседі, қоғам және әрбір адам өміріндегі оның маңызы қандай, оның ақиқат мәні неде және өзінің теориялық-социологиялық мағынасынан басқа неге міндеттейді, қандай тәжірибелік маңызы бар деген сұрақтарды қамтиды. Қазіргі социологияның әмбебап, сондай-ақ қолданбалы әдістерін қолдану, қоғамдық тұтастық тұрғысында отбасын институттандыру үдерісінің даму динамикасын қарастыруға, қоғамдық құрылымның түбегейлі қайта жасалуы үдерісінде мемлекеттік және жеке адам бастауының ішкі өзара байланысын айқындауға мүмкіндік жасайды.

Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері және салдары қазіргі заман талабына сай, жаңаша көзқараспен зерттеген еңбектердің қатарын толықтыра түседі. Зерттеу жұмысындағы деректер мен қорытындыларды Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері және салдары, отбасы социологиясы, сондай-ақ осы тақырыпта жазылатын болашақ зерттеу жұмыстарда пайдалануға болады.

Біздің жұмысымыздан алынған нәтижелер мен жасалынған қорытындылар арқылы отбасындағы ажырасу кезінде отбасы мүшелеріне жүйелі көмек көрсету, шиеленістерді болдырмауға пайдасы бар.

Зерттеу жұмысының сынақталуы (апробациясы) және жүзеге асырылуы. Диссертациялық зерттеудің негізгі жағдайлары мен тұжырымдары мақалалар мен тезистерде көрініс тапты.

Магистрлік зерттеу Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің «Қоғамдық ғылымдар» кафедрасында қаралды. Университет жанынан арнайы құрылған комиссия отырысында талқылануға ұсынылды. Диссертацияның мазмұны, тұжырымдары мен негізгі нәтижелері төменде көрсетілген халықаралық ғылыми басылымдарда жарық көрді:

1. Проблема развода у молодых семей и их последствия в Южном Казахстане // Социальные науки: social-economic sciences: Электронный научный журнал. 2018. № 1 (20).

2. Причины и факторы разводов в Республике Казахстан // Актуальные вопросы развития российской экономики в условиях геополитической напряженности: материалы всероссийской научно-практической конференции (27 декабря 2018г., Саратов) – Издательство ЦППМ «Академия Бизнеса», Саратов 2018.

3. Влияние развода родителей на формирование личности ребенка в Казахстане // Социальные науки: social-economic sciences: Электронный научный журнал. 2019. № 2 (26).

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, екі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияның жалпы көлемі – 91 бет.

1. ЖАС ОТБАСЫЛАРДЫҢ АЖЫРАСУЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

1.1 Отбасыны зерттеуге арналған қайнар көздер

Неке мен отбасының тарихи көзқарастары негізінен швейцариялық тарихшы И. Бачофен болып табылады, оның басты жұмысы - «Ана құқығы». 1861 жылы жарық көрген шығарма көне заманғы гинецрократияны және оның діни-құқықтық сипатын зерттейді. Бұл ғалымның басты еңбегі – неке мен отбасының тарихи өзгергіштігінің негізі. И.Бахофеннің ойынша, моногамды некеге жыныстар арасындағы полигамды қатынастар, ал патриархаттық некеге әйелдер мен отбасы өміріндегі әйелдердің экономикалық және моральдық алға басуы себеп болды. И.Бахофеннен басқа ана құқығының ашылуына шотландтық ғалым Дж.Мак-Леннанда үлес қосты. Оның «Алғашқы неке» атты зерттеуі 1865 ж. жарыққа шықты.

Матриархат идеясы мен отбасының тарихи дамуын ары қарай қарастыру Г.Мэн («Заңнан бұрын», 1861), Дж.Леббон («Өркениеттің пайда болуы» 1870, «Неке, тотемизм және дін» 1911), М.Ковалевский («Отбасы мен жекеменшіктің пайда болуы мен дамуы туры эссе» 1923) және т.б көрініс тапты.

Ресейлік ғалымдар М.М.Ковалевский экзогамияның пайда болуын қарабайыр қауымдастықтардың жанжалдарын және антагонизмді шешу құралы ретінде ұсынды.

М.Косвен, С.Токарева, С.Толстов, М.Бутин, Д.Ольдерогге, Ю.Семенова және басқада ғалымдардың жаңа ақпараттарды қамтыған зерттеуі бойынша отбасының дамуы ретсіз жыныстық қатынастардан (аз немесе көп уақыттағы моногамды бірге некесіз тұруды санағанда) заңдастырылған және моральді моногамияға апаратынын растады. Мұнда ресейлік ғалымдардың талқыланған мәселелерге қатысты еңбектерін айтпасақ болмайды. Олардың жұмысында матриархатпен патронимияға байланысты күрделі және нақтыланған көптеген сұрақтарға жауаптар табылды, аумақта сақталған туыстық және патриархалдық дәстүрлері мұқият зерделенді.

Сонымен қатар, жаңа тарихи және этнографиялық материалдар Л.Морганның және Ф.Энгельстің шығармаларында туындаған бірқатар мәселелердің шешімін қайта талқылауға және түсіндіруге мүмкіндік берді, атап айтқанда, отбасы дамуының әмбебап кезеңдері ретінде «қанмен байланысты», «пуналуальды» нормалары туралы мәселе. Ф.Энгельстің «Отбасы, жеке меншік пен мемлекеттің пайда болуы» жұмысының пайда болуынан бері ең маңыздысы марксизмнің тек өткен неке мен отбасылық қарым-қатынастарына қатысты емес, сонымен қатар оларды өзгерту перспективалары туралы негізгі қорытындыларын дәлелдеді.

К.Маркстың және Ф.Энгельстің шығармаларында некенің және отбасының түсіндірілуіндегі айырмашылықты, некені және отбасын түсіндірудегі ерекше көзқарасты, эмпирикалық әдістерді қолдану арқылы осы құбылыстарды социологиялық зерттеу жолын бастан өткен екінші жол да басталды. Бірінші

осындай зерттеу Ф.Энгельстің «Англиядағы жұмыс класының позициясы» (1845) атақты кітабы болды. Онда әйелдердің капиталистік қоғамда өндірістік қызметке қатысуын талдау процесінде Ф.Энгельс заманауи әлеуметтануда қолданылатын әлеуметтанулық зерттеулердің барлық дерлік әдістерін: статистикалық көздер мен құжаттарды талдауды, қоғамдық пікірді, куәгерлердің есептерін, ақыр соңында, өз бақылауы мен сұхбаттарын қолданды. Бұл шығармашылық теориялық және эмпирикалық зерттеу қағидаларына бастау салып, фактілерді зерттеу мен жариялауға негіз болды.

Отбасы мен некенің әлеуметтік зерттеуінің бірінші негізін қалаушылар жұмысы ретінде К.Маркстің «Капитал», Э.Дюркгеймнің «Өзін-өзі өлтіру», Ф.Ле-Плейя, А.Бebelдің еңбектерін айтуға болады. Бұл еңбектерде тек отбасы-неке қарым-қатынасының объективті қалыпты дамуы ғана көрсетіліп қоймаған, сонымен қатар оның эмпирикалық зерттеуінің негізгі тәсілдері көрсетілген.

Функционализмнің негізін қалаушы Э.Дюркгейм отбасына тән ынтымақтастық пен бірлік механизмдерін іздестіруге тікелей әсер етті. Отбасы өміріндегі әрбір отбасы мүшесінің роліне, отбасылық аномиядағы ерлер мен әйелдердің роліне назар аудару – отбасы теңдігінің спецификалық түрінің бұзылуы, еркектерге тән ажырасуға байланысты өзін-өзі өлтіруінде көрсетілуде (Э.Дюркгеймнің пайымдауынша, әйелдер ажырасудың салдарынан өзін-өзі өлтіруге көп бара бермейді). Э.Дюркгейм ажырасу мен өзін-өзі өлтіруін бірдей қарастырды, себебі екеуінде ортақ бір себебі ол – әлеуметтік нормалардың бұзылуы.

Э.Дюркгеймнің отбасының құрылымдық және функционалдық талдауына қосқан үлесі әлеуметтану тарихында жоғары бағаланады. Ол отбасының урбанизацияның әсерінен бірнеше маңызды функцияларын жоғалтқандығына назар аударды, бұл некенің ерлі-зайыптылығы (ата-анасының келісім-шарттары бойынша некеге тұру) және, ең бастысы, қазіргі отбасының мүшелерінің санын азайту, отбасылық ынтымақты азайтады.

Отбасылық өмірдің алуан түрлілігін ескере отырып, функционалистер әлеуметтік мекеме ретінде түсінікті отбасының ерекшеліктерін түсіндіретін көптеген тұжырымдамалар әзірледі. Э.Вестермактің еңбегі эволюциялық және функционалдық тәсілдер арасындағы көпірді тудыратын салым болып табылады.

«Неке туралы әңгіме» көптеген мысалдарда неке қатынастары жүктілік пен босану кезінде болғандықтан ғана танылады және сондықтан отбасы неке арқылы құрылмайды, бірақ отбасының болуына байланысты неке құрылды.

Әлеуметтік-мәдени құбылыстар ретінде олардың ана мен әке мәселелерінің дамуындағы маңызды жетістік әкесінің әлеуметтік ролінің тарихи фактісінде әлеуметтік әкімдікті нығайту және әкесі үшін туыстықтың таралуының негізін тапқан Б.Малиновскийге тиесілі. Оның айтуынша, физиология отбасылық-туыстық қатынастарды анықтамайды, ол тек қатынастың туындауына алып келеді.

Функционалдық тұрғыда отбасылық функциялардың басқа әлеуметтік институттарға тарихи көшуіне талдау жасауға көп көңіл бөлінеді. Бұл идеялар

Э.Берджессінің «отбасы-институтынан» «отбасылық-серіктестікке» (немесе «ерлі-зайыптылыққа») ауысуы ретінде басқа терминологияда айтылды. Әлеуметтік мәдени зерттеулерге негізделген отбасы жеке тандауға негізделген отбасыға қарай ауысады.

Кейде бұл өзгерістер «отбасы-институтына» «отбасы-тобына» сәтсіз ауысып, отбасы «институт» болмай, махаббат пен ұнату сезіміне негізделген еркін топ секілді түсінеді және махаббат жоғалса (яғни ерлі-зайыптылар арасындағы) онда отбасыда жойылады.

Өткен және қазіргі отбасының қызметтерін әлеуметтік зерттеудің мақсаты отбасының репродуктивті және әлеуметтендіру қызметтерін тиімді жүзеге асыратын жалғыз адамның, отбасының және қоғамның мүдделерін үйлестіруге ықпал ететін факторларды түсіндіру болып табылады.

Карл Циммерман, басқа да әлеуметтанушылар сияқты, мемлекет пен отбасы арасындағы қарым-қатынасты өзгерту маңызды деп санайды. Өртүрлі тарихи кезеңдерде отбасы мен билік институттарының әрекеті үшін адамның жауапкершілігіне қатысты теңдесі болуы мүмкін, жеке жауапкершілікті, отбасына және осылайша қоғамға, немесе мемлекеттің алдында жеке тікелей жауапкершіліктің басым болуына байланысты. Соңғы жағдай мемлекеттің отбасына жаңа көзқарасына байланысты, мемлекеттен, шіркеуден, мешіттен және басқа да әлеуметтік институттардан тәуелсіз автономды емес, бақылау мен манипуляция объектісі ретінде қарастырылады. Отбасылардың бұл қабылдауы жұбайлардың, ата-аналардың, балалардың, туыстарының қарым-қатынастарын реттеуге тікелей және жанама мемлекеттік араласуды ынталандырады, бұл жеке тұлғаны мемлекеттік биліктің жекелендірілген және жеке емес құралдарымен қалдырады.

Функционалистер эволюционистер секілді отбасыны институт ретінде зерттейді және бұл әділетті, себебі отбасыны институционалды зерттеу және қоғам өзін «таза ғылыми» ретінде танытуға зерттеу, ғылымның «ғылым үшін» көрінісі ретінде.

«Әлеуметтік топтардың» теориясы отбасы қарау үшін белгілі бір мәнге ие, оның авторы американдық әлеуметтанушы Чарльз Кули («Әлеуметтік ұйым», 1909). Осы теорияға сәйкес, отбасы басқа негізгі және екінші топтармен өзара әрекеттесіп, «ерекше түрдегі негізгі топ» саналады.

Отбасы, әлеуметтік-психологиялық топты зерттеудің тағы бір дәстүрі У.Джеймс, Ч.Кули, У.Томас, Ф.Знанецкий, Ж.Пиазже, З.Фрейд және олардың ізбасарлары идеяларынан келеді. Адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынас осы жерде жеке адаммен қарым-қатынас деңгейінде қарастырылады. Бұл жағдайда отбасы «өзара әрекеттесетін тұлғалар бірлігі» ретінде қарастырылады.

Отбасының тағдырына байланысты шешуші фактор «сыртқы күштер» болып табылмайды, керісінше отбасылық топтың іс-әрекеті, бірінші кезекте ерлі-зайыптылардың некелік сәйкес келуі, отбасылық байланыстың типін анықтау, некенің құрылуына ыңғайлылық, олардың іс-әрекеттерінде өзгерістердің туындауына апаратын отбасылық өмірдегі дағдарыстық құбылыстарды зерттеу болып табылады.

Осылайша, отбасының буржуаздық әлеуметтануының теориялық негіздерін жасау әрекеттері әлі күнге дейін тек дәстүрлі идеалистік тұжырымдамалардың синтезін және «технологиялық детерминизмді» іздестіруге әкелді. Түрлі көзқарастарда бұл іздеулер зерттеудің кейбір аспектілерін басқалардың есебінен әдістер мен қорытындылардың метафизикалық біртектілігіне ауысуына әкеліп соқтыратын нақты шектеулі міндеттер тобына бағытталған.

Осы жағдайдан шығу үшін барлық жаңа көзқарастар ұсынылады, бірақ басты мақсат – отбасының жұмыс істеуі мен дамуын реттейтін заңдарды білу буржуазиялық әлеуметтану үшін қол жетімсіз болып қалады, өйткені бұл заңдар буржуазиялық социологияның, оның ішінде отбасылық ғылымның идеологиялық функциясына қайшы келеді. Яғни, әлеуметтік-экономикалық негізін өзгертпестен капитализмнің әлеуметтік қайшылықтарын шешуді дәлелдеуге болады, бірақ социологиялық зерттеу осындай терапияның құралдарының бірі болуы керек еді.

Э.Эриксонның жасаған неофрейдизм тұжырымдамасы ұлттардың тарихы отбасындағы психологиялық өзара әрекеттесу призмасы арқылы қаралатын психотарихты құрды. Америка Құрама Штаттары мен Канададағы үндістарды зерттеу арқылы аналықтың сипаттамалары туралы көп материал берді: ананың стилі арқылы қоғам баланың психикасын халықтың өмір сүру жағдайына ыңғайластырады.

Э.Эриксонның тағы бір еңбегі – фрейдтік оқытудың негізінде жеке тұлғаны дамытудың эпигенетикалық схемасын құруға негізделген, бұл жеке тұлғаны қалыптастырудың өмірлік циклдерін ажыратуға мүмкіндік береді. Бұл схеманы көптеген психотерапевтер және басқа ғалымдар ата-аналардың қазіргі қоғамдағы балаларды қалыпты әлеуметтендіруін қамтамасыз ете алмайтындығын анықтау үшін пайдаланады.

Эрик Фромның адамның тұлғалығын тоқтату және адамның иеліктен айырылуы туралы теориясы заманауи әлеуметтік жағдайларға сай келеді. Адам қорқыныш пен жалғыздық сезімін сезіну әлеммен әйгілі «Махаббат өнері» шығармасында жазатын достық пен сүйіспеншілік жолында ғана жеңе алады.

Басқа американдық психолог және психоаналитик Эрик Берн қазіргі заманғы отандық психотерапияның формасының негізін қалағандардың бірі болды. Ол отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынасты зерттеуге арналған, соны тұрақтандыратын және жоятын фактор ретінде бола алатын трансакционді анализ әдісін жасады. Ерлі-зайыптылардың психологиялық шиеленісті тудыратын ерлі-зайыптылардың өзара әрекеттесуінің типтік жағдайларын ескере отырып, ол қазіргі заманғы ғалымдар өздерінің түсінушіліктері арқасында жанжалдарды жеңілдету үшін «некеде стереотиптік тұзақ» ретінде қолданылатын «ойындар» теориясын әзірледі.

Отбасын әлеуметтік зерттеудің қайнаркөздері сонымен қатар француз әлеуметтанушысы Фредерик Ле Пле (1806-1882) және американдық әлеуметтанушы Эрнст Берджесстен (1886-1966) бастау алады. Негізгі әлеуметтік теорияларды отбасы әлеуметтануын зерттегенде былай қолдануға

болады: қақтығыстар теориясы мен құрылымдық функционализм отбасы макро-әлеуметтануына жатады, ал символикалық интеракционизм, этноәдістаным, алмасу теориясы, психоаналитикалық теория және социометрия – отбасы микросоциологиясына. Орыстардың отбасы әлеуметтануында интеракционизм теориясының, түсіністік әлеуметтануының және психоталдаудың әсерлері сезілуде. Айта кету керек, ХХ ғ-дың 20-80-жылдары орыстардың отбасы әлеуметтануына марксизм мен марксисттік феминизмнің дамуы әсер етіп, сол жағдай біздің отандық әлеуметтанудада көрініс тапты.

ХХ ғ.бірінші жартысында құрылымдық функционализмнің негізін салушы Т.Парсонс (1902-1979) Р.Бейлзбен бірге отбасыны әлеуметтендіру туралы еңбек жазған болатын. Сол кездегі көптеген ғалымдар, отбасы тақырыбына келгенде, отбасыны қоғамды тұрақтандыратын механизм ретінде қарастыратын.

Ле Пле отбасыны әлеуметтанудың барлық қызығушылықтарының ортасына қойды. Алғаш рет отбасымен зерттеудің қолданбалы немесе эмпирикалық әдісінен оқып, отбасы мүшелерінің эмоциялық жақындығына, олардың қажеттіліктері мен бейімділігіне назар аударады, осылайша бір отбасының үйлесімділік тұрғысын және отбасы институтын ашып көрсетеді. Алғаш рет отбасы мүшелерінің эмоционалды жақындығына, олардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне көбірек көңіл бөліп қолданбалы немесе эмпирикалық тәсіл арқылы зерттеді. Осылайша бір отбасының үйлесімділік тұрғысын және отбасы институтын ашып көрсетті. Қоғамның іргелі элементі ол отбасы, түпті отбасы. Ле Пленің ойынша, ата-ананың отбасыны құру әдеттегідей үлкен ұлдан тараған отбасы болатын [26].

Ле Пленің отбасы бюджетін талдауы өмір сүру индексін анықтауға түрткі болды. Отбасылардың бюджетті зерттеулері отбасы классификациясына негізделді олардың туындауымен ыдырауына дейін, яғни, отбасының өмірлік тұжырымдамасын шағын топ ретінде болжады. Жалпы алғанда, отбасының отбасылық өмірінің сандық көрсеткіштерімен жұмыс істейтін отбасылық және жеке мінез-құлық үлгісін жасау үшін тамаша мүмкіндік жасалды. Ле Пленің жазуы бойынша, - «...ол олардың материалдық өмірінің егжей-тегжейлерін ғана емес, сезімдерін, құмарлықтарын және жалпы алғанда ақыл-ой мен моральдық өмірін зерттеді» [26]. Әрбір отбасы монографиясының ортасында олардың бюджетінің сипаттамасы тұратын болды. Ле Пленің пікірі бойынша, бұл талдау отбасы құрылымы мен функциясының нақты деректерін алуға, отбасыларды талдау мен типологиясының сенімді негізін анықтауға мүмкіндік берді. Қоғамның тарихи көрінісінде Ле Пле патриархалды отбасы түрінен тұрақсыздыққа қарай бағыттталып жатқанын өкінішпен байқайтын [26]. ХХ ғасырдың басында отбасының бюджеттік салдары көптеген жақтаушыларға ие болды, одан кейін үй іші жұмыс істеуін және отбасының микроқұрылымын зерттеуге әсер етті. Карл Циммерманға Миннесот Университеті бойынша П.Сорокиннің досына ауыл социологиясы бойынша әсерлі трактат тиесілі. Олар ауылдық отбасы жүйесі оның «дәстүрлі» жақындығына байланысты урбанизацияланған отбасыдан гөрі, Ұлы Депрессия дәуіріне жақсы бейімделгенін анықтады.

«Өзара іс-қимыл жасайтын тұлғалардың бірлігі» ретінде отбасын зерттеудің басқа дәстүрі Э. Берджеске тиесілі. Тұлғааралық қарым-қатынас және тұлғааралық келісім, жақындық, бірлік – топтық тәсіл шеңберінде зерттеуге үлкен мән берілетін негізгі айнымалылар. Э.Берджес «дәстүрлі отбасының институционалдық дағдарысы емес, тек қана некенің эмоционалдық тіректерінің күшеюі, сонымен әлеуметтік білім отбасынан автономды ретінде ерлі-зайыптылық институтын» құлдырауын көрді. Ол өз ізбасарларын У.Джемс, Ч.Кули, У.Томас, Ф.Знанецкий, Ж.Пиже, З.Фрейд және т.б. идеяларында тапқан әлеуметтік-психологиялық топ ретінде отбасын зерттеу дәстүрінің көшбасшысы болды. Э.Берджесстің айтуынша, ерлі-зайыптылардың екеуі де отбасылық үй шаруашылығында емес, жалданып жұмыс істейтін отбасына көшу ерлі-зайыптылардың «тең құқылығына» автоматты түрде әкелмейді. Сонымен қатар, отбасы ішіндегі «климаттың» өзгеруі отбасында олардың отбасылық – институциялық сипатындағы тұлғааралық қарым-қатынастардан айырмайды.

Э.Берджес отбасы топтарының ұзына бойлық, лонгитюдты зерттеуінің негізін салды. Отбасылық қарым-қатынастардың уақытша өлшемін енгізді, бұл отбасы процесімен, отбасының өмірлік циклына жүйелі түрде қызығушылық тудырды.

XX ғасырдың екінші жартысында отбасы әлеуметтануында бір мезгілде отбасын институт ретінде және топ ретінде сипаттауға мүмкіндік беретін тұжырымдамалық-терминологиялық аппарат құруға әрекет жасалды [27].

Р.Хилдің және оның әріптестері А.Катц пен Р.Симпсонның алғашқы жұмысы 1920 жылдан 1956 жылға дейін американдық зерттеулерді жиып, отбасының әлеуметтануы кезеңін өзіндік қорытынды жасады. Біріншіден, әдетте құрылымдық функционалдық талдау мен жанжал теориясын, екіншісі – символдық интеракционизм, алмасу теориясы мен феноменологиялық теорияны (немесе этнометодологияны) жатқызады.

Микро- және макро- әлеуметтанулық тәсілдерді бөлу басқада көптеген классификацияларды тудырды. Олардың біреуі танымал, американдық әлеуметтанушылар Г. Баррел мен Г.Морган теорияларының типологиясы, олар төрт блоктарды субъективтік және объективтік жоспарларға және әлеуметтік өзгерістердің радикалды немесе қалыпты сипатына қарай ажыратады.

Кесте 1 – Баррел мен Морганның теориялық парадигмаларының типологиясы. Радикалды өзгерістер әлеуметтануы [28]

Субъективті бағдар	Радикалды Ізгілік	Радикалды Құрылымдық	Объективті бағдар
	Интеракционизм	Функционалдық	

Социологиядағы теориялар мен ұғымдардың алуан түрлілігі ғылыми көзқарастардың барлық плюрализмі бастапқыда классикалық әлеуметтану, әлеуметтік құрылымдардың теориясы мен әлеуметтік өзгерістер теориясына

негізделген, екі іргелі теорияға негізделген. Бұл теориялар «бәрі қалай құрылды» және «барлығы қалай өзгереді» деген сұрақтарға жауап беруге арналған. Отбасына қатысты бұл қоғамдағы рөл мен қызметтердің әлеуметтік мәнін зерттеу, отбасылық құрылымдардың динамикасын және олардың әлеуметтік салдарын зерттеуді білдіреді. Р.Хилл тізбесінің алғашқы екі тәсілі осы проблематикаға жатады, кейінгі үшеуі тұлға мен топтардың әлеуметтік мінез-құлқының теориясына негізделеді.

Бүгінгі күні отбасыларын кішігірім топ ретінде талдайтын көптеген зерттеулер бар. Сондықтан, символдық интеракционизм және оған жанасатын этнометодология, алмасу теориясы, драматургиялық көзқарас және т.б. сияқты тәсілдер отбасының көптеген зерттеулерінің теориялық-әдіснамалық негізі болып табылатыны кездейсоқ емес.

Фамилизм мен феминизм екі балама парадигма ретінде ерлер мен әйелдердің рөлінің қазіргі әлеуметтік мәдени қақтығыстарының қарама-қарсы шешемін ұсынады. Фаминизм институттардың теңдігін тұлғалардың және қоғамның, тұлғаның – қоғамның және отбасының респонсивті еместігіне қарсы құрал ретінде ұсынады. Феминизм әйелдерге ерлер үшін құрылған әлеммен; балаларды ерлер мен әйелдер рөлдерінің теңсіздігі рухында тәрбиелейтін отбасымен; адам денесінің физиологиялық андрогинділігі негізінде жасанды құрастырылған ерлер мәдениетімен күресуді ұсынады.

Фамилистика әлеуметтік әлемнің орталығында отбасын институт ретінде орналастыру, феминизмге балама, гендерлік қақтығыстарға және оны әйелдер ерлердің позициясына ие болған кезде шешуге бағытталған.

Осы жерден «отбасылық» отбасы әлеуметтануы объективті (яғни, «әйелдер» немесе «еркектер» жайында емес) теориялар ортасында радикалды-қайта құру жоспары (радикалды құрылымдық кесте 1 немесе радикалды әлеуметтану кесте 2) арасында болуы керек.

Кесте 2 – Отбасын зерттеудің негізгі теориялық тәсілдері

Субъективті көзқарас	Әлеуметтік шындық бойынша	Объективті көзқарас
Радикалды өзгерістерге бағыт беру	Сына әлеуметтану Экзистенциалдық Сыни теория Әлеуметтану ғылымы	Радикалды әлеуметтану Марксизм Радикалды құрылым Қақтығыстар теориясы
Реттеуге бағдарлау	Интерпретациондық әлеуметтану Этноәдістеме Символикалық интеракционизм Феноменология	Функционалистік әлеуметтану. Әлеуметтік жүйе теориясы Құрылымдық функционализм Алмасу теориясы, рөлдер теориясы

Сонымен, бір жағынан феминистік әлеуметтану әлеуметтік әлемнің «бір жынысты» түсінігін түсіндіреді және гендерлік теңдік идеясында қайта бағынуға ынталандыруды табады. Екінші жағынан, әлеуметтік социология жеке тұлға, отбасы және бүкіл қоғам үшін қолайсыз үрдістермен социумның құрылымына тән емес және теңдерден тыс (әйел емес, еркек емес) көзқарасты жариялайды. Феминистік социология жөніндегі американдық маман Мэри Осмонд (Баррель мен Морган типологиясы негізінде) ұсынған отбасын зерттеудің теориялық тәсілдерін жіктеуде феминизм субъективті теорияларға, ал фамилизм – объективтік теорияларға жатады. Екі тәсіл де қоғамды түбегейлі өзгертуге бағытталған, бірақ біреуі әлеуметтік институттар арасындағы қатынастарды қайта құруға, ал екіншісі – есептеу нүктесін немесе тіректі өзгертуге бағытталған.

Мэри Осмондтың айтуынша, барлық ғылымдар саясатталған. Бірақ, көп деңгейде – отбасының әлеуметтанушылары, олар терең консервативті көзқарасты дамытады, гендерлік теңсіздікті күшейтеді және өмірде және ғылымда «еркектерге үстемдік» жасайды.

Осындай радикалды көзқарастың салдары отбасы мен отбасылық өмір салтына қатысты белгілі бір нигилизм болып табылады. Әлбетте, қазіргі социологияда әлеуметтік болмыстың негізін өзгертуге ғана емес, сонымен қатар отбасының рөлін жоғарылататын шектен тыс көзқарастар бар (мысалы, Пол Томпсон отбасы – «әлеуметтік өзгерістердің басты қозғаушы күші» [60], бірақ бұл жерде басқаны атап көрсету маңызды: отбасын зерттеу – кабинеттік жұмыс емес, отбасының болашағы туралы пікірталастардың өткірлігі өзінің қызығы бойынша парламенттік қақтығыстармен салыстыруға болады.

Теориялық немесе «таза» әлеуметтану өзінің «терапиялық рөлін» келесідей мағынада орындайды:

а) қандай да бір практикалық міндеттерді шешуде басты факторды табуға көмектеседі;

б) белгілі бір мән-жайлар үшін ең жақсысын таңдай алатын бірқатар шешімдер ұсынады.

Қолданбалы әлеуметтану ең алдымен белгілі бір жағдайда не істеу керек деген сұраққа жауап береді. Оның мәселесі келесідей тұжырымдалады:

1. Отбасы көлемін реттеу.

2. Отбасы мүшелерін физикалық қолдау.

3. Отбасында күйеуінің-әкесінің және әйелінің-анасының рөлін атқара алатын ересектердің ұрпақтарын тәрбиелеу.

4. Ресурстарды бөлу, отбасыдағы міндеттемелер мен жауапкершіліктерді бөлу (билікті бөлу, бедел пен жауапкершілікті қосқанда; экономикалық табыс пен өнімді бөлу; отбасы функциясын дербестендіру; уақытты бөлу, міндеттерді жоспарлау).

5. Отбасы ішінде, сондай-ақ отбасы мен бөгде адамдардың арасында тәртіпті сақтау.

6. Отбасылық моральды сақтау және отбасылық міндеттерді орындаудың себептерін анықтау.

М.М.Ковалевский «отбасы мен меншіктің шығу тегі мен дамуы очеркінде» (1895) адам жатақханасының ежелгі дәуіріндегі неке-отбасылық қарым-қатынастарды терең талдайды, жыныстардың қарым-қатынасының тәртіпсіздігі (промискуитет және гетеризм) туралы пікірге күмән келтіреді, ана мен экзогамия бойынша туыстық қарым-қатынасты реттеуді және ұйымдастыруды болжайтынын дәлелдейді.

Алғашқы М.М.Ковалевский славяндардың отбасылық қауымына талдау жасайды. Оңтүстік славяндар мұндай қауымды «бауырластық» немесе «басқа» деп атаған. Қауым құрылымы егжей-тегжейлі көрсетілген, қоғамды басқару қарастырылған. М.М.Ковалевскийдің кітабында әртүрлі халықтардағы тұлғаның, отбасының және қоғамның әлеуметтік, экономикалық және әлеуметтік-психологиялық өзара байланысына қатысты этнографиялық материалдар, көптеген құнды бақылаулар жинақталған. Славяндар мен германдықтарда отбасылық құрылымдардың типологиясына талдау жасалды. «Отбасы балалар үшін ең жақсы мектеп болып табылады: ол тек қана өскелең ұрпаққа жеке үлгі ретінде әрекет етуге таптырмайтын қабілетіне ие және осы жолмен онда ақыл-ой мен адамгершілік сезімді дамыту... балалар ғана емес, ересектер де жетілдірілетін мектеп. Отбасы – әлемді жаңартатын альтруизмнің, сол альтруизмнің Ұлы мектебі» М.М.Ковалевский отбасы туралы осылай айтқан [29].

Коми халқының отбасылық өмірі мен неке формаларын далалық зерттеу, студент бола отырып, П.А.Сорокин бастаған. Ол И.Я.Бахофеннің, Л.Морганның, Г.Спенсердің және басқалардың некенің алғашқы қауымдық түріне және матриархаттың туылуына қатысты басқа да ережелерді дәлелдейтін көптеген материалдарды жариялады. Ерлі-зайыптылар одағының, ата-аналар мен балалар одағының, сондай-ақ дәстүрлі отбасындағы туысқандар одағының әлсіреу себептерін көрсетеді.

П.А.Сорокин кеңес дәуіріндегі отбасын егжей-тегжейлі талдай отырып, алғашқы декреттер әйелге бірқатар құқықтық кепілдіктер берді және оның отбасылық және саяси «теңдік» еркекпен жария етті, бірақ бұл ретте «туыстық сезім партиялық серіктестікке қарағанда күшті байланыс болды» деп атап көрсетеді [30].

П.А.Сорокин, 1916 жылы отбасы дағдарысына шаруашылық одағының ыдырауы ретінде ата-аналар мен балалар одағының, ерлі-зайыптылар одағының әлсіреуі әсер етті деп дәл диагноз қоя алды [31].

П.А.Сорокиннің отбасына деген көзқарасын әлеуметтік айналым мен мобильділік механизмі ретінде атап көрсету маңызды. Отбасы әлеуметтік баспалдақпен жоғары және төмен жылжуды жүзеге асыратын «лифт» ретінде, отбасылық мәртебесі тұлғаның әлеуметтік жағдайының негізі ретінде, түрлі әлеуметтік страт ішінде «индивидтердің селекциясы мен таралуы» – бұл әлеуметтік құрылым мен әлеуметтік динамика терминдерінде отбасын зерттеу тақырыбы [32].

Отбасылармен әлеуметтік жұмыстың теориясы мен практикасына қатысты П.А.Сорокин былай жазады: «терапевтік жұмыс жекелеген отбасылардың

атмосферасын тазарту бойынша әсер етуі мүмкін, бірақ ол тарихи сахнадан біртіндеп кетіп бара жатқан «сезімтал мәдениетке» сәйкес келетін отбасының түрін өзгерте алмайды» [30].

1.2 Жас отбасы әлеуметтік зерттеудің нысаны ретінде

Бірнеше онжылдықтар бойы жас отбасы көптеген ғалымдардың зерттеу объектісі болғанына қарамастан, оның жалпы қабылданған анықтамасы жоқ.

Заманауи әлеуметтануда зерттеушілер әртүрлі критерийлерге сүйенеді – некенің ұзақтығы, ерлі-зайыптылардың жас шамасы және т.б. Әлеуметтанушылар Е.М.Зуыкова мен Н.В.Кузнецованың ойынша, жас отбасы деп – үш жыл бірге өмір сүру тәжірибесі бар отбасыларды, онда ерлі-зайыптылардың екеуі де бірінші рет некеге тұруы және ерлі-зайыптылардың екеуі де отыз жасқа толмаған шартта ғана олар жас отбасы санатына кіреді [33].

Әлеуметтанушы Т.А.Гурков М.С.Мацковскимен бірлесе отырып бірнеше басқа анықтама береді. Олар жоғарыда айтылғандармен салыстырғанда неке ұзақтығының критерийі өзгерген – 5 жыл, әдетте осы кезге дейін ерлі-зайыптылардың кемінде бір балдары болады және осылайша отбасын қалыптастырудың бір кезеңін аяқталады [34].

Қазақстан заңнамасында жас отбасы дегеніміз – ол некесін қыйғаннан кейінгі үш жыл бойындағы отбасы (бала туылған жағдайды – некенің ұзақтығы шектелмейді), ерлі зайыптылардың біреуі 30 жасқа толмаған, сонымен қатар балалары бар толық қанды емес отбасының әкесі немесе шешесі 30 жасқа толмаған шартта болуы қажет [35].

Жоғарыда көрсетілген барлық көзқарастар негізінде біз жас отбасы дегенге некелік немесе туыстық қатынаспен байланысқан, келесідей белгілері барларды жатқызамыз:

- ерлі-зайыптылардың жасы 30-дан аспаған;
- некеде тұру ұзақтығы бес жылдан аспайды;
- ерлі-зайыптылар үшін бұл бірінші неке;
- ерлі-зайыптылардың кемі бір балдары бар.

Жас отбасының әлеуметтік портреті келесі көрсеткіштермен сипатталады: жас отбасыларды қалыптастырудың демографиялық алғышарттары, отбасылық құндылықтар, функциялар, неке және отбасылық қатынастар, репродуктивті денсаулық және репродуктивті қарым-қатынастар, өмір сүру деңгейі, тұрғын үй жағдайлары және т.б. Олардың кейбіреулерінің сипаттамаларына тоқталайық.

Отбасы адамдар бірлігі ретінде. Олар жұбайлық, ата-аналық, туысқандық, ортақ үй шаруашылық қарым-қатынастармен байланыса, маңызды әлеуметтік қызметтерді атқарады. Олардың негізгілері: генеративті (репродуктивті), психологиялық (психотерапиялық), әлеуметтік-мәдени, экономикалық және үй-шаруашылық, коммуникативті, гедонистикалық.

Генеративті (репродуктивті) қызметі ол адамның нәсілін жалғастыру қажеттілігінен туындайды, бұл тек биологиялық қажеттілік емес, сондай-ақ халықты сақтау үшін зор әлеуметтік-экономикалық маңызы бар. Қоғамды әрбір келесі ұрпақтың бұрынғыдан кем емес санда болмауы қызықтырады. Осы

қажеттілікті қанағаттандыруға дәл осы жас отбасылар көмектеседі. Олар үшін осы қызмет басымдырақ болуы мүмкін [36].

Сонымен қатар отбасы балаларға қызығушылық танытады, бүгінгі таңда ол экономикалық емес (балалар – ата-анасының қарттылығының қамтамасыз етілгенінің кепілі), моралды-эмоционалды құндылық. Баласыз отбасылар біршама толыққанды емес. Балалары жоқ ересек адамдар кемушілік, бостық сезімін сезінеді. Сонымен қатар соңғы жылдары балалары жоқ отбасылардың үлесінің арту үрдісі байқалады [37]. Баласыздық нұсқаулығы – бала-туушылық жастағы ерлі-зайыптылар арасында таралған, ең бірінші кезекте – жас отбасыларда. Бұл, бір жағынан, өсіп келе жатқан материалдық және экономикалық қиындықтардан, баланы «әлеуметтік сән-салтанатқа айналдыруға» байланысты, екінші жағынан – ата-аналардың өз бостандығын шектегісі келмейтіндіктен: ұйымда, жұмыста, біліктілікті көтеруде, бос уақытты өткізуде, өздерінің қабілеттерін жүзеге асыруда және соңғысы рухани және моралды-адамгершілік дағдарыс. Қазіргі қоғам құндылықтар жүйесінде – беделді заттар, автокөліктер, асыл тұқымды иттерге орын болғанымен, балаларға орын жоқ. Жас отбасылар осы себептен тұңғышының туылуын кешіктіреді, ал екіншісін және үшіншісін мүлдем жоспарламайды [38].

Бірінші әлеуметтендіру қызметінде отбасы бірінші және маңызды әлеуметтік топ болып баланың тұлғалық қалыптасуына белсенді әсер етеді. Отбасыда бала мен ата-ана арасындағы табиғи-биологиялық және әлеуметтік байланыстар өзара қарым-қатынасқа түсе балалардың психикасының дамуының ерекшелігі мен олардың дамуының ең алғашқы кезеңіндегі бірінші әлеуметтенуін анықтайды. Отбасы көбіне баланың физикалық, психикалық және әлеуметтік дамуына әсер етеді. Отбасының ролі баланы қоғамға біртіндеп ендіру. Ол оның табиғи дамуымен және ол туылған елдің мәдениетімен қатар жүруі қажет. Адамзат жинаған тәжірибеге, ол туылған және өсіп келе жатқан елдің мәдениетіне, оның өнегелік нормаларына, халықтың дәстүріне баланы үйрететін – ата-аналардың тікелей қызметі.

Психологиялық (психотерапиялық, рекреационды) қызмет. Отбасы қызметінің психологиялық аспектілері туралы айтылғанда, ол институт сияқты емес, сонымен бірге осы білімге тән топтың өзара әрекеттесу ерекшеліктері бар шағын топ ретінде көрінеді [39]. Демек, отбасының психологиялық қызметінің негізі жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкін емес немесе отбасыдан тыс өте қиын. Жас отбасылар үшін отбасының психологиялық қызметі ғашықтық және бір-біріне тартымдылық қарым-қатынасын өзара байланысқан, эмоционалды ыңғайлылыққа айналдыру. Біздің ойымызша, психологиялық қызметтің құрамына: интегративті, коммуникативті, тұлғаның әлеуметтенуі, релаксационды, өзін-өзі бағалауды қалыптастыру, мәнін құрастыру және өзін құрастыру кіреді [40].

Әлеуметтік-мәдени қызмет. Отбасына тән психологиялық ынтымақтастықтың жоғары дәрежесі отбасының әлеуметтік-мәдени қызмет етуінің негізгі мазмұны болып табылатын балалар мен ата-аналарды әлеуметтендіру міндеттерінің табысты орындалуын қамтамасыз етеді.

Экономикалық функция – отбасының негізгі функцияларының бірі. Тарихи жолмен, отбасы әрдайым қоғамның негізгі экономикалық бірлігі болды. Нарықтық экономикада отбасы ғана емес, сонымен бірге шаруашылық бір немесе бірнеше адамнан тұратын экономикалық бірлік болып табылады. Тәуелсіз шешімдер қабылдайды, өндірістің кейбір факторларының иесі ретінде анықталады (көбінесе жұмыс күші). Отбасының экономикалық қызметін іске асыру үшін бір жағынан, әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктер жүйесі мен құндылыққа қатынасы мен бағдарлары, қоғам өмірінің мақсаттары мен идеалдары, екінші жағынан, отбасы мүшелерінің субъективтік сипаттамалары, олардың бейімділігі, жеке басы, тұтынушы қалаулары, мәдени даму деңгейлері, ұлттық және этникалық ерекшеліктері әсер етеді. Адамды тұлға ретінде өсуі отбасыда оны бейқам тұтынушы ретінде тәрбиелеу емес, керісінше еңбекқор, ең бірінші кезекте өзіне сенім артатын ретінде тәрбиелеу. Бұл балаларды жұмысқа, кәсіптік бағдарлауға және экономикалық білімге даярлауды, олар өз өмірінің иесі екенін қалыптастуды түсіндіреді [41].

Коммуникативті қызмет. Жас отбасындағы қарым-қатынас балалар мен жас ата-аналарға қажет. Отбасының және жас отбасының мәселесі ол, оның мүшелерінің бір-бірімен араласпауында, қандай да болмасын күнделікті өмірге қатысты сұрақтарға қысқаша жауап беруі, немесе тым аз араласуы. Талқылаудың тақыры болып сезім мен бір-бірінің ойы емес, қандайда бір оқиға болады [42].

Салауатты жыныстық қатынас қызметін немесе жыныстық қызмет депте атауға болады. Ол адамның жалпы биологиялық жыныстық қатынасының болуымен, ол тағам, тұрғын үй және сол сияқты қажеттіліктерді қанағаттандыру секілді, оны қағанаттандырудың маңызды және қажетті екенін ұмытпау керек [43].

Қазіргі қоғамда отбасын құру қажеттілік емес. Дегенмен, соған қарамастан, отбасыларда аталған функциялар ең жақсы түрде жүзеге асырылады. Себебі, біріншіден, оларды қанағаттандыруға болатын жерді табуға күш жұмсауды қажет етпейді (кафе, психотерапевт бөлмесі, демалыс орны); екіншіден, олар даралықты және атаулы жолды қамтамасыз етеді (сен көп тұтынушылардың бірі болмағандықтан, сен қайталанбас дара болып, сені жақсы көріп күтетіндіктен, сенің талғамдарыңмен қызығушылықтарыңмен санасуға дайын болғанымен); үшіншіден, соңғысы, ең маңызды қажеттіліктерді қанағаттандыру бұл отбасы мүшелерінің күнделікті күтімінің нәтижесі секілді тез әрі «өздігінен» болады.

Біздің пікірімізше, жас отбасылар үшін ең маңызды репродуктивтік және тәрбиелік қызметтер. А.Г.Вишневский отбасының екі негізгі демографиялық қызметін анықтайды: репродуктивтік және өмірді қорғағыштық. «Адамзат ұрпағының тоқтап қалмауын қамтамасыз етіп, туу деңгейін ұстап тұру отбасының негізгі жауапкершілігі. Отбасының өзінің репродуктивті қызметінің орындағаны оның туылған балалар санымен, туу ұзақтығымен, сонымен қатар туылған балалардың денсаулығымен сипатталады». Автордың пікірі бойынша

өмірді қорғаушы қызметі туылған балалардың денсаулығы мен өмірін сақтауға, отбасы мүшелеріне қамқорлық жасауға бағытталған [44].

XX ғ. соңы мен XXI ғ. басында жас отбасын зерттеуге қатты көңіл бөлінді. Жас отбасыларды өздерінің өмір салтына қарай типтеуге әрекет жасалды. Осы критерий бойынша, жас отбасылардың үш негізгі түрі бар:

Бірінші тип – «дәртүрлі». Ерлі-зайыптылардың бағдары тек отбасылық құндылықтарға, орта немесе тіпті үлкен отбасына байланысты. Мұндай отбасылардағы әйел материалдық себептермен ғана жұмыс істейді. Бос уақытты бірігіп, «жабық» өткізеді. Отбасыдағы көшбасшы, формальды түрде – күйеуі болып саналады. Ерлі-зайыптылардың достары бір және шектелген. Әйелі үй шаруасын жиі атқарады және балаларға қамқорлық көрсетеді [45].

Екіншісі – «кәсіби бағдарланған». Күйеуі мен әйелі негізінен кәсіби жетістіктерге және тұлғаның дамуына бағдарланған. Ерлі-зайыптылар шағын отбасыларды құрады. Баланың күтіміне арналған міндеттер мен үй міндеттері теңдей бөлінеді (мүмкіндігінше ерлі-зайыптылардың ата-аналарының көмегі пайдаланылады). Ерлі-зайыптылардың бос уақыты ашық, жабық, бірлескен және бөлек болуы мүмкін, бірақ бос уақыттың үлкен бөлігі кәсіби мүдделерге бағынады. Көшбасшылық түрі демократиялық: бірлесіп немесе бөлек, салалар бойынша [46].

Үшінші түрі – «бос уақытқа бағытталған». Жас ерлі-зайыптылар негізінен ойын-сауыққа бағытталған, ал бос уақытты олар бірлесіп және бөлек өткізеді. Күйеу мен әйелдің әрқайсысы өздерінің достарыда, ортақ достарыда бар. Репродуктивтілің құрылымы – бір, екі балалық отбасы. Үйге арналған міндеттерді және балаға қамқорлық үшін жауапкершілік теңдей бөлінген. Ерлі-зайыптылардың кәсіби жұмыстары материалдық қамтамасыз етудің құралы ретінде ғана қызмет етеді. Отбасындағы көшбасшылық авторитарлық секілді демократиялықта болуы мүмкін [47].

Жас отбасылардың басқа да түрлері бар [48].

Жағдай деңгейлері бойынша:

- маргиналды (өте төмен кірістер, алкоголь немесе есірткі тұтынудың жоғары деңгейі, тұрғын үй жағдайы өте нашар немесе олардың болмауы). Маргиналды отбасылар өз отбасында балалардың туылу санын қадағаламайды. Балалар үшін берілетін жеңілдіктер мен жәрдемақыларды алу мақсатында оларды туып, оны балалар қажеттілігіне емес, өз қажеттілігіне пайдаланады. Сол арқылы, оларды кедейлік пен қайыр сұрауға және басқада заңсыз әрекеттерге баруға итермелейді.

- Дағдарыстық (кедейлік шегінен төмен орналасқан, ерлі-зайыптылық қарым-қатынастар мен физиологиялық өмір сүруінің күрделі мәселелеріне ие). Дағдарысты отбасы сыртқы немесе ішкі дағдарысты бастан кешуде (отбасылық құрамның өзгеруі, өсіп-өну, ажырасу, ауру, кез-келген отбасы мүшесінің қайтыс болуы, жұмыстың жоғалуы, тұрғын үй, құжаттар, өмір сүру және т.б.).

- Гүлденген (өмір сүру деңгейі орташадан біршама жоғары, барлық мәселелерін өз бетімен шеше алады) [49].

Экономикалық әл-ауқат деңгейі бойынша:

- кедей (кедейлік деңгейі, жан басына шаққандағы табыс немесе ең төменгі жалақы деңгейінде). Кедейлік тұтынудың төмен деңгейін ғана емес, сонымен бірге тұрғындардың төменгі деңгейінің, әсіресе тұрғын үйдің, халықтың қауіпсіздігінің төмен болуына байланысты өмір сүру сапасының төмен деңгейін білдіреді. Сонымен қатар, кедейлік деңгейіне объективті факторлар ғана емес, сондай-ақ халықтың маңызды бөлігінің жеке қасиеттері, мысалы, денсаулықтың нашарлығы, еңбек нарығында бәсекеге қабілетсіздігі, отбасылық өмірдің нашарлығы, әлеуметтік патологиялар және т.б. сияқты факторлар әсер етеді.

- Төмен табыс деңгейлі (ең төменгі жалақының ең төменгі күнкөріс деңгейінен жан басына шаққандағы табысы). Төмен табыс деңгейлі отбасы ол – жалпы орта табысты, отбасы мүшелерінің әрқайсысына бөлек бөлген кездегі ең төменгі күнкөріс деңгейінде төмен отбасылар.

- Қамтамасыз етілген (аймақ бойынша орташа табыс жан басына шаққандағы табыс деңгейінде). Қамтамасыз етілген отбасы ол – өзінің алғашқы қажеттіліктерін қамтамасыз етуге және ем алумен білім алуды қамтамасыз етуге қаражаты барлар. Олардың шетелде, жақсы қонақ үйде демалуға мүмкіндіктері бар.

- Бай (аймақ бойынша жан басына шаққандағы табысы орташадан жоғары). Қазір, бай отбасы деп өзіне ешнарседен бас тартпайтындарды атайды.

Кеңістіктік-аумақтық локализацияға сәйкес, яғни, жастардың орналасу белгісіне қарай былай ажыратады:

- патрилокальды (жастар баланың әкесінің үйіне тұруға барады);
- матрилокальды (ерлі-зайыптылар әйелінің ата-анасының үйінде тұрады);
- неолокальды (жастардың бөлек тұруға мүмкіндіктері бар).

Басымдылық критеріі бойынша төмендегідей ажыратылады:

- патриархатты отбасы, басшылықта ерлер тұрады және ататек ерлер тарапынан жүреді, ал әйелдер еркектерден экономикалық тәуелді;
- матриархатты отбасы, басымдылық жағдайда әйел болғанда;
- эгалитарлы отбасы, отбасы басшысының нақты қызметі көрсетілмеген, ерлі-зайыптылар арасында жағдайға байланысты рөлдердің ауысуы орын алады.

Отбасындағы балалар санына байланысты жас отбасылардың келесі түрлері бөлінеді:

- баласыз – бала болғанын қаламайтын немесе балалы болу мүмкіндігі жоқ ерлі-зайыпты жұптар. Қазақстанда ондай отбасылардың саны 8-10%;
- аз балалы – отбасыда 1-2 бала. Қазақстанда ондай отбасылардың саны 80%;
- орта балалы – отбасыда 3-4 бала бар. Қазақстанда ондай отбасылардың саны 10% [50].

Әлеуметтік жағдай критеріі бойынша:

- біртекті отбасылар, ерлі-зайыптылар бір әлеуметтік топтан;
- гетерогенді отбасылар, ерлі-зайыптылар түрлі әлеуметтік таптардан шыққан.

Отандық және шетелдік ғалымдардың анықтауы бойынша отбасылық өмірдің алғашқы жылдары осы кезеңнің міндеттеріне енгізілген дағдарыстың терминологиясында анықталған. Авторлар жас отбасының психологиялық портретін сипаттай келе осы қатынастың келесі ерекшеліктерін (міндеттерін) анықтайды:

- ерлі-зайыптылардың жаңа өмірлік жағдайларға және рөлдерге бейімделуі;
- серіктестің психологиялық және сексуалдық ерекшеліктеріне бейімделу;
- отбасылық құндылықтарды салыстырып тексеру;
- тұрғын үй проблемаларын шешу және бірлескен меншікке ие болу;
- туыстарымен қарым-қатынас жасау;
- эмоционалды және рухани қоғамдастықты нығайту;
- отбасының рөлі мен міндеттерін үйлесімді түрде бөлу;
- отбасы иерархиясының құрылымын анықтау;
- қаржылық және тұрмыстық мәселелерді шешу;
- отбасы ішілік және отбасы сыртындағы қатынастарды реттейтін келісімдерді әзірлеу;
- оңтайлы психологиялық қашықтықты құру;
- ынтымақтастықтың қолайлы формаларын дамыту;
- баланың туылуына жағдай жасау [51].

Жастардың отбасылық құндылықтары туралы, мансаптық бағдарлау, материалдық мәселелерден қорқуы, отбасының қалыптасуы мен балалардың пайда болуы қалыпты өмірге кедергі ретінде қабылдануына әкелетіндей қабылданады. Өкінішке орай, некедегі жастар баласыз немесе бір балалы отбасыларға жиі бейім келеді. Сонымен қатар некеге дейінгі және некеден тыс еркін жыныстық қатынастар қалыпты түрде саналады. Дегенмен, жастардың құндылық жүйесінде отбасы басты орынды алмайды деп айту мүмкін емес [52].

Еркін қатынастардың «жаппай мәдениетін» агрессивтік насихаттауына қарамастан, ешқандай міндеттемелермен ауыртпалық жасалмағанына қарамастан, неке жасындағы жас адамдардың көпшілігі «консервативті» қарым-қатынасты ұстанады. Зерттеу нәтижесі бойынша, жас респонденттердің жартысынан көбі 67% негізгі отбасылық құндылықтар арасында «отбасыны» таңдады, «денсаулықты» 59-57%, «балаларды» 25% таңдады. «Өмірлік жетістік», «еркіндік пен тәуелсіздік», «жоғары материалды жағдай», «құрмет пен бедел», «мағыналы демалыс» 25% үшін ерекше маңызды [53].

Өкінішке орай, отбасылық құндылықтар аясында балалар құндылығы жоғары емес және үлкендерден бастап жас ұрпаққа көшу үрдісінде азаяды. Көптеген жас адамдар, шамамен 70% – екі баласының болуын қалайды, 18% - үш және оданда көп, 11% - бір баланы, 2% - баланың болмағанын қалайды [54].

Осылайша, жастардың түрлі өмін сүру деңгейінің әсерінен жастардың балаларға деген қажеттілігі репродуктивті жоспарларында түрліше көрініс таба алады. Дәл осындай үрдісті әлеуметтік сауалнама көрсетеді.

Ары қарай жас отбасының институттандыру үрдісін қарастырамыз. Институттандыру процесі сыртқы және ішкі факторлармен анықталады. Ішкі факторларға мыналар жатады:

- отбасындағы тұлғааралық қатынастардың сипаты; жас жұбайлардың өзара қарым-қатынасының қанағаттану дәрежесі;
- ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыс дәрежесі;
- отбасының және оның мүшелерінің жаңа өмір жағдайларына бейімделу қабілетін;
- ерлі-зайыптылардың мемлекеттен автономияға деген көзқарасы, өзін-өзі қамтамасыз ету және белсенді жүріс-тұрыс.

Жас отбасының әлеуметтік институт ретінде сыртқы фактор тұрақтылығына жету үшін – әлеуметтік-экономикалық ортаны жатқызуға болады; белгілі бір отбасының әлеуметтік мәртебесі; отбасы саясатын (құқықтық қамтамасыз ету) іске асыру кезіндегі отбасы мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасының түрі; отбасымен бөлісетін қоғамның құндылықтары [55].

Экономикалық факторлардың әсері бізге Ф.Энгельс, А.Бибель, Р.Зидердің жұмыстарында көрсетілген: олар еңбектің бір жағынан отбасымен, екінші жағынан өзара байланысын айтады. Олар әлеуметтік-экономикалық өзгеріс нәтижесінен отбасының өзгеру заңдылығын көрсетеді. Осы өзгерістердің қарама-қайшы және біртіндеп прогрессивті сипаты туралы қорытынды жасайды [56].

Отбасыға, әсіресе жас отбасыға әлеуметтік мәдени факторлар тобы үлкен әсер етеді. Оларға біз: діни, этникалық дәстүрлі, менталитетті әсер етулерді жатқызамыз.

Жас отбасы интенсивті даму деңгейінде тұр. Ол объективті жоғары қаржылық қажеттіліктермен (тұрғын үйді сатып алу, өмірді ұйымдастыру, білім алу және т.б.) материалдық әл-ауқаттың жеткіліксіз деңгейімен сипатталады (төмен кәсіби деңгейде анықталады) [57]. Жас отбасының тағы бір ерекшелігі – оның мүшелері арасындағы қарым-қатынастың тұрақсыздығы: жас ерлі-зайыптылар отбасылық өмірге психологиялық бейімделуге, олар үшін жаңа әлеуметтік рөлдерді меңгеруге және жасқа байланысты максимализмнің көріністерімен күресуге тиіс. Мұның барлығы жас отбасының қоғамда ерекше орында екенін айқындайды.

Отбасы – барлық әлеуметтік институттардың негізі және отбасын дамыту туралы айтатын болсақ, тұтастай алғанда қоғамның дамуын білдіреді. Отбасыда адам әлеуметтік рөлдерге үйреніп, білімнің негізі мен мінез-құлық дағдыларын алады.

Отбасының тұрақтылығы – бұл оның әлеуметтік институт ретіндегі тұрақтылық күйі. Оған сыртқы және ішкі факторлар ықпал етеді. Сыртқы түрі: әлеуметтік-экономикалық орта, отбасының әлеуметтік жағдайы. Ішкі факторларға мыналар жатады: отбасындағы тұлғааралық қатынастардың сипаты, рөлдердің бөлінуі, ерлі-зайыптылардың құндылық бағдарлары, ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыс дәрежесі.

Отбасылық тұрақтылыққа қарама-қайшылық – жұбайы арасындағы айырмашылық, немесе ажырасу деп түсініледі. Қазіргі уақытта отбасылық мекеме күрделі кезеңдерді бастан кешуде.

Жас отбасылардағы ажырасулар қазіргі Қазақстанның проблемасы ретінде маңызды, өйткені отбасы қандай да бір бұрыштан қаралса, бұл көп қабатты әлеуметтік бөлім болып табылады, бұл айтылғандар әлеуметтік бөлімдердің барлығында айтылатындығы таңқаларлық емес. Отбасы қоғамдық ұйымдардың, әлеуметтік құрылымның, институттың және шағын топтың қасиеттерін біріктіреді, әлеуметтік бақылау процестерін, әлеуметтік мобильділік пен демографиялық өзгерістерді жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Біздің елде ажырасулар санының көбеюі тұтастай алғанда қоғам үшін, оның әлеуметтік тұрақтылығы үшін маңызды мәселе болып табылады.

1.3 Ажырасу – қазіргі қоғамның әлеуметтік феномені ретінде

Соңғы онжылдықтар бойы ажырасу мәселесі маңызды болуда. Әрбір жыл сайын ажырасулар саны көбеюде, ал заңды некеге тұрушылар саны азаюда. Қазақстанның статистикалық мәлеметтері бойынша 2015 жылы ажырасулар саны 64410 құраса, 2016 жылы – 667971, 2017 жылы – 693730 [58].

Некеге тұрған ерлер мен әйелдердің жартысына жуығы ажырасқан. Мысалы, 2017 жылы 1225985 неке қыйылып, 693730 ажырасу тіркелген.

Бұл жағдайдың салдары ерлі-зайыптылардың некеден тыс және қазіргі заманғы қоғамда кейінгі өмірінде де көрінеді. Халықтың жауапкершілігінің деңгейі төмендейді, жалғызбасты отбасылар саны өсіп келеді [59]. Отбасы үлгісін өзгерту, ерлі-зайыптылар арасындағы өзара түсініспеушілік, экономикалық тәуелсіздік, көзіне шөп салушылық, алкогольге тәуелділік, бір немесе екі жұбайдың жұбайының алдындағы міндеттерге жауапкершіліксіз қарауы және т.б. – бұл факторлар көптеген жанжалдарға және отбасындағы шиеленістерге алып келеді. Бұл жағдайдың апофеозы – ажырасу.

Ажырасу – жұбайлар арасындағы некенің ресми түрде бұзылуы (бұзуы). Ажырасу мен соттың шешімі бойынша некенің жарамсыз деп танылуы мен жұбайлардың біреуінің қайтыс болуымен некенің тоқтатылған түрлерін айыра білу керек [60].

Некені ресми түрде бұзып ажырасуды некелі-отбасылық қатынастардың эволюциясының нәтижесі ретінде және олардың дағдарысының көрінісі ретінде қарастыруға болады. Әлеуметтануда ажырасу деген некенің ерлі-зайыптылардың тірі кезінде және екінші рет жаңа некеге тұру мүмкіндігі бары түрінде қарастырылады. Қазақстан заңнамасында және құқық қолдану тәжірибесінде «некені бұзу» және «ажырасу» анықтама терминдері жоқ, бірақ Қазақстан Республикасының Отбасы кодексінде олар синоним ретінде қолданылады [61]. Заң әдебиеттерінде некені бұзу (ажырасу) дегенде ерлі-зайыптылардың өмір сүріп жатқан кезіндегі некесінің бұзуын немесе ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасты заңды құқықтық түрдегі болашақ уақытқа тоқтататын заңды акт ретінде түсіндіріледі (заңда белгіленген кейбір алып тастаулармен) [62]. С.А.Муратов некені бұзу дегенді заңда көзделген

ерекшеліктерді ескере отырып, ерлі-зайыптылар арасындағы болашақ құқықтар мен міндеттемелерді тоқтату, заңды акт деп түсінеді.

Ажырасу мәселесі әрдайым болған, ал ғалымдар бұл құбылыстың түсіндірмесін іздеп, себептерін анықтап, некені нығайтуға қатысты ұсыныстар әзірлеуге тырысты. Өртүрлі уақытта қоғам әртүрлі жолмен ажырасу мәселесін шешетін [63]. Кейбір елдерде ажырасу ерлі-зайыптылардың еркіне байланысты болды, ал басқаларында қоғам ажырасуға жол бермеуге бағытталған шаралар жүйесін әзірледі, кейбірінде ажырасуға тыйым салынды. Бірақ неке қиюды бағалау кезінде ұзақ уақыт бойы ерлі-зайыптылардың некеге тұруын ерлер мен әйелдердің іс жүзінде өмір бойы бірлестігі деп есептегендердің көзқарасы басым болды. Ерімен немесе әйелімен өмірінің соңғы күніне дейін өмір сүру шарты күйеуі мен әйелі арасындағы қарым-қатынаста шашамен ХХ ғ. 40-жылдарының ортасына дейін көп нәрсені анықтайтын. Бұл шарттар ерлі-зайыптылардың өмірінде туындаған қиыншылықтарға және бір-біріне төзімділік танытып, отбасын сақтау мен нығайту үшін тиімді шаралар қабылдауға мәжбүр етті. Ұлыбританияда 1857 жылға дейін ажырасу тек парламенттің арнайы шешімімен ғана мүмкін болатындығы белгілі [64]. Ұзақ уақыт бойы өзінің некеде бақытсыз сезінгені үшін ажырасуда артықшылыққа ерлер ие болатын.

Революцияға дейінгі Ресейде, Қазақстанда тек шіркеу мен шарифаттық неке болатын, ал ажырасу негізінде жоқ болатын. Ресей және Қазақстандық қоғамның тарихынан белгілі, кейде еркектер тарапынан ажырасулар нақты көрсетілген себептермен болатын: әйелдің дәлелденген зинақорлығы, жұбайлардың біреуінің «некелік өмір сүруіне» қабілетсіздігі, қылмыстық жазаның немесе бір жұбайының белгісіз ұзақ уақыт бойы болмауы. Мысал ретінде Мәскеудің Василий III, Ұлы Патша Петр I және басқа да ажырасуларды келтіруге болады [65]. Рәсімнің қиын және ұзақ уақытта болуының салдарынан, ерлі-зайыптылар ажырасусыз бөлек тұра салғандары оңай болатын. Өзара келісім бойынша ажырасуды, тіпті әйел бастамасы бойынша да ажырасу мүмкін болмағандықтан, XVIII ғ. бастап, ажырасудың және әйелдердің бастамасы бойынша ажырасу тәжірибеде біртіндеп қолданылып кетті. Әйелдер күйеулерін жиі тастап, ата-анасының үйіне оралатын немесе жалғыздықта тұратын, немесе өзінің жаңа қалаулысына кететін. Демек, нақты ажырасулардың саны ресми тіркелгеннен әлдеқайда жоғары болды.

Қазан революциясынан кейін КСРО-да қабылданған неке және отбасы туралы жаңа заңдарда олардың санының өсіуі мен 1920 ж ортасына дейін нақты ажырасулардың саны заңды ажырасулардың санына жақындады. Кеңес үкіметтің алғашқы жарлықтарының бірі ерлі-зайыптылардың өзара келісімі бойынша және олардың біреуінің өтініші бойынша ажырасудың толық еркіндігін жариялаған «Ажырасу туралы қаулы» болатын. 1926 жылы алғашқы кеңестік неке, отбасы және қамқорлық кодексі қабылданды, онда өте қарапайым ажырасу рәсімі орнатылған [34]. Бірақ соғыстан кейінгі жылдарда неке бұзудың екі сатылы процедурасы заңмен енгізілді, сот ісін міндетті түрде қарау және баспасөзде ажырасу фактісін жариялау арқылы ресми ажырасулар

санының азаюына алып келді. Барлық қоғамдық өмір отбасыны әкімшілік-мәжбүрлеуші тәсіл арқылы сақтауға бағытталған. Ажырасу маңызды қоғамдық қателіктер деп танылатын.

Қазақстандық отбасылық заңнамаға сәйкес, ортақ кәмелет жасқа толмаған балалары бола тұра, өзара келісімге ие болса, сот некені ажырасудық себептерін анықтамастан бұзады. Демек, ерлі-зайыптылардың некені бұзу туралы өзара келісімі болмаған кезде, сот ажырасудың себептерін анықтауға міндетті [35].

Ерлі-зайыптылардың ажырасып кету себептері туралы ажырасуды талдағаны түрлі авторлардың ажырасу себептерінің әр түрлі жіктелуін құруына әкелді. Себептер дегенде, әдетте ажырасуға апаратын түрлі жағдайлар, себептер және жайттар түсіндіріледі. Себептердің саны мен маңызы қатты түрленеді. 1970 ж. Н.Г.Юркевичпен ұсынылған ажырасу себептерінің жіктелуі мысал ретінде бола алады:

- 1) мінездердің сәйкес келмеуі (үйлеспеушілігі);
- 2) жұбайлық адалдықтың бұзылуы;
- 3) ата-анамен нашар қарым-қатынас (ата-анасының және басқа туыстарының араласуы);
- 4) маскүнемдік;
- 5) махаббатсыз немесе жеңіл ойда болып некеге тұру;
- 6) жұбайын ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталуы [36].

Ажырасудың көрсетілген себептерінің артында ерлі-зайыптылардың негізделген және маңызды себептері бар. Ажырасу рәсімінің материалдары күйеудің маскүнемдігі, неке адалдығын бұзу, басқа отбасын құру, объективті себептер бойынша ажырасу сияқты фактілерді дәлелдейтін бөліктерде ең сенімдісі. Ажырасудың субъективті себептері өте әртүрлі. Осы себепті ажырасудың нақты себептерін анықтау қиын. Кейде нақты мотивтерді басқалармен ауыстыруға болады [37]. Мысалы, күйеуі әйелінің отбасыдағы басшылығына, оның билігінен, тым қатты қамқорлығынан, оның қадір-қасиетін қорлайтындай ескертулер жасауына ырза болмауы мүмкін. Ал сотта, ол әйелі үй шаруасына жоқ, өз міндеттерін атқармайды, ақшаны оңды-солды ұстайды және т.б деген себептерді атай алады. Кейде ерлі-зайыптылар арасында жыныстық қатынастарында үйлесімсіздігі болған кезде, табиғи ұялудың салдарынан сотта кез-келген себепті көрсетеді, мысалы, «мінездерімізбен сыйыспадық» деп айтады [38].

Бүгінгі таңда отбасы ажырасуларының келесі себептерін атауға болады:

- Отбасылық неке адалдығын бұзу бүкіл әлемде ажырасудың ең көп таралған себептерінің бірі. Опасыздық махаббат атты басты жұбайлық сезімді көтереді. Махаббат некені қию мен отбасы құрудың маңызды себебі болып табылады. Опасыздық жұбайлардың түрлі сәйкес қарама-қарсылықтарын, қақтығыстарын және ерлі-зайыптылар арасындағы үйлесімсіздігін көрсетеді. Жұбайларының біреуінің опасыздық жасауы – кең тараған құбылыс. Олар қиын отбасылар және жақсы және тұрақты қарым-қатынастағы отбасылардада көрініс табады [39].

- Жиі ажырасудың себептері болып жұбайлық іш пысуларды атайды. Алғашқы ғашықтық пен «бірге тұрған» уақыт артта қалып, жұбайлар арасында отбасылық тыныштану орнатылып, олар белгіленген алгоритм бойынша өмір сүре бастайды. Бірге тұрудың алғашқы бес-алты жылында ерлі-зайыптылар бір-бірінің жақсыда жаманда қасиеттерін зерттеп қабылдаған және олар бір-бірінен ешқандай тосын сый күтпейді [40]. Оларда барлығы сағат бойынша жазылған: жұмыс, балалар, жексенбілік жыныстық қатынас. Уақыт өте келе ерлі-зайыптылардың бір-бірінен алшақтайтыны таңқаларлық емес.

- Жыныстық өмірге қанағаттанбау жиі ажырасудың себебі болады. Адамдар арасында өзара қызығушылық болмаған, сол адаммен физикалық жақындықтан қуанбаған қарым-қатынастар ертелі кеш ажырасумен бітеді. Алайда жыныстық қарым-қатынастағы мәселелер айқын көрінбейді және тіпті олар отбасылық өмірде жағымсыз болып табылады, себебі күнгүрт қанағаттанбау сезімі тітіркенудің, депрессияның, қуаныштың болмауына алып келеді. Ал тек жыныстық қатынастағы қарым-қатынаста бақытты бола алмайсын. Толық қанағаттандырылуға түсінушілік, махаббат, әріптеске деген сенім, құрмет және т.б. қажет.

- Отбасылық қарым-қатынастардың тағы бір маңызды сынағы – баланы күтіп, бала туғызу кезеңі, әсіресе ол «тынымсыз» болса. Ажырасудың айтарлықтай үлесі бала туылғаннан кейінгі бірінші жылы отбасыларда орын алады, ал күйеу – ажырасудың негізгі бастамашысы болады [41]. Осы кезеңде еркек екінші орында болады. Әдетте жас әкелер бірдей қателікті жасайды. Олар бала күтіміне қатысты міндеттеменің барлығын әйеліне артып қояды. Жұбайы үйге және оған қарауға уақыты жоқ, өйткені ол барлық уақытын балаға арнайды. Нәтижесінде, сөзсіз, отбасында ыңғайсыздық пайда болады, еркектер өзін жалғыз қалған, қажетсіз, ұнатпайтын сезінеді.

- Ерлі-зайыптылардың біреуінің алкоголизмі мен нашақорлығы (көп жағдайларда еркектердің) жиі отбасының бұзылуының себебі болады.

- Тұрғын үй мәселесі отбасылық бұзылудың ең көп кездесетін себептерінің бірі болып табылады. Ғашықтық кезеңінде сүйген жармен күрке де жұмақтай көрінеді. Алайда, ата-аналармен бірге тұру, жеке меншік тұрғын үйдің жетіспеушілігі ертелі-кеш жанжалдар, қақтығыстар мен дау-дамайлардың пайда болуына әкеліп нәтижесінде ажырасуға апарады.

- Кедейлік, еркектің отбасын барлық қажеттілікпен қамтамасыз етуінің мүмкін еместігі немесе қолдан келмеуі жиі отбасылық қарым-қатынастың бұзылу себебіне айналады. Қажеттіліктерге байланысты әйелдер күйеулеріне шағымданады, соның салдарынан олардың өзін-өзі бағалауы жапа шегеді. Әйел жұмысқа тұрып көп ақша таба бастайды немесе оған және балаларына қамқор болатын сенімді адам табады. Нәтижесінде отбасы айырылып қалады.

- Отбасындағы қарым-қатынастың бұзылуы жұбайына деген сүйіспеншіліктің жоғалуы негізінде де пайда болуы мүмкін. Психологтардың пікірінше, сүйіспеншілік қарым-қатынастардың бір-екі жылы өткен соң құмарлықтың азайып кетуі мүмкін. Әйелде ол біртіндеп бауыр басушылық

және сыйластыққа өтеді, ал еркектерде жаңа және өткір сезімдерге ұмтылады. Сондықтан көбінесе бұл жағдайда ерлер ажырасу туралы өтініш жасайды.

- Ажырасудың маңызды бір себебі жұбайлардың біреуінің баланы қаламауы немесе балалы болу мүмкіндігінің жоқтығы.

- Отбасылық жанжалдардың жиі себепкері болатын әйелдер, еркектерді оған қарағанда салмақтырақ адамды іздеуге мәжбүрлейді. Себебі әйелінің есірігі және күйгелектілігін кейде шыдау мүмкін емес [42]. Бұл жағдайда, егер әйел некені сақтап қалғысы келсе, ол өзінің ашуланғыштығын, эмоцияларын басқаруды үйренуі қажет.

- Өзімшілдік, өз жұбын тыңдағысы келмеу, мәмілеге келе алмау және кешіре алмау отбасының бұзылуының себептері болады.

- Қонақтық неке немесе мәжбүрлі қызмет іс-сапарларына, қызмет міндеттеріне немесе махаббат кезеңі қарым-қатынасын ұзарту үшін ерлі-зайыптылардың бірлесе қалауына байланыс олардың ұзақ уақыт бойы бөлек тұруы. Алайда мұндай некелер жиі отбасылық қатынастардың бұзылуымен аяқталады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, некені бұзу себептері – ол отбасылық өмірде пайда болған субъективті және объективті жағымсыз себептер және олар ерлі-зайыптылар арасындағы некенің бұзылуына әкеп соғады [43]. Тәжірибенің талдауы ажырасу себептерінің келесі түрлерін анықтауға мүмкіндік береді:

1) Физиологиялық, яғни екінші жұбайының ары қарай отбасылық өмірді бірге сүруге жұбайының немесе балалардың ауруы кедергі етеді;

2) Экономикалық, ерлі-зайыптылардың пікірінше, отбасылық өмірді жалғастыруға кедергі келтіретін және кедергі болып табылатын, ол жұбайлардың материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға және балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға қаражаттың жоқтығы;

3) Психологиялық, ерлі-зайыптылардың бір-бірімен тіл табыса алмауы, өзара қарым-қатынаста үйлесімділіктің, махаббаттың және бауыр басудың болмауы.

4) Жұбайының қоғамдық нормалар мен қағидаларға қайшы келетін, адамгершіліксіз немесе заңсыз әрекет түріндегі бейәлеуметтік мінез-құлқы (спиртті ішімдіктерді, нашакорлық заттарды қолдану, жұбайына, балаларына және басқа туыстарына қатысты зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлерін қолдану).

Осылайша некедегі алғашқы 4 жылда ажырасудың 40% болса, 9 жылда – жалпы санының шамамен 2/3 орын алады. Статистика көрсеткендей, отбасының маңызды жауапкершілікті кезеңі ол ерлі-зайыптылар 20-40 жаста болғанында [44]. Сонымен қатар 40жасқа дейін құрылған некелер, орта есеппен 40 жастан асқан кездегі ерлі-зайыптылардың құрған некесінен екі есе ұзақ. 40 жастан асқан адамдарға отбасылық рөлге кіруге және бірігіп тұруға бейімделіп кету әлде қайда қиынға соғады. Жастар өздерінің жұбайын жаракаттайтын әдеттерінен оңай арыла алады.

Статистика мәліметтеріне сәйкес, ажырасу үрдісінің азаюы соттардың саясатына тікелей байланысты болуы қажет. Олар ерлі-зайыптыларды соңына дейін татуластыруға тырысады, сонымен қатар халықты әлеуметтік ынталандыруға бағытталған шараларға тікелей байланысты болуы керек [45].

Егер ажырасулардың ағымдағы статистикасын алсақ, онда кейбір ерлі-зайыптыларға некеге тұруға мүмкіндік беретін аналық капитал алу мүмкіндігі болғанын көре аламыз. Жай сөзбен айтқанда, жастардың жоспары бойынша олар тез некелерін қийып, тез екі балалы болып, аналық капиталды алып және оны отбасының жылжымалы мүлкіне салу. Бірақ барлық жұптар осындай жүктемені жеңе алмады және нәтижесінде отбасылардағы қақтығыстар мен ажырасулар болды.

Сарапшылар ажырасудың негізгі себептерін анықтау үшін көптеген әлеуметтанулық зерттеулер жүргізді. Олардың бастысы, тұрақсыз экономикалық жағдайға және олардың қаржылық жағдайына қанағаттанбауына байланысты. Сонымен қатар, некелік байланысты бұзуға шешім қабылдаған адамдар, олардың пікірінше отбасының бұзылуына алып келген көптеген басқада себептерді айтуда. Осылайша, әлеуметтанулық зерттеулерге сүйенсек, жұптардың 40% бүгінгі таңда бұзылуының себебі, олардың ата-аналардың ықпалымен немесе өзара-есеп бойынша ойлаусыз одақ құруға шешім қабылдауы [46]. Ажырасуға әкелетін екінші себеп болып, жұбайының опасыздығы. Соның кесірінен қазіргі кезде отбасының 19% бұзылды.

Сонымен қатар, жұптардың 15% ажырасу себебі, екінші «жартыларының» оларды жыныстық қатынастарында қанағаттандырмағандықтарынан, ал 12% ойынша олардың ортақ қызығушылықтары жоқ және өмірлік көз-қарастары сәйкес келмейді [47]. Сондай-ақ, некенің 7% жұбайының біреуінің отбасылық өмірге дайын еместігінен ажырасу себебі болған, сондай шамада маскүнемдігінің салдарынан да ажырасу себептері болған [48].

Қоғам әрқашан ұрпақтардың көбеюіне мүдделі. Кез-келген мемлекетке адамдардың некеде тұрғаны тиімді. Себебі, мықты неке мықты отбасыға апарды, ал мықты отбасы болашақ азаматтарды тәрбиелейді. Ал тұрақты экономика мен қоғамның даму қарқыны сол азаматтарға байланысты. Сондықтан мемлекет ажырасуға қарсы тұруға және олардың алдын алуға бағытталған бірқатар шараларды қабылдады. Ежелгі қоғамда неке жыныстық қатынасқа түсу жасына келген барлық адамдар үшін міндетті болатын. Ажырасуға тыйым салынған болатын. Бірақ айрықша жағдайларда ажырасу мүмкін болды. Әлі күнге дейін Ауғаныстан, Үндістан, Ливан, Сирия, Иран секілді елдерде ажырасуға тыйым салынған. Кейбір елдерде ажырасуға тек 1960 жылдардың ортасынан ғана рұқсат етілген. Испания әлі де ажырасу құқығын мойындамайды.

Қазіргі таңда бірқатар елдерде некені күшейту бойынша шаралар қабылданды, олар халықпен әрдайым танымал емес. Осылайша, АҚШ 23 штатында некені бұзудың маңызды себебі деп саналатын жұбайлық опасыздыққа жол бермейтін заңдар бар. Мысалы, Висконсин штатында жұбайлық опасыздық үшін екі жыл бас бостандығынан айырады және 10 мың

доллар айыппұл төлейді. Мичиган мен Нью-Йорк штаттарында – 4 мың доллар және бір жыл бас бостандығынан айыру. Австрия, Австралия, Швейцарияда жұбайлық опасыздық үшін бір жыл бас бостандығынан айырады [49].

Католиктік шіркеуде ажырасуға қарсы болуда. Қазіргі уақытта католиктер ерлі-зайыптылардың 50 жасынан кейін ғана ажырасуға рұқсат ала алады. Жапонияда дәстүр бойынша, ажырасу – бұл әйел үшін ұят, ал күнделікті өмір сүру күннен-күнге еуропалық өмір сүру түріне әкелуде. Отбасыда жапон еркек катал дәстүрлерді қолдайды. Бірақ жаңашыл жапон қыз-келіншектер білім алады, отбасыдан тыс жұмыстармен белсенді айналысады, күйеуімен тең болуды армандайды. Ескі отбасылық тәртіпке қарсы күрес ретінде Жапония үшін жаңа құбылыс – ол ажырасу әйел бастамасымен болған кезде. Бірақ заң бұрынғы күйеуін бұрынғы әйелі мен балалары үшін жауапкершілікті міндеттемейді. Ол туыстары мен көршілері тарапынан айыптаулардың кесірінен басқа қалаға көшуге мәжбүр және өзін және баласын қамтамасыз етуі қажет. Кез-келген уақытта, себептерді көрсетпестен, ислам заңдары бойынша мұсылман еркек өз әйеліне ажырасуды бере алады. Бұндай жағдайда ол артынан әкелгендерді қайтаруға қажет және әйелін 4 ай бойы қамтамасыз етуге қаражат беруі қажет [50].

XX ғ. екінші жартысынан бастап дамыған елдерде халықтың ажырасуға қатысты көз-қарастары өзгере бастады. Адамдардың көбі ажырасуды қасірет ретінде қабылдауын, бұл ұятсыз және әдепсіз деп санауын қойды. Бүгінде ол қоғамдық өмірдің параметрлері ретінде қарастырылады. Мысалы, американдықтардың 37% ажырасуды қалыпты құбылыс деп таниды, австриялық қоғамдық ойлар егерде ерлі-зайыптылардың ортақ балалары болмаса онда ажырасуды сөз етпейді. Соған қарамастан, ажырасуға кері көзқарастағылардың саны әліде көп: американдықтардың 42% ажырасуды қолдамай оны таңба ретінде санайды, ал 21% ажырасуға өзінің көз-қарастарын айтуға қиын көрді; австриялықтардың үштен екісінің ойынша, егерде отбасыда балалар болса, онда солар үшін некенің бұзылмауын істеу керек, сонымен қатар әйелдердің 31% және еркектердің 28% некені балалар үшін сақтап қалуға дайын [51].

Нәтижесінде әлеуметтанушылар мен өзгеде зерттеушілерде ажырасуға байланысты түрлі көз-қарастар қалыптасты:

- ажырасу – бұл некенің әлеуметтік институт ретіндегі дағдарысы және оның жоғалып кетуі;

- ажырасу – жеке адамның еркіндігін кеңейту және гендерлік теңдіктің, яғни қазіргі отбасылық жүйесінің маңызды элементін бекіту тұрғысынан дамып, неке-отбасылық қарым-қатынастардың маңызды сипаты;

- ажырасуды болдырмауға болады – бұл үшін осы мәселені шешудің теориялық және практикалық тәсілдерін табу керек.

Заманауи зерттеушілердің жалпы қорытындысы: ажырасулар санының өсуі қазіргі уақытта белсенді түрде көрінетін және қоғамның макро- және микро- деңгейлерінде пайда болатын бірқатар объективті факторларға негізделген үрдіс.

Зерттеушілер отбасының ажырасуына әсер ететін көбірек зерттелінген факторлар ретінде мыналарды атайды:

- урбанизация, қалалық тұрғындардың үлесін ұлғайтумен қатар көптеген зерттеушілердің пікірінше ажырасуға әсер ететін маңызды фактор болып табылады [52];

- ата-аналардың ажырасуы. Бұл фактор әрқашанда жазмыштық мағынаға ие емес, яғни ата-ананың ажырасуы әрқашан жастардың ажырасуына апара бермейді [53]. Әке-шешесінің отбасылық тәжірибесінің, балалардың отбасылық қарым-қатынасына әсер етуінің көрінісі: жақсы отбасы үлгісі туралы түсініктің жоқтығы, ажырасуға қатысты төзімді қатынас;

- қалыңдықтың аяғы ауырлығы. Күйеу жігіт пен қалыңдықтың некеге бейімделу үрдісі бұзылып, жастар бала туылуына байланысты бірден отбасылық өмірдің жаңа деңгейіне өтіп кетеді. Баланың пайда болу жас отбасының экономикалық жағдайына да әсер етеді. Некеге тұрудың себептерінде маңызды. Жастар өз еркімен үйленіп жатырма, алде оларды бұған жағдайлар мәжбүрлеп жатырма [54];

- некеге дейінгі қарым-қатынастардың қысқалығы. Психологтардың кеңесі ол – 1-1,5 жыл;

- осы некеге ата-аналардың теріс көзқарасы;

- тым ерте құрылған неке (19 жасқа дейін);

- заңды некеге тұруды ұзақ уақытқа қалдыру;

- үлкен жас айырмашылығы (10 жастан үлкен);

- үшінші жақтың қысымынан үйлену, ата-анасының үйінен тез кетуге деген ынта [55].

Осылайша, ажырасу заманауи өмір параметрлерінің бірі болды, қазіргі заманғы отбасылық жүйенің маңызды құрамдас бөлігі, отбасында екі ересек адамның тұрақты қақтығысын болдырмауға көмектеседі. Бүгінгі таңда ол таңба ретінде болуын қойды. Ажырасу соңғы кездері тұқым қуалауда. Толық емес отбасыларда өсірілген балалар ата-аналарының өмірлік қателіктерін қайталайды. Соңғы кездердегі ажырасу деңгейінің кейбір төмендеу деңгейлері мамандарда белгілі белсенділік тудырды, олар ХХІ ғ. «отбасы ғасыры» деп санауды бастады. Тек оның үлгісі өзгереді. Адамдардың көбісі некеге түрлі себептермен тұруда, бірақ тек ажырасу үшін емес.

2. ЖАС ОТБАСЫНЫҢ АЖЫРАСУЫН ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ БАҒАЛАУЫ

2.1 Заманауи отбасы және оның өзгерістері

Қоғам мен отбасының, отбасы мен тұлғаның тарихи даму үрдісінде жүйелі түрде өзгеріп отырды. Ең алдымен, осы қоғамда басым болатын өндіріс режимінің табиғатына тәуелді болатын қатынастары.

Феодалды қоғамда бір отбасы мүшелері бір-біріне айтып бір жерде жұмыс істейтін немесе бірігіп қолөнермен айналысатын. Отбасыларда балаларды барлығына үйрететін, яғни олар нені білулері керек, қалай күн көру керек, олардың мәртебесі мен қоғамдағы жағдайы қалай анықталатыны. Қоғамның құрылымы күрделенуіне қарай мамандандырылған кәсіпорындар пайда болды, мысалы: зауыттар, мектептер-қоғамда және жұмыста қажет білімдер мен іскерліктерді оқыту міндетін өз мойнына алды; жастар өздерінің таланттары мен іскерліктерінің көмегімен өзін-өзі растау және өзін-өзі қалыптастыру үшін үйден жиі шығып кетті. Басқа сөзбен айтқанда, отбасы өзінің кейбір қоғамдық қызметтерін, яғни, тек отбасында жүзеге асырылуы мүмкін нәрселерге көбірек көңіл бөлді. Отбасы қоғамның ауыл шаруашылығынан өнеркәсіпке ауысуына байланысты өзгерістерге бейімделді.

XVIII ғасырдың соңында ауылда үй өнеркәсібінің таралуы отбасылардың ұсақ кішігірім шаруадан пролетарға дейін өтуіне апарды.

Сауда, ақша айналымы, өнеркәсіп қалалары мен интеллигенция санының өсуі буржуазиялық отбасының қалыптасуына ықпал етті

Капитализм дамуының бастапқы кезеңі өндірістік қызметті отбасынан бөлуге және отбасын көбінесе тұтынушылық ұяшыққа айналдыруға бастау алды. Тек шаруа отбасылары ғана өндірістік қызметтерді сақтап қалды, бірақ шаруа отбасылары азайған, ал өнеркәсіп пен саудамен байланысты таптар өсті. Отбасының өндірістік қызметтен оқшаулануы үлкен көлемде экономикалық қажеттілікті және отбасылық топтың патриархалдық ұйымын әлсіретті. Бұл «бөлінбеген» отбасыларды бөлшектеуге алып келді, сондай-ақ отбасы ішіндегі қатынастар демократиялық болды. Миллиондаған әйелдер өндірістік қызметке, яғни қоғамдық өмірге, дербес табыс табуға, ерлерден материалдық және моральдық тәуелсіздікті нығайтуға тартылды. Нәтижесінде үй бойынша еңбектің дәстүрлі бөлінуі бұзылды, «патриархалдық отбасында фабрикалардағы күйеуі мен әйелі жалдамалы еңбекпен ынтымақтастық бұзылды», - деп жазды Элтон Мэйо [56]. Отбасы капиталистік қоғамда болған сияқты өндірістік экономикалық ұяшық болмады. Отбасы мүшелері енді үй мен отбасы үшін қажетті тауарлардың өсіп келе жатқан санын сатып алу үшін ақша табу үшін үйден тыс жұмыс істеді.

Өмір салты да өзгерді. Ірі қалаларда көршілерді бақылау болған жоқ. Жұмыс отбасы мүшелерін біріктіріп қойған жоқ, оларды түрлі кәсіпорындар бойынша бөлді. Арнайы «демалыс индустриясы» дамыды. «Тектік шектеу» бұзылуы күшейді, бұл нәсіл аралық және ұлтаралық некелер санының өсуіне

алып келді. Балалар еңбегінің тыйым салуымен, балаларға «мүлік» ретінде қараудан бас тартты, балалар тек моральдық қанағат әкелді.

Қазіргі отбасының көпшілігі жалдамалы жұмысшылардың отбасы болып табылады және мұндай отбасы қалалық пролетариаттың отбасынан шыққан.

Индустрияландыру, урбанизация және қоғамдағы осыған байланысты өзгерістер неке мен отбасылық өмірдің жеке сипатына айналды.

1990-жылдардың соңында отбасылық өмір салтының құлдырауы отбасыда бірнеше баланың болуы адамның әл-ауқатының жақсару ұғымынан түсіп қалды. Бұл балалардың тууы бақыт пен өмірлік табысқа, қолайлы әл-ауқат деңгейіне қол жеткізуге «кедергі» ретінде қарастырылғанын білдіреді. Сонымен қатар, бірнеше әлеуметтік-демографиялық зерттеулер көрсеткендей, ата-ананың қадірін білмеу және баланың болуының құндылығының төмендеуі отбасындағы екінші баланың дүниеге келуі кез-келген тұрмыстық жағдайда жеткіліксіз болды.

Соңғы онжылдықта отбасы құндылығындағы дағдарыс кезінде, екі ата-анасы бар және бірнеше балалары бар отбасы күрделі әлеуметтік мәселе ретінде танылмады. Бүгінгі таңда, отбасы дегенде бір балалы, өмірлік ұзықтығы қысқа, баласыз жұптардың ажыраспай қоймайтынына байланысты және артынша есейген баласының алшақ кетуін санайды.

Отбасы мен үй шаруашылығының әлеуеті бағалардың теңдесі жоқ өсу жағдайында, ақшалай инфляция мен орташа жалақының төмендеуі жағдайында анықталды, ол күнкөріс минимумынан әлдеқайда төмен. Ең төменгі күнкөріс минимумы біздің кедейліктің көрсеткіші болып табылады. «Столичная жизнь» газеті «Комкон-2 Евразия» әлеуметтанулық науқанымен өткізілген қызықты зерттеулерді жариялады. Келтірілген деректерге сүйене отырып, қазақстандықтардың 45% өзін халықтың табысы төмен тобына жатқызады. Алматы облысында осындай адамдардың көбі – 59%. Дүниежүзілік банк күн көріс минимумын 4 долларға анықтайды. Қазақстан жағдайында бұл айына 18 мың теңгеден сәл артық. Статистика агенттігінің деректері бойынша республикадағы орташа жалақы 2002 жылы 20 мыңнан астам теңгені құрады. Статистикалық деректер бойынша ең жоғары жалақы ол қаржымен байланысты салаларда. Бұл саладағы орташа айлық жалақы 50 мыңнан астам теңгені құрайды. Сонымен қатар, ел халқының үштен бірінен астамы жұмыспен қамтылған ауыл шаруашылығында жалақы айына бір адамға 40 доллар деңгейінде сақталады. Іс жүзінде әрбір ауыл тұрғыны Дүниежүзілік банктің анықтамасы бойынша ғана емес, БҰҰ стандарттары бойынша да күн көріс минимумынан төмен өмір сүреді. Осы стандарттар бойынша кедейлік шегі бір адамға күніне 2 доллар табысымен өлшенеді. Бұл айына 9 мың теңге. Алайда халықтың барлық табыстарының 90% тұтыну шығындарын төлеуге, ал олардың жартысынан астамы-тамақ өнімдерін сатып алуға жұмсалады. Кедей отбасыларға жалақының жартысын азық-түлік сатып алуға жұмсайтын отбасылар жатады. Сондықтан қазақстандықтардың тек 27% ғана сол киімді сатып алу үшін жеткілікті мүмкіндіктерге ие. Республика тұрғындарының тек 5% ғана ірі сатып алу мүмкіндігіне ие [57]. Қазақстан Республикасы Статистика

агенттігінің деректері бойынша, 1996-1999 жж. кедейлердің үлесі барлық тұрғындардың үштен бірінен астамын құрады. Бүгінде кедейлік халықтың өмір сүру деңгейінің көрсеткіші ретінде ғана емес, бүкіл қоғамның жалпы көңіл-күйін де көрсетеді.

Бұрынғы құндылықтар жоғалған, ал қандай да бір тұрақты құндылықтар әлі табылған жоқ қазіргі уақытта, неке мен отбасы проблемалары өзекті болып отыр. Сондықтан неке мен отбасының құндылықтары заманауи адамдардың алдында өте жоғары болып қала береді. А.Г.Харчевтің жазуынша, «... адамзат отбасының қажеттілігін жалғастырады. Әрине, болашақта отбасы өзгереді, өйткені ол бұрыннан бері өзгеріп келеді, кейбір функциялар әлсіреді, ал кейбіреулері нығая түседі. Бірақ осы өзгерістердің барлығын жасағаннан кейін, отбасы адамның негізгі қажеттіліктеріне қызмет етуді жалғастырады» [58].

Бүгінгі күні отбасылармен не болып жатқанын, отбасылар қандай өзгерістерге ұшырайтынын, бұл өзгерістердің факторлары не болып табылатыны туралы өз уақытында шетелдік және орыс социологиясының классиктері жазды. Г.Спенсер «тым алыс» болған отбасының «дезинтеграциясын» атап өтті, сондықтан да «енді кері бағыт бойынша қозғалысты күту керек», және Спенсердің пікірінше, ата-аналар мен балалардан тұратын отбасы қайтадан қалпына келтіріледі және одан әрі ықпалдасуға ұшырайды [59].

Г.Спенсердің еңбектерін терең талдаған П.Сорокин 1916 жылы ата-аналар мен балалар бірлестігінің әлсіреуі, ерлі-зайыптылар бірлестігі, экономикалық одақтың ыдырауы сияқты отбасылық дағдарыстың нақты диагнозын жасай алды [60]. Ол былай деп жазады: «Жоғарыда айтылғандардан көрініп тұрғандай, шындық Спенсердің болжамын ақтамайды, алайда ыдырау тоқтаған жоқ, ал одан әрі қарай жүріп, ол тез жүріп, болашақта бір бағытта жүреді, әрине ол отбасының жойылуына әкеп соқпайды. Отбасы ерлі-зайыптылардың одағы ретінде және ата-аналар мен балалардың одағы ретінде қалуы мүмкін, бірақ оның нысандары өзге болады» [60]. Тек шаруашылық одағының ыдырауы ғана мойындалады және жаңа өмір салтына сәйкес келетін отбасылық қатынастардың түбегейлі өзгеруі болжанып отыр. Отбасының әлеуметтік институт ретінде жоғалу мүмкіндігі жоққа шығарылуда, себебі «қазіргі заманғы» отбасының орнына жаңа құндылық негіздерде салынған оның жаңа нысаны жүруде.

Статистикамен, әлеуметтік зерттеулермен, әлеуметтік ақпараттармен белгіленген отбасының негізгі функциясының орындалмау фактілері отбасы дағдарысының айғағы болады. Егерде отбасылық берекені кетіру үрдісі отбасылық құндылықтарды, балалардың және ата-аналардың құндылықтарына қатысты болмаса. Мысалы, отбасы берекесін кетіру (некелік қатынасты бұзу түсінігі және балалардың жетім қалуы) дүлей апаттар, індеттер, соғыстар мен көші-қон кезінде орын алуы мүмкін. Осындай жағдайлардан мәжбүрлеп, ата-ана мен баланың құндылықтарына әсер етпейтін балаларға қажеттілікті кейінге қалдыру отбасылық дағдарыстың белгісі емес. Екінші жағынан, А.Коллонтай жазғандай, - «...баланың туылуы мен отбасыда тәрбиеленуі оның шаруашылық-

өндірістің бірлігінің рөлі арқылы болатын, ал егер осы роль жоғалса, қоғамда ана болуға және балаларды әлеуметтендіруге деген ынтада жоғалады. Сондықтан осы функцияны жаңа түрдегі мемлекет өз қолына алуы қажет, себебі буржуазиялық мемлекеттің қолынан бұл келмейді». А.Коллонтай отбасыны қайтадан аяққа тұрғызу мүмкіндігін көрмейді, себебі отбасы құлдырап жатыр. «Тарихты қайта кері қайтарған күннің өзінде кәсіби және аналық рөлдің арасындағы қақтығыстың арасындағы әйелдерді бұрынғы қалпында үйге отырғызып қойған күннің өзінде, бұның барлығы отбасының ары қарай ыдырауына төтеп бере алмас еді». Әйелдің босатылуы және оның жеке басын отбасының жұмыс істеуіне байланысты дамыту, осыдан «ананы мемлекеттік сақтандыру» арқылы жаңа ұрпақтың қоғамдық әлеуметтенуінің бір ғана социалистік жолы ғана қалып отыр [61].

П.А.Сорокин 1916 жылы өзінің «Қазіргі отбасының дағдарысы» атты мақаласында былай деп жазды: «қазіргі отбасының мүдделері... қоғамның қызығушылығымен бетпе-бет келіп, жоғары альтруистік серпілістер мен іс-әрекеттерді көрсету үшін тежегіш болып табылады. Одан әрі, бұл отбасы мен қоғам мүдделерінің қақтығысы өсуде» [59].

Көптеген шетелдік әлеуметтанушылар неке-отбасы қатынастары сипатындағы өзгерістер туралы жазды. Т.Парсонс және Э.Богардус неке мен отбасы формаларының өзгеру сипаты мен бағыты туралы мәселені шешу кезінде бір тарихи кезеңде неке мен отбасы жақсы, ал бір-біріне нашар жаққа өзгеруі мүмкін, ал кейде екі үрдіс бір мезгілде әрекет етеді және бір-бірін «теңестіреді» деп жазады.

Институционалист-эволюционистер арасында әрдайым басқа үрдіс байқалды: әлеуметтік өзгерістерді тек қана «прогрессивті даму» ғана емес, сонымен қатар мәдениеттің, қоғамның «құлдырауы» рухында түсіндіру. Отбасы, басқа әлеуметтік институттар сияқты, отбасының және қоғамның өзіне қауіп төнуі мүмкін тарих ағымынан да сақтандырылмаған. Әлеуметтік өзгеріс прогресске де, өлімге де қауіп төндіреді.

Марксисттердің пікірінше, отбасылық өмір үлгісі өндіріс тәсілі ретінде өзгеше құрылмайды, сондықтан отбасы моделі әлеуметтік жағдайларға байланысты өзгереді.

Бүгінгі таңда әлем әлеуметтанушыларының арасында дәстүрлі нуклеарлық отбасы норма болып табылмайды ма, жоқ па деген сұрақ туындайды. Американдық социолог Роберт Честер отбасындағы өзгерістер қайта бағаланғанын және отбасының барлық өмірлік циклін зерттеу кезінде адамдардың көпшілігі әдеттегі нуклеарлық отбасында біраз уақыт өткізетінін анықтады: ересек адамдардың көпшілігі әлі де некеге тұрып, балалы болады. Балалардың көпшілігі олардың биологиялық ата-аналарымен тәрбиеленеді. Адамдардың көпшілігі үй шаруашылығында тұрады, онда екі ата-анасы бар. Некелердің көпшілігі ерлі-зайыптылардың біреуі қайтыс болғанға дейін жалғасады.

Мысалы, 2018 жылғы халық санағының қорытындысы бойынша «ең көп таралған екі адамнан тұратын отбасылар - 30,1%, үш адам (26,7%), төрт адам

(22,2%). Тек 11,7% бес адамнан тұратын отбасылар, 5,6% алты адамнан, 1,9% жеті адамнан тұратын отбасылар құрады. 8-10 адамнан тұратын отбасылардың үлесі өте төмен және 0,2% құрайды».

Ең көп таралған отбасылар ол екі адамнан тұратын отбасылар - 30,1%, үш адам (26,7%), төрт адам (22,2%).

Соңғы санақ мәліметтеріне сәйкес, Қазақстанда 6419508 әйел және 5737197 ер адам тұрады. Бұл ретте әйелдердің 52,2% некеде тұрса, 28,2% әйелдер ешқашан некеде тұрмаған, жесір - 12,6%, ажырасқан - 7,0%. Ерлер арасында 57,1% некеде тұр, ешқашан некеде тұрмаған 36,9%, 3,5% ажырасқандар, 2,5% жесірлер.

Статагенттіктің ақпараты бойынша, 18 жасқа дейінгі халықтың 72,3% ата-анасымен бірге тұрады, 15,1% анасымен ғана, 6,4% әкесімен ғана тұрады, ал 6,2% ата-анасынан бөлек тұрады.

1208,6 мың үй шаруашылықтарының құрамында 60 және одан жоғары жастағы тұлғалары бар. Ал 394,8 мың үй шаруашылықтары 60 және одан жоғары жастағы адамдардан тұрады. Бұл үй шаруашылықтарында 545 мыңнан астам адам тұрады, оның 191,5 мыңы – ерлер және 353,6 мыңы – әйелдер [62].

Бұл сәйкессіздік ішінара отбасының бір адамнан көбеюіне байланысты. Қызмет көрсету саласының кеңеюі, толық емес жұмыспен қамтудың таралуы, туу деңгейінің төмендеуі, ажырасу санының өсуі, әйелдердің экономикалық дербестікке ұмтылысының күшеюі жаңа әлеуметтік-демографиялық факторларға алып келеді сонымен қатар соңғы жылдары отбасына деген көзқарасты елеулі түрде өзгертеді және ерлі-зайыптылар байланыстарын әлсіретеді. Бұл, өз кезегінде, тағы да балалары бар толық емес отбасыларының көбеюіне әсер етеді, онда материалдық қамтамасыз ету жөніндегі барлық қамқорлық әйелдерге ауыстырылады.

Көптеген қазіргі заманғы отбасылардағы ерлер мен әйелдер арасындағы қарым-қатынас билікке үстемдік пен бағыныштылық қарым-қатынасы, патриархалдық қарым-қатынаста негізделген және ерлер әйелдерге үстемдік ететін жүйені білдіреді. Отбасы орындайтын функциялар осы патриархалдық жүйені қолдайды.

Ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас өзгеріп жатыр. Қазақстандағы дәстүрлі отбасыларда балалар әрдайым әкелерінің меншігі болып саналады. Қазіргі уақытта балаларға біртіндеп қамқорлық пен қорғанысқа мұқтаж адамдар ретінде қарай бастады. Бүгінгі күні кеңейтілген білім беру жүйесі және жұмысқа орналасудың шектеулі мүмкіндіктері жастар жиырма жастан астам уақытқа дейін отбасыларына тәуелді болып қалуын түсіндіреді.

Қазіргі заманғы отбасының бейнесін сызатын болсақ, ол біршама қарама-қайшылыққа толы болады. Бір жағынан – бұл толыққанды функционалды қызмет етуге жақсы бағдарланған нуклеарлы, коньюгальді, аз балалы, «сынықты», кеңейтілген (қазіргі қоғамның қиын жағдайында күн көру мақсатында біріккен отбасы мүшелері) отбасы.

Екінші жағынан, қазіргі заманғы отбасы – бұл толық емес отбасы, бір жынысты адамдар арасында неке қиылған отбасы, тіркелмеген некеде адамдардың бірге тұруы, сондай-ақ тегін жыныстық қатынастар бар отбасылық қатынастар. Отбасылық ұйымдардың екінші тобы соңғы онжылдықтарда үлкен танымалдыққа ие болды. Бірақ мұндай отбасылар өздерінің әлеуметтік қызметтерін толыққанды орындай алмайды. Отбасына қалай оңай кіріп, мұндай қарым-қатынастар оңай ыдырайды. Некеден тыс одақтар әлеуметтік топты білдіреді, бірақ сонымен бірге құқықтық институт болып табылмайды, көбінесе олар қоғамда жаңа әлеуметтік проблемалардың туындауына әкеледі.

Ұлыбритания әлеуметтанушылары Кэтрин Киран мен Валерий Эсто бірге тұратын жұптардың санының өсуін қарастырып, некесіз балалардың тууын анықтады:

- Бірге тұратын жұптар әдетте жастар, он жұптың жетісінің жасы 35 жастан жас.

- Үш жұптың екеуінде серіктері бұрын соңды некеде болмаған.

- 1991 ж. некеге тұрмай туылғандар саны 30%.

- Жұптар әдетте ұзақ бірге тұрмайды. Әрбір үшінші жұп бір жылдан аз уақыт қана бірге болады, ал 16% бес жылдан астам уақыт бірге болады.

- Некеге тұрамын деп шешім қабылдағандар арасында ажырасулар басқа жұптармен салыстырғанда көп болады [63].

Бұл республикада жастардың некеге тұруын ұзақ мерзімге кейінге қалдыра отырып, бірге өмір сүреді деген біздің гипотезаны қолдайды. Бірге тұру балалардың некеден тыс тууының ұлғаюына әкеп соғады. Сондықтан кейбір ғалымдардың отбасы бүгінде дағдарысты бастан кешіп отыр деген пікірімен келісуге болады.

Қазақстандағы Отбасылық үрдістерді зерттеу отбасылық үлгілердің алуан түрлілігі бар екенін көрсетеді, сондықтан XXI ғасырдың басындағы қандайда бір отбасыны «типтік отбасы» деп айту мүмкін емес.

Бүгінгі күні Қазақстанда отбасы моделі өзгеруде. Бір балаға бағытталған отбасының мөлшері қысқарады. Репродуктивті жастағы бір әйелден туған балалардың орташа саны 1,9 құрады, бұл ретте жоғары білімі бар әйелге 1,5-ке дейін бала. Отбасы-неке қатынастары тұрақсыздықпен сипатталады. Ажырасу коэффициенті тұрақтылығының байқалған үрдісі кезінде некелік коэффициенті төмендейді. Ең белсенді неке жасы ерлер мен әйелдерде қала және ауылдарда 20-24 жас аралығында байқалады. Жынысына, жасына, балаларының болуына, тұрғылықты жеріне және Қазақстан аймақтары бойынша ажырасу жиілігі белгіленген.

Бейәлеуметтік отбасылардың, некеден тыс бала туудың үлесі, некеде тұрмаған әйелдерден туған балалар санының артуы өсуде. Мәселен, некеден тыс туылған балалардың үлесі 1980 жылғы 10,3% - дан 1997 жылғы 21,0% - ға дейін өсті, ал 2018 жылы 23,0% [64]. Толық емес отбасылар елдегі кедейлер қатарын толықтыруда, олар өз функцияларын жүзеге асыруда көптеген қиындықтарға тап болады. Табиғи болып табылмайтын отбасы ішіндегі қарым-қатынас материалдық қиындықтарға алып келеді, ата-анасының біреуінің

болмауы (көбінесе әкесінің болмауы) баланың тәрбиесінің сапасына және оның дамуына әсер етеді. Отбасында эмоционалдық байланыстың болмауы көбінесе балаларды құқық бұзушылыққа итермелейді, балалар бейәлеуметтік әрекеттер жасайды, мінез-құлқы ауытқыған жасөспірімдер тобына түседі.

Тастанды балалардың проблемасы өткір күйінде қалып отыр. Біздің республикада 62 мыңнан астам жетім бала тұрады. 27 балалар үйінде 4 жасқа дейінгі 2131 бала тәрбиеленуде, олардың 80% астамы психофизикалық дамуында артта қалып отыр. 1305 балада орталық жүйке жүйесі зақымданған [65].

Ғылыми және публицистикалық жұмыстарда бүгінгі күні «дәстүрлі отбасына» қарама-қарсы «Қазіргі отбасы» деген сөз тіркесін жиі қолданады. Бұл ұғымдардың мәні дәл анықталмайды, бірақ бұрынғы отбасыдан айырмашылығы, ескірген барлық баптар бойынша қоғамды жаңғырту процесі отбасылық өмірдің «сапасының» өзгеруіне және отбасы құрылымдары мен түрлерінің өзгеруіне әкеледі деп болжануда.

Отбасы құрамы мен құрылымындағы өзгерістер отбасы-туыстық байланыстардың әлсіреуі туралы пессимистік тұжырымдар үшін жиі себеп болады. Қалыпты жағдайда, Конт бойынша, отбасы балалардың ата-анасына жас белгісі бойынша және әйелдердің ер адамдарға жыныстық белгісі бойынша бағынуын қамтамасыз етуі тиіс. Қазіргі уақытта екі параметр де айтарлықтай өзгереді. Жастар ата-ана үйінен бұрын шығып, өз бетінше өмір сүруге тырысады және басқа мамандықты жиі таңдайды. Біздің ойымызша, бұл мәселе бойынша мамандық таңдау көп жағдайда ата-аналардың мамандығына, олардың біліміне, бағдарына байланысты емес, бірақ жасөспірімдердің өмірлік құндылықтарына отбасы, материалдық молшылық білім беруге әсер етеді. Бұның себептері ұлттық мәдениет ерекшелігінде емес, қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының терең қабаттарында. Жастардың көп бөлігі мектеп жасында жеке бизнеске бағдарланған, олар қиын еңбек, кепілсіз, бірақ жоғары жалақы болжайтын кәсіпкерлікке белсенділік тартады. Сондай-ақ өмір сүру және өмірдің жаңа жағдайларына бейімделу әдісіне бейім.

Өнеркәсіптің дамуы, экономикалық және әлеуметтік өмірдің жалпы демократиялануы, әйелдердің индивидуализмі мен эмансипациясының өсуі, ол да отбасының иерархиялық ұйымының бұзылуына өз үлесін қосады, отбасы өмірінің «демократиялануына» әкеледі.

Қазақстанда толық емес отбасылар (республикадағы жалғыз басты аналар 52,1%) санының ұлғаюының анықтамалары мен түсініктемелері қандай да болмасын, бейәлеуметтік отбасылар (некеден тыс бала туу) үлесінің өсуі өсуде. Толық емес отбасы моделін көптеген ғалымдар «ауытқитын тип» ретінде емес, керісінше «қамқорлықтағы әйелден және асырауындағы балалардан» тұратын отбасының елеулі ядросы ретінде қарайды, сондықтан да, бүгінгі күні «қамқорлықтағы әйел» деп көрсетуге болады:

- неке отбасылық өмірдің негізі болып саналмайды;
- қоғам ішіндегі «отбасылық құндылықтар» девальвациясы;
- жастар арасында барлығын істеуге мүмкіндік беретін фактор;

- болашақ отбасын асырауға қаражаты болмағандықтан, еркектер өздерін некелік қатынаспен байланыстыруға тырыспайды;

- көптеген отбасылардың ауыр материалдық жағдайы (әсіресе шалғай аудандарда) ерлер өз отбасыларын тастап, қалаға ақша табуына кетеді.

Бүгінде жаңа серіктеспен некеге тұратын ажырасқан ересектерден және олардың балаларынан тұратын екінші некелердің, отбасыларының көп санын қалыптастыру байқалады.

Ажырасу некеге қатысты екі рөл атқарады. Егер неке қатынастарындағы өткеннің сарқыншағына қарсы, ерлі-зайыптылардың бірін пайдалану мен моральдық кемсітуге бағытталған болса, еркек пен әйел арасындағы тең құқықты бекіту ерлі-зайыптылықты адамгершілік көтерудің құралы бола алады. Бірақ ол, егер осы сарқыншақтардың, ерлі-зайыптылардың адамгершілік жетілмеуінің, олардың өз мінез-құлқында ерлі-зайыптылар қатынастарын институттаудың әлеуметтік қажеттілігін: өзара міндеттерді, борышты, балалар үшін жауапкершілікті негіздейтіндігін жоққа шығаруының салдары болып табылса, некенің антиподы бола алады. Біздің қоғам некені бұзуға кедергі жасамайды, себебі ол шынымен қажеттілік болып табылады. Әсіресе, қоғам үшін ата-аналардың балаларды тәрбиелеудегі ықпалы әлсіреді, ал ажырасқан жұбайлар арасындағы елеулі қақтығыстардың тақырыбы болған балалар, мұндай жанжалдар ерлі-зайыптылардың ажырасу кезінде мен ажырасқан соң да бірнеше жылдар бойы жалғасады. Әрине, әрбір нақты жағдайда ажырасуға не түрткі болғанын, оның себептері мен әлеуметтік салдарын анықтау өте қиын, сондықтан неке және отбасы заңдары ерлі-зайыптылар мен балалар мүдделерін қарастырады.

Отбасының тұрақтылығына әсер ететін факторларды неке қатынастарының қалыптасуының ең ерте кезеңдерінде ескеру қажет. Сондықтан ажырасу мәселелері некеге дейінгі қарым-қатынастар, неке қию және ерлі-зайыптылардың өзара бейімделу мәселелерімен тығыз байланысты.

Жоғарыда айтылғандай, қазіргі қоғамдағы некеге байланысты негізгі үміт жеке бақытқа, яғни ең алдымен, некелік сүйіспеншілікке бағытталған. Жастардың 80-90% үшін махаббат болашақ жұбайын таңдауда басты фактор болып табылады. Алайда, өкінішке орай, махаббат пен некеге тұрудың бір-бірімен тығыз байланысы жоқ. Соңғысына сүйіспеншілік құбылысының күрделілігіне және махаббатқа таңдалған серіктеске деген сұраныстың күшеюіне, әсіресе некенің алғашқы жылдарында отбасында болатын түрлі қиындықтарға байланысты.

Ерлі-зайыптылардың бірге өмір сүру процесінде эмоционалдық байланысы елеулі өзгерістерге ұшырайды: бүгінде отбасылық рухани құндылықтарда, рухани жақындығы сияқты, төмендейді. Әрине, ажырасудың бәрі адамгершілікке жатпайды, бірақ, адамның кем борыш сезімі барынша аз болса, ажырасу үшін оңайырақ. Ажырасу үрдістерін зерттеу отбасының бұзылуы ескі махаббатты жаңадан ауыстырумен байланысты емес, бірақ ескі махаббаттың кездейсоқ байланысқа құрбан болған жағдайға байланысты екенін көрсетеді.

Қазір ажырасуға деген көзқарас өзгерген, ол ерекше емес қалыпты жағдай болды. Сәйкесінше некелік серігін таңдаған кезде талаптарда төмендеуде.

Әрине, бұл таңдаудың қандай әсер ететіні туралы мәселе эмпирикалық дәлелдемелерді талап етеді. Дегенмен, некелердің әрбір бесіншісі 1-2 жыл өмір сүргеннен соң жастардың некелері бұзылатыны байқалуда. Себебі:

- отбасы тағдырына деген жауапкершілік төмендейді (жауапкершілік жүгін қоғам ерлі-зайыптылардың екеуіне де жүктейді, дәстүрлі түрде ер адамдар өзіне көп бөлігін алатын);

- еркек өзінің отбасыдағы дәстүрлі ролінен қашады (күйеуі-әкесі), әйелмен теңдей болуға тырысып, әлсіздік жағынан одан асуға тырысады;

- қалалық жағдайда тіркелуде маңызды рол ойнайды (20-24 жастағы жас ер азаматтардың өздерінен әлде қайда жасы үлкен әйелдермен некеге тұруыда көрініп осы гипотезаны растайды).

Ажырасу толық емес отбасылар санын арттырады. Оларда ана мен бала арасындағы қарым-қатынастың ерекше жүйесі құрылады, кейбір қатынастарда неке институты негізделетін нормалар мен құндылықтарға балама болып табылатын мінез-құлық үлгілері қалыптасады. Соңғы уақытта Қазақстанда некенің бұзылуына ықпал ететін толық емес отбасылар саны өсті, одан кейін балалар анасымен қалады. Ажырасудың ең көп саны 1994 жылы болды. Бір баласы бар отбасыларға – ажырасудың жалпы санының 38,9%, 37,2% ортақ балалары жоқ отбасыларға және 23,9% екі және одан да көп баласы бар некелер ыдырады. Сондай-ақ некесіз туудың есебінен толық емес отбасылар саны ұлғаюда. Жалғыз басты аналар санының өсу үрдісі байқалады. Соңғы үш жылда олардың саны 20% өсіп, 1997 жылдың 1 қаңтарында 170 мың адамды құрады.

Белгілі американдық отбасы әлеуметтанушысы У.Гуд Детройтта тұратын 425 ажырасқан анадан сауалнама алды. Олардың көпшілігі ажырасқаннан кейін қоғамда өз жағдайын жоғалтпағанын және достық байланыстарды жоғалтпағанын көрсетті. Сұралғандардың көпшілігі ажырасу балалар үшін де қолайлы деп санайды, себебі оларға жанжалға толы отбасы жағдайында өмір сүруі әлдеқайда нашар әсер етеді [66]. Басқа ғалымдар – Г.Кристенсен және К.Джонсен бірқатар эмпирикалық жұмыстарды талдау нәтижесінде ажырасуға реакциялардың келесі түрлерін анықтады. Ажырасқан адамдар жағдайды ұтымды етуге және туындаған проблемаларға немқұрайлы қарамайтынын дәлелдеуге тырысады. Мазасыздық, шыдамдылық сезімі, бұзылған әдеттерден және әдеттегі рөлдерді жоғалтудан басталады. Ажырасқан жұбайы жиі әлеуметтік белсенділігін арттыруға тырысады. Достар мен туысқандар әдетте оған жаңа байланыстар орнатуға көмектеседі. Кейбір жағдайларда бұрынғы күйеуі мен әйелі арасындағы жақындық сақталады, олар тіпті бір-бірімен қайта некеге отырады.

Америка Құрама Штаттарында жүргізілген эмпирикалық зерттеулер ажырасқан серіктестер арасында қайта некеге тұру пайызы жесірлерге қарағанда жоғары екенін көрсетті. Мұның себептерінің бірі - кейде жаңа некені заңды түрде рәсімдеу үшін адамдар ажырасуға барады. Жесірлікке қарағанда

ерте жастағы ажырасу адамға келесі некеге тұруға көбірек мүмкіндік береді. Ажырасудың шыңы 25-29 жастағы жастарға (25,4%) түседі, некелер негізінен олар үшін қажеттілік болып табылмайды. Ерлердің жас шыңы 35-39 жас (19,5%).

Шетелдік жұмыстар қатарында ажырасудың психологиялық, психопатологиялық, психофизиологиялық салдары зерттелді. Мұндай жұмыстарға талдау жасаған Дж.Бернард, кез-келген уақыт аралығында ажырасқан адамдар оларға әсер ететін патологияларға ұшырайды деп санайды. Мұндай адамдардың өмір сүру ұзақтығы салыстырмалы түрде төмен, маскүнемдікті қоса алғанда өлім-жітім мен сырқаттану өте жоғары, сондай-ақ психикалық бұзылулар мен өз-өзіне қол жұмсаудың салыстырмалы түрде пайызы жоғары.

У. Гуд ажырасудың себептері туралы зерттеу жүргізді, және олардың әр түрлі санаттағы адамдарда қандай жағдайларда орын алатыны жайында. Ол төрт топ факторларын қарастырды:

1. Адамның әлеуметтік шығу тегі мен оның ажырасуына қатынасы арасындағы байланыс ықтималдығы.
2. Ажырасумен байланысты индивидке түрлі әлеуметтік қысым түрлері.
3. Неке серіктестерін таңдау тәсілі.
4. Әртүрлі әлеуметтік топтар арасындағы ерлі-зайыптылардың бейімделуінің қиындықтары [66].

Эмпирикалық зерттеулер ажырасу себептерінің арасында көбінесе әртүрлі қақтығыстар кездесуі мүмкін екенін көрсетеді. Бірақ пайда болу уақыты бойынша оларды екі үлкен топқа бөлуге болады. Бұл себептер тікелей неке кезінде, бірлесіп өмір сүру және жалпы шаруашылық жүргізу кезінде пайда болған және отбасы құрылған сәтке дейін объективті болған себептер. Соңғы себептер тобын тәуекел факторлары деп атайды, өйткені олардың некеге дейінгі танысу кезеңінде болуы болашақ ажырасудың қауіптілігін тудырады. Тәуекел факторлары адамның тұлғасымен, оның шығу тегімен, тәрбиесімен, сондай-ақ неке қию жағдайларымен байланысты. Тәуекел факторларына жатады:

- ерлі-зайыптылардың білімі мен жастарындағы үлкен айырмашылық (егер әйелі әлдеқайда үлкен болса);
- ерлі-зайыптылардың бірінің маскүнемдікке бейімділігі;
- некеге, отбасыға немқұрайлы қарау;
- некеге тым жас кезінде тұру;
- баланың жақын арада тууылу ықтималдығы;
- танысу мерзімінің тым аз болуы;
- ата - аналардың неке қиюға күрт келіспеуі;
- өзара келісімсіз, мәжбүрлі түрдегі неке.

Әрқайсысының жасы 20 жастан аспаған ерте некелер олардың некеге психологиялық дайын еместігін көрсетеді. Жас отбасылар, әдетте ата-аналарынан бөлек кетпеген және материалды түрде оларға тәуелді. Мұндай жағдайда мынадай мәселелер туындайды: жас отбасылардың өзін-өзі қалай

камтамасыз ету керектігі, отбасыда кім көшбасшы болады (әдетте бұл рольге ерлі-зайыптылардың біреуінің ата-анасы үміттенеді), жас отбасы мүшелері арасындағы және солармен бірге тұратын ата-анасының арасындағы қарым-қатынас мәселесі, себебі олар кері жағынан қалыптасса онда ерлі-зайыптылар арасындағы қақтығыстардың алдын алу мүмкін емес.

Ажырасудың себептерінің ішінде серігінен көңілі қалу және бастапқы кезде болған сезімнің жоғалуы болады. Бұл қауіп ең алдымен үйлену тойына дейін (үш айдан алты айға дейін) танысу мерзімі ұзаққа созылмаған ерлі-зайыптыларға қатысты. Некенің беріктігіне теріс әсер ететін көптеген факторларды отбасы ошағын құрғанға дейін бөліп көрсетуге болады.

Алайда, ажырасудың басым бөлігі, әрине, тікелей бірлескен өмір нәтижесінде пайда болатын себептерге байланысты.

Бұзылған некелердің ең көп саны 25-30 жасқа келеді, егер ерлі-зайыптылар материалдық тұрғыдан дербес болып, бір-бірінің кемшіліктерін жақсы біліп, бірге өмір сүрудің мүмкін еместігіне көз жеткізсе. Сонымен қатар, олар жаңа толыққанды отбасы болуға және балалы болу үшін өте жас. Сондай-ақ 40 жылға жуық жаста ажырасу саныда көбейеді. Бұл балалардың өсіп-жетілуіне және отбасын сақтаудың қажеті жоқ, ал ерлі-зайыптылардың біреуінің іс жүзінде басқа отбасы болуына байланысты.

Ажырасу кезінде көрсетілетін себептер үш блокқа топтастырылуы мүмкін:

1. Тұрмыстық (материалдық қамтамасыз етілмеу, тұрғын үй жағдайлары, ерлі-зайыптылардың біреуінің үй шаруашылығын жүргізбеуі, мәжбүрлі бөлек тұру);

2. Тұлғааралық қақтығыстар: махаббат пен бауырмалдықты жоғалту, дөрекілік, ерлі-зайыптылардың бірінің ауруы, қызғаныш, азғындық, маскүнемдік, ұрып-соғу, қауіптер және басқалар;

3. Сыртқы факторлар (опасыздық, жаңа отбасының немесе жаңа сезімнің пайда болуы, ата-аналардың араласуы және т.б.).

Әрине, факторлардың барлық үш тобы бір-бірімен тығыз байланады. Осылайша, опасыздық, дөрекілік салдары болуы мүмкін, ал дөрекілік - шаруашылық тәртіпсіздіктер және т. б. нәтижесі.

2.2 Тұрғындардың жас отбасы туралы түсінігі

Ажырасуды жас отбасының әлеуметтік мәселесі ретінде зерттеу үшін біз әлеуметтік зерттеу жүргіздік, оның барысында 2018 жылдың мамыр айында Түркістанда тұратын 20 жастан 60 жас аралығындағы 200 адам сұралды. Оның 53% әйел және 47% еркек. Жасы бойынша респонденттердің егжей-тегжейлі бөлінуі 3 кестеде келтірілген.

Кесте 3 – Жасы (жауап бергендер санының %)

Жасы	%
20-25 жас	13
26-30 жас	18

31-35 жас	15
36-40 жас	13
41-45 жас	11
46-50 жас	10
51-55 жас	10
56-60 жас	11
Барлығы	100%

Деректерді өңдеу кезінде, айнымалы жас мөлшері төмендегідей жас топтарына жіктелді:

Кесте 4 – Жас ерекшелігіне байланысты топтар (жауап бергендер санының %)

Жасы	%
Жастар (20-30 жас)	31
Орта жас (31-50 жас)	49
Үлкен жас (51-60 жас)	20
Барлығы	100

Респонденттердің жартысынан астамы жоғары білімі бар (61%), үштен бір бөлігі орта кәсіптік білімі бар (31%), 7% - бастауыш кәсіптік білімі, ал 2% - орта білім алған. Респонденттердің жартысынан астамы заңды некеде (54%), нақты (азаматтық) некеде (18%), үйленбеген/тұрмысқа шықпағандар 22% және 6% ажырасқан. Сауалнамаға қатысқандардың тек 13% ғана ажырасу тәжірибесі бар.

Біздің зерттеуіміздің негізгі мақсаты: тұрғындардың жас отбасы жайындағы түсінігін анықтау болды.

Қазіргі уақытта қоғамда отбасыға қатысты қарама-қайшы көрініс қалыптасуда. Бір жағынан, көптеген зерттеулердің нәтижелерінің қорытындысы бойынша отбасы, мысалы, қызықты жұмыс, материалдық әлауқат және кәсіби қызметтегі табыстарға қарағанда, қазіргі заманғы қазақстандықтардың маңызды өмірлік құндылықтарының бірі ретінде әлдеқайда маңызды болып табылады. Екінші жағынан, отбасы қазіргі заманғы қазақстандықтар үшін ең қолайсыз, дағдарыс салаларының бірі. Бұл некенің тұрақсыздығында, отбасының қарым-қатынасын ұйымдастырмауында және балалардың әлеуметтендіруінде, нуклеаризацияда және аз баланың болуында көрінеді. Ең алдымен, қызығушылық тудыратын, ол, қазіргі уақытта жастардың маңызды өмірлік құндылықтары туралы азаматтардың пікірлері болып табылады (5-кесте).

Кесте 5 – Қазіргі кезде жастар үшін маңызды өмірлік құндылықтар (жауап бергендер санының %)*

Өмірлік құндылықтар	%
Материалды әл-ауқат	63
Қызықты жұмыс	43
Отбасы	38
Өзін-өзі тану	34
Әлеуметтік мәртебесі және қоғамдағы орны	31
Жеке басының еркіндігі	29
Денсаулық	23
Бос уақыт	19
Қоғамдық мойындау	8
Тұрақтылық	8
Тәртіп, заңдылық	2
Барлығы	297

* Осы жерде және әрі қарай жиынтық 100% асады, себебі бір респондент бір мезгілде бірнеше жауап беруі мүмкін.

Түркістан облыс тұрғындарының ойынша, қазіргі жастарға өмірлік қағидаларының қоғамдық (ұжымдық) құрылымнан жекелейге ауысу тән. Материалдық әл-ауқат еркіндіктен жоғары бағаланды. «Отбасы», «балалар», «сүйіспеншілік», «достар», «еркіндік», «әділеттілік», «жұмыс», «гүлдену» сияқты негізгі ұғымдардың мағыналық талдаулары өзгерді [67]. Олардың орнына материалды құндылықтар келді, бірінші кезекте – ақша, мансап.

Осыған орай, жастардың бағыттары бірінші кезекте отбасын құруға, ерлі-зайыптылар арасындағы үйлесімді қарым-қатынас құруға және баланың туылуына емес, мансапты құруға, жақсы өмір сүру үшін қаражат табуға және социумдағы өмірлік жетістіктерге жетуге бағытталған.

Сонымен қатар тек бір отбасы институтының дағдарысы ғана емес, сонымен бірге жалпы қоғам құндылығының дағдарысы туындады.

Респонденттердің жастардың ең маңызды өмірлік құндылықтары туралы пікірлері қазіргі уақытта респонденттердің жасына байланысты болады (6-кесте).

Кесте 6 – Респонденттердің жастардың ең маңызды өмірлік құндылықтары туралы пікірлері қазіргі уақытта жасына байланысты (баған бойынша %)

Өмірлік құндылықтар	Жас ерекшелік топтар		
	Жастар	Орта жастар	Кәрі жастар
Материалды әл-ауқат	19	22	21
Қызықты жұмыс	16	12	8

Отбасы	13	9	10
Өзін-өзі тану	11	16	17
Әлеуметтік мәртебесі және қоғамдағы орны	10	11	14
Жеке басының еркіндігі	10	4	7
Денсаулық	9	9	12
Бос уақыт	8	9	3
Қоғамдық мойындау	2	2	4
Тұрақтылық	2	4	0
Тәртіп, заңдылық	0	0	2
Барлығы	100	100	100

6 кестеден көріп отырғанымыздай, жасы бойынша, респонденттердің жастар үшін маңызы бар құндылықтарын әртүрлі бағалайды. Мысалы, респонденттердің жасы үлкен болған сайын, олардың ойынша қызықты жұмыс, жеке бас бостандығы, өзін-өзі жасау және тұрақтылықтар өмірлік құндылықтар ретінде жастар үшін үлкен мәнге ие бола бастауда. Мүмкін, адамдар есейген сайын, өзінің өткен өмірін, өмірлік басымдылықтарын көп ойлай бастайды. Жастардың ойынша, олардың жасындағы адамдар үшін отбасы, денсаулық, бос уақыт және әлеуметтік мәртебе маңыздырақ, ал респонденттер жауап таңдаған кезінде өздерінің өмірлік құндылығына сүйенеді. Сонымен, жастар мен үлкен жастағы адамдар жастардың маңызды құндылықтарын түрлі көреді.

Әлеуметтік-экономикалық факторлардың ықпалымен отбасылық құндылықтардан жастардың отбасылық өмір саласының жеке жетістіктеріне деген ұмтылысын көрсететін құндылықтарға бірте-бірте қайта бағдарлануын және жоғары әлеуметтік мәртебеге қол жеткізу үшін бар екенін атап өткіміз келеді. Бұл жастардың қоғамдағы қажеттіліктерін орындау мен әлеуметтенудің арасында, әлеуметтік ролдерді орындау арасында, отбасы әлеуметтік институты репродуктивті және әлеуметтендері қызметін орындауымен шарттасады. Бұдан әрі, қала тұрғындарының пікірі бойынша, жастар үшін отбасы деген не екенін анықтау керек.

Кесте 7 – Жастар үшін отбасы деген не? – деген сұраққа респонденттердің пікірлері (жауап бергендер санының %) *

Пікірлер	%
Ерлі-зайыптылардың бір-біріне сүйіспеншілігі	65
Ұрпақтың жалғасуы	58
Балаларға сүйіспеншілік таныту	49
Сыртқы ортаның күйзелістік әсерінен «паналау»	24
Өзін-өзі тануға кедергі	22
Достарымен араласуға кедергі	15
Өзін-өзі тануға, өз болмысын көрсетуге болатын жер	14
Барлық нарсеке кедергі	6

Ұрыс-жанжалдың болатын орны	5
Қорытынды	255

Отбасы туралы оң да, терісте көзқарастар арасында болды. Оң көзқарастар, теріс көзқарастарға қарағанда көп болды. Негізінен қала тұрғындары отбасыны ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген сүйіспеншілік көрінісіндегі, ұрпақ жалғасатын және балаларды жақсы көретін жер ретінде санайды. Соған қарамастан, әрбір бесіншісінің ойынша, отбасы өзін-өзі тануға кедергі келтіреді деп санайды. «Отбасы деген не?» - деген сұрақ жауабына респонденттердің жасы да әсер етеді.

Кесте 8 – Жастар үшін отбасы деген не? – деген сұраққа респонденттердің жасы бойынша пікірлері (баған бойынша %)

Жастардың «отбасы» туралы түсінігі	Жас ерекшелік топтар		
	Жастар	Орта жастар	Кәрі жастар
Ерлі-зайыптылардың бір-біріне сүйіспеншілігі	29	25	23
Ұрпақтың жалғасуы	24	19	14
Балаларға сүйіспеншілік таныту	21	22	26
Сыртқы ортаның күйзелістік әсерінен «паналау»	8	12	7
Өзін-өзі тануға кедергі	6	7	15
Достарымен араласуға кедергі	5	4	10
Өзін-өзі тануға, өз болмысын көрсетуге болатын жер	3	2	2
Барлық нарсеге кедергі	2	8	4
Ұрыс-жанжалдың болатын орны	2	3	0
Басқа	1	0	
Барлығы	100	100	100

Жүргізілген зерттеулерді талдау бойынша анықталғаны, жастар үшін «отбасы» деген түсінік жасы артқан сайын өзгеріске ұшырап отырады екен. Респонденттердің жасына байланысты, отбасы деген жастардың ойы бойынша ұрпақ жалғастырушы, достармен араласуға кедергі және өзін-өзі тануға кедергі келтіреді деген пікірде көбірек болуда. Бұл пікір респонденттердің жеке тәжірибесімен немесе таныстарының тәжірибесімен байланысты болуы мүмкін. Жасына қарай отбасы деген ерлі-зайыптылардың бір-біріне деген сүйіспеншілік көрсетуі, күйзелістен қашатын баспана, балаларға деген сүйіспеншілік деген пікірде болулар азаяды, себебі қазіргі қоғамда ажырасулар саны артуда. Осыдан шығатыны, ажырасу ол күйзеліске және баланың ата-анасының біреуінен не болмасада екеуінен де алшақтауына алып келеді.

Қазіргі көптеген жас жұптар ресми түрде некеге тұруға, бірге тұруға, шаруашылықты жүргізуге, бала туып өсіруге асықпайды. Себебі, оның

барлығын куәліктегі мөрсізде іске асыруға болады. Неке қиылғанға дейінгі бірге тұру бірін-бірі жақсырақ тануға, күнделікті өмірге өзінің сезімдерін тексеруге, бөлек тұру кезінде көрінбейтін бір-бірінің әдеттері мен осал тұстарын білуге, болашақ өмірде келіспеушілік тудыруы мүмкін жағдайларды білуге арналған.

Жас отбасылардың сипаттамалары үшін, Түркістандықтардың ойларынша, жастардың некеге дейін бірге тұруы қажетпе жоқпа екенін анықтау қажет (Қосымша В, 3 кесте).

Тұрғындардың басым көпшілігі (80%) жастардың некеге дейін бірге тұруларын мақұлдамады. Ғылыми лексикада «нақты неке» деген ұғым пайда болған және қолдануда. Тіптен соңғы санақ кезінде ерлі-зайыптылар заңды некеде тұрма әлде қарым-қатынастарын рәсімдемей өмір сүріп жатырма, соны анықтау ұсынылған. Шын мәнінде, нақты азаматтық неке – ерлі-зайыптылар бір-бірімен бірге өмір сүру туралы түпкілікті шешім қабылдағанға дейін жасайтын сынақ қадамы. «Бір-бірімізді тануымыз керек», - деп некеге дейін бірге тұратындар айтады. Адамдар сөйлесіп жүрген кезінде бір-бірін жақсы жағынан көрсетуге тырысады. Өйткені үйлену тойынан кейін, сенің таңдаған серігің қарапайым өмірде кездесіп жүрген кезбен салыстырғанда мүлдем басқа екені анықталады.

Жастардың некеге дейін бірге тұрулары туралы сұралған респонденттердің пікіріне олардың жастары әсер етеді.

Кесте 9 – Жастардың некеге дейін бірге тұрулары туралы респонденттердің жас ерекшеліктеріне байланысты пікірлері (баған бойынша %)

Некеге тұруға дейін бірге тұру қажеттілігі	Жас ерекшелік топтар		
	Жастар	Орта жастар	Кәрі жастар
Қажетті емес	87	91	56
Қажетті	13	9	44
Барлығы	100	100	100

Жасы ұлғайған сайын адамдар некеге дейін жастар бірге тұру қажетті емес екенін түсінеді. Бірақ орта жастағы жақтаушылар саны жастарға қарағанда көбірек. Себебі адамдар жасы келе азаматтық некеде бостандық сезімі қаттырақ екенін және серігінен тәуелсіз болып айырылысып кету оңайға соғатын болғандықтан, ерлі-зайыптылар туындаған мәселені шешуге тырысудың орнына айырылысып кете салған онай екенін, мүліктерін бөлмей және құжаттарын ауыстырудың қажеті жоқ екенін түсінеді. Ерте кезде адамдар некеге дейін бірге тұрмастан бірден некелерін ресми түрде қиғандықтан болар, кәрі жастағы адамдар некеге дейін бірге тұруды жөн көрмейді. Ересек ұрпақтар дәстүрлі отбасылық құндылықтар негізінде тәрбиеленген.

Статистика ақпараттары бойынша, ресми некесіз біраз уақыт бойы тұратын өмір жаңадан құрылатын отбасыны бұзуы мүмкін. Мәселен, 5-6 жыл азаматтық некеден кейін жұптар не айырылысып кетеді, не болмаса күйеуі мен әйелі болады [68].

Зерттеу көрсеткендей, респонденттердің некеге тұру алдында жастардың бірге тұруы туралы пікірлеріне жыныстары әсер етеді.

Кесте 10 – Некеге тұру алдында жастардың бірге тұруы туралы респонденттердің жынысы бойынша пікірлері (баған бойынша %)

Некесін тіркегенге дейін бірге тұру қажеттілігі	Жынысы	
	Еркек	Әйел
Қажетті	86	26
Қажетті емес	14	74
Барлығы	100	100

10 кестеден көріп отырғанымыздай, жастардың некеге дейін бірге тұруына еркектердің 14% және әйелдердің 74% қарсы. Әйелдердің еркектерге қарағанда бірге тұруға басым көпшілігі қарсы. Бұл деректер әрбір әйелде ертелі кеш «әйелі» беделінің туындауын қалауы оянатындығымен негізделеді.

Жастардың некеге дейін бірге тұрулары керек деген пікірдегі респонденттерге бірге тұру ұзақтығын көрсету ұсынылды.

Кесте 11 – Жастардың некеге дейін бірге тұру ұзақтығы бойынша респонденттердің жынысы бойынша пікірлері (жауап бергендер санының %)

Жас отбасылардың некелерін тіркегенге дейін бірге өмір сүруінің оңтайлы уақыты	%
Бір жылдан үш жылға дейін	40
Жарты жылдан бір жылға дейін	35
Жарты жылға дейін	12
Үш жылдан астам	10
Жауап беруге қиналды	3
Барлығы	100

Сауалнама көрсеткендей, тұрғындардың ойынша жас отбасылардың некеге дейінгі бірге өмір сүру ұзақтығы бір жылдан жарты жылға дейін деп ойлайды. Соның ішінде жастар және орта жастағы адамдар солай ойлайды. Бұлай айту себебі, олардың ойынша, осындай уақытта адамдар бір-біріне ашыла алады, бір-бірінің жақсы-жаман жақтарын, қылықтарын біле алады. Бірақ бірге тұру ұзақтығы ұзарған сайын, ресми некесін қию мүмкіндігі төмендейді. Зерттеу көрсеткендей, уақыт өте келе адамдар оны түсінеді. Ересек адамдардың түсінігі бойынша, жастар некесін ресми тіркегенге дейін екі жылға дейін ғана бірге тұруы қажет.

Некеге көптеген жағдайлар әсер етеді. Ерлі-зайыптылардың кездесетін орны ол факторлардың біреуі ғана.

Облыс тұрғындардың өздерінің өмірлік серіктерімен кездесу орны туралы ойын қарастырайық.

Кесте 12 - Өмірлік серіктерін кездестіру мүмкін орны мен амалдары туралы респонденттердің пікірлері (жауап бергендер санының %)

Өмірлік серігін кездестіруі мүмкін орны мен амалдары	%
Достары арқылы	53
Интернет арқылы	32
Басқасы (көшеде, далада, мерекеде, клубта, ата-анасы арқылы, оқуда)	9
Жұмыста	6
Барлығы	100

12 кестеден көргеніміздей, жауап бергендердің ойынша, қазіргі жастар өмірлік серіктерімен достары арқылы танысады деп санайды.

Өмірлік серігімен кездесу орны мен амалдары туралы респонденттердің жас ерекшеліктеріне қарай пікірлерін толығырақ қарастырайық

Кесте 13 – Өмірлік серігімен кездесу орны мен амалдары туралы респонденттердің жас ерекшеліктеріне қарай пікірлері (баған бойынша %)

Өмірлік серігін кездестіруі мүмкін орын	Жас ерекшелік топтар		
	Жастар	Орта жастар	Кәрі жастар
Достары арқылы	47	64	37
Интернетте	31	27	44
Далада	10	0	0
Демалыс орындарында	6	1	0
Жұмыста	3	5	12
Мереке кезінде	2	0	5
Клубта	2	2	0
Ата-анасы арқылы	0	0	2
Басқа	0	1	0
Барлығы	100	100	100

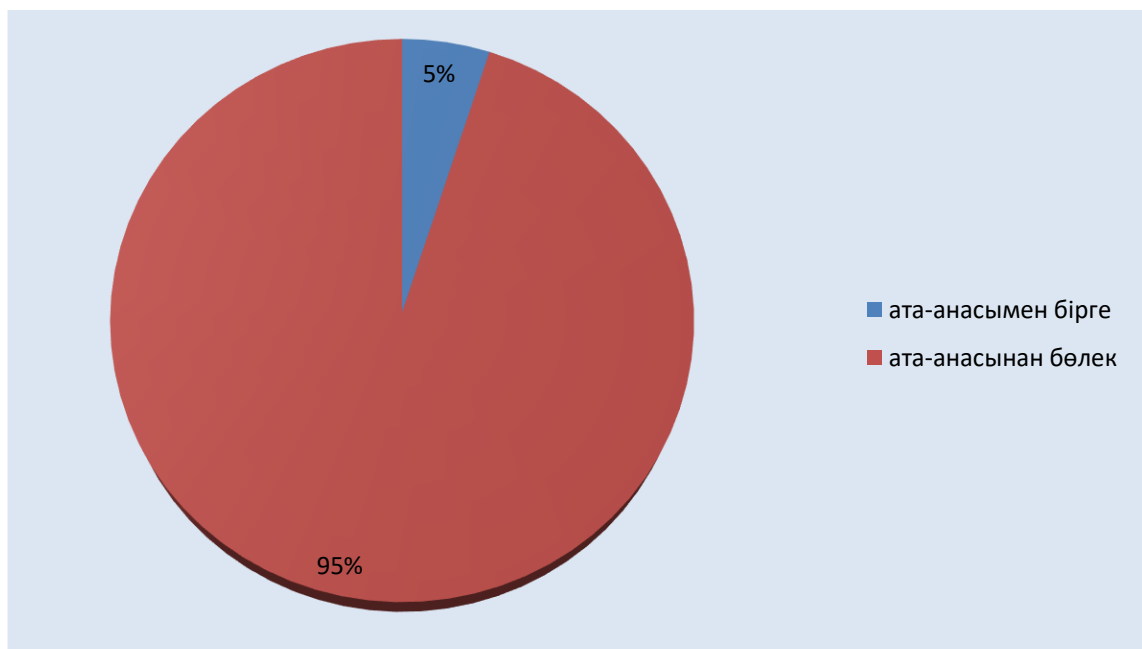
Жастардың ойынша, өмірлік серігі болып калуы болуы мүмкін адамды интернетте, көшеде кездеруге болады немесе болашақ серіктерін олар достарымен, интернетте, көшеде, достарының арасында бос уақытын көп өткізетіндіктен сол жерде кездестіру мүмкіндігі жоғары деп санайды. Қазіргі жастардың достары көп болғандықтан, олардың араласатын ортасыда үлкен. Сондықтан, достары арқылы болашақ серігін кездестіру мүмкіндігі ықтимал.

Сонымен қатар, компьютерлік технологиялардың, ғаламтордың дамыған заманында, адамдар өздерінің өмірлік серіктерін шынайы өмірде, ғаламтор желісі арқылы іздейді. Қазіргі әрбір жастың қолында ұялы телефон, планшет және компьютер болғандықтан, олар өздерінің бос уақыттарының басым көпшілігін соларды пайдаланумен өткізеді. Жастар түрлі әлеуметтік желілерді тіркеліп, бір-бірімен хат алмаса алады, басқа адамдармен қоңырау шалып сөйлесе алады. Сондықтан ғаламторда өздерінің серіктерін табуы мүмкін.

Жастардың отбасылық өмірі мен оның өмір сүру ұзақтығы олардың тұратын жерінде байланысты. Біз, Түркістан халқы тұрғындарының, жастардың қайда тұрулары керек жөніндегі пікірлерін анықтауды шештік (1 сурет).

Зерттеу бойынша, қазіргі заманғы заманауи қала тұрғындарының 95% ойынша, жастар ата-анасынан бөлек тұрулары қажет.

1-сурет. Жас отбасының тұру керек жері

Әрбір жас отбасы өзінің өмірлік жолын бастайды, қарым-қатынасты құрайды. Бірінші жылдары, ерлі-зайыптылар арасында қарым-қатынас, отбасылық дәстүр қалыптаса бастайды. Әрине, жастар өздерін еркін сезіну үшін бөлек тұрғысы келеді. Қарым-қатынасты түсіндіру кезінде психологиялық деңгей бойынша, отбасы мүшелері араға түсіп не болмаса біреудің жағына тұрмайтынына толықтай сенімді болуға болады.

Ата-аналарынан бөлек өмір сүре бастағанда, жастар қиын жағдай кезінде жақын туыстарынан көмек сұрауға бірден жүгірмей, жақындарына жауапкершілік сезінеді, өзінің отбасылық бюджетін қалыптастыруға, ахуалды дұрыс бағалауға тырысады.

Жас отбасының, ерлі-зайыптылардың екеуінің ата-анасымен жылы және достық қарым-қатынасты қалыптастыру үшін, оларға бөлек тұратын жерді жоспарлаудан бастау қажет.

1 суретте көрсетіп тұрғандай, тұрғындардың 5% ойынша, жастар ата-анасымен тұруы қажет. Егерде жас отбасыларда үй сатып алуға немесе жалдауға қаражаты жетпесе, онда ата-анасымен ақшасын жинағанға дейін бірге тұрып бос уақытын көбейте алады.

Қорытындылай келе, Түркістан облыс тұрғындарының пікірінше, жастардың өмірлік құндылықтары жүйесінде жастар үшін отбасы өмірлік құндылық ретінде 3-ші орында тұр, ал жастардың өзі үшін отбасының құндылығы 2-ші орында тұр.

Негізгі құндылықтар болып материалды жағдай мен қызықты жұмыс болып табылады. Тұрғындардың ойы бойынша, жастар үшін отбасы деген – жұбайларына деген сүйіспеншілік, ұрпақ жалғастыру және балаларға деген сүйіспеншілік. Сұралғандардың көбі жастар үйленгенге дейін бір-бірін жақсы танып алулары қажет деп санайды. Некелерін ресми тіркегенге дейінгі ұзақтық жарты жылдан үш жылға дейін аралықта болуы қажет, одан ұзап кетпей. Жас отбасы ата-анасынан бөлек тұруы қажет, сол арқылы олар есейіп тек өзіне ғана емес сонымен қатар отбасына жауапкершілікті алуға үйренуі қажет.

2.3 Тұрғындардың жас отбасының ажырасуына көзқарасы

Қазіргі таңда отбасы құндылығы, қасиеті және отбасылық қатынастардың бұзылмайтындығы екінші орынға кетті. Сонымен қатар, некедегі ерлер мен әйелдердің ролдеріде өзгерді. Бүгінгі күні әйелдер ерлердің көптеген міндеттемелерін орындауда.

Ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынас дұрысталмаған жағдайда (ерлі-зайыптылар арасындағы түсінбеушілік) ажырасудан басқа жол қалмайды. Көп жағдайда ажырасудың бастамашысы жас әйелдер болады, себебі олар отбасыдағы өзара түсінушілік пен өздерінің қасында оларды жақсы көретін және адал еркектің болғанын қалайды. Алайда, тәжірибе көрсеткендей бұл мақсатқа барлық әйел жете алмайды. Әйелдер ажырасудан кейін көп жағдайда жалғыз қалады және баланы тәрбиелейді. Біздің зерттеуде біз Түркістан облыс тұрғындарының жастардың ажырасуын қалай бағалайтынын білуді шештік. Тұрғындардың басым көпшілігінің ойынша, қазір ажырасулар бұрынғыға қарағанда көп. Ажырасудың көптеген қиындықтары бар. Жастар некенің маңыздылығын толық түсінбейді, себебі қазіргі жағдайда ажырасу өте оңай (12-кесте).

Кесте 14 – Қазіргі жағдайда жас отбасылардағы ажырасу деңгейін бағалау (респонденттердің % -ы)

Қазіргі жағдайда жас отбасылардағы ажырасу деңгейін бағалау	%
Қазір жастардың арасында ажырасу бұрынғыға қарағанда көп	72
Саны бойынша бұрынғыдай қалған	8

Қазір ажырасулар саны бұрынғыға қарағанда аз	2
Жауап беруге қиналамын	18
Барлығы	100

Сонымен қатар, зерттеу кезінде Түркістан облыс тұрғындарының жас отбасылардағы ажырасудың негізгі таңдаған себептерін анықтауда маңызды болды (15-кесте).

Кесте 15 – Жас отбасылардың ажырасуының негізгі себептері (респонденттердің % -ы)

Жас отбасылардың ажырасуының себебі	%
Отбасыдағы өзара-түсінушіліктің жоқтығы	67
Жұбайлық опасыздық	54
Ерлі-зайыптылардың біреуінің маскүнемдігі	24
Сүйіспеншілік сезімінің жоқтығы	24
Мінез-құлықтың сәйкес келмеуі	23
Отбасылық қарым-қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуы	17
Қызғаныш	16
Жиі жан-жалдар	15
Жыныстық қатынастарға көңілдің толмауы	13
Бала туа алмауы	11
Басқа отбасының пайда болуы	10
Үлкен жас айырмашылығы	2
Барлығы	274

Тұрғындардың ойынша ажырасудың негізгі себептері ол отбасыдағы өзара-түсінушіліктің болмауы. Жастар бір-бірінің әлсіздіктері мен кемшіліктерімен санасып бірлескен топ бола алмайды және өмірлік қиындықтарды бір-біріне айтып жеңе алмайды. Түсінушіліктің жоқтығы – ол өз жұбайын тыңдағысы келмеуінің бірінші себебі. Жұбайлық опасыздықта ажырасудың бір себептері болып табылады. Ажырасу – әрбір отбасы үшін белес. Сондықтанда, әрбір опасыздықтың соңы ажырасуға әкелетіні таңқаларлық емес. Бірақ, күйеуінің сырттағы байланысы үшін ажырасудың қажет емес екенін ұстанатын әйелдерде уақыт өте келе пайда болуда. Психологтардың ойынша, көптеген опасыздықтар тек тән қалауын қанағаттануды ғана көздейді [69]. Сондықтан, опасыздық жасаған күйеуі өз әйелдерімен ажыраспайды. Кейде, опасыздық отбасыны күшейтеді.

Сонымен қатар, түркістандықтардың ойынша, ажырасудың себептерінің бірі ол алкогольизм, сүйіспеншілік сезімін жоғалту, мінез-құлықтың сәйкес келмеуі. Бір қызығы, үлкен жас айырмашылығын сұралғандардың 2% ғана

таңдаған. Демек, «үлкен жас айырмашылығы» деген ұғым тұрғындар үшін ажырасудың себебі болып табылмайды.

Ары қарай әйелдер мен еркектердің ажырасуының негізгі себептері ретінде нені таңдайтынын қарастырайық.

Төменгі кестеден көріп отырғанымыздай, әйелдер көбіне жиі болатын жан-жалды, отбасылық қарым-қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуын, жыныстық қанағаттанбауды ажырасудың негізгі себептері деп белгілесе, еркектер: бала сүйе алмау, жас айырмашылықтар, қызғаныш мен мінез-құлықтың сәйкес келмеуін көрсетеді.

Кесте 16 – Жас отбасылардың ажырасуының негізгі себептері бойынша респонденттердің жыныстық ерекшеліктеріне байланысты бөлінген ойлары (% баған бойынша)

Ажырасудың себептері	Жынысы	
	Еркек	Әйел
Отбасыдағы өзара-түсінушіліктің жоқтығы	23	25
Жұбайлық опасыздық	21	18
Ерлі-зайыптылардың біреуінің маскүнемдігі	10	7
Сүйіспеншілік сезімінің жоқтығы	9	7
Мінез-құлықтың сәйкес келмеуі	9	8
Отбасылық қарым-қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуы	7	5
Қызғаныш	6	2
Жиі жан-жалдар	4	3
Жыныстық қатынастарға көңілдің толмауы	4	8
Бала туа алмауы	3	6
Басқа отбасының пайда болуы	2	9
Үлкен жас айырмашылығы	1	0
Барлығы	100	100

Сонымен қоса жас отбасылардың ажырасуының себебі бойынша пікірге респонденттердің жастарыда әсер етеді (17-кесте).

Ересек жастағы респонденттер жас отбасылардың ажырасуының себебі ретінде алкоголизмді белгілейді, себебі алкогольдің кесірінен жанжалдар, ұрыстар және түсініспеушіліктер болады. Ерлі-зайыптылардың отбасыда тоқтаусыз болатын қақтығыстар мен түсініспеушілікпен, салдыр-салақтықпен, өзінің «өмірлік жарының» тарапынан қатігездік пен агрессиямен және осының барлығын балалары көретініне көндіге беру қиынға соғады. Сондықтан, көпшілігі үшін, бұл жағдайдан шығудың бір шешімі ол ажырасу. Жастар жас отбасылардың ажырасуының негізгі себебі ретінде опасыздықты атайды. Статистика бойынша, ең көп опасыздық жасайтын ол еркектер. Еркектің опасыздығын түсінуге болғанымен, оны эмоцияға толы нәзік әйел жүрегі кешіруі екіталай. Ересек жастағы адамдардың жас отбасылар арасындағы

ажырасудың себептері жайында олар бүгінгі таңда ешнәрсе білмегенімен, олар өздерінің өмірлік тәжірибесіне сүйенетіндігі белгілі [70].

Кесте 17 – Жас отбасылардың ажырасуының себептері туралы респонденттердің жас ерекшеліктеріне байланысты пікірлері (% баған бойынша)

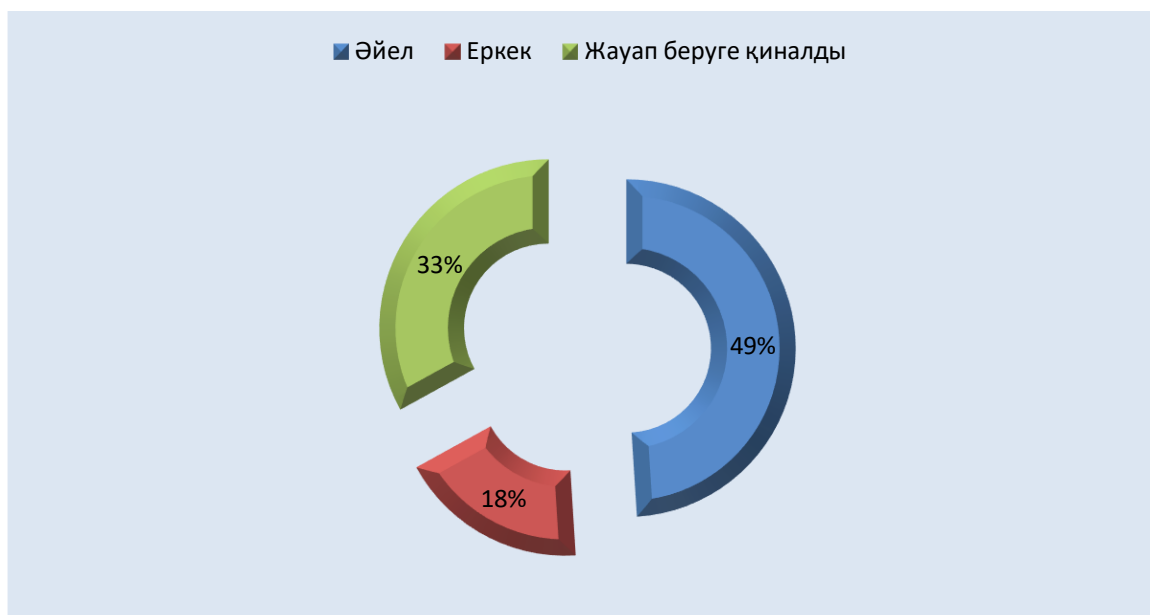
Ажырасудың себептері	Жынысы		
	Жастар	Орта жас	Кәрі жас
Отбасыдағы өзара-түсінушіліктің жоқтығы	27	24	21
Жұбайлық опасыздық	23	21	11
Ерлі-зайыптылардың біреуінің маскүнемдігі	12	7	8
Сүйіспеншілік сезімінің жоқтығы	9	8	7
Мінез-құлықтың сәйкес келмеуі	8	6	16
Отбасылық қарым-қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуы	6	4	7
Қызғаныш	6	5	3
Жиі жан-жалдар	4	8	4
Жыныстық қатынастарға көңілдің толмауы	2	4	5
Бала туа алмауы	2	6	11
Басқа отбасының пайда болуы	1	5	6
Үлкен жас айырмашылығы	0	2	0
Басқа	0	0	0
Барлығы	100	100	100

Қазіргі таңда отбасыны сақтап қалғанға қарағанда ажырасу оңай. Көптеген жас жұптар оларды сүйіспеншілік біріктіретінін ұмытып, отбасыда бір-бірін шыдағысы келмегендіктен қақтығыстар туындайды.

Ажырасудың себептерін қарастырғанда, отбасының ажырасуының бастамашысы кім екені туралы респонденттердің пікірлерін қарастырған жөн. (2-сурет)

Түркістан облыс тұрғындарының ойынша, отбасыдағы ажырасудың бастамашысы болып әйелдер табылады. Еркектерге бұндай жауапты қадамды жасау қиынға соғады. Сұралғандардың үштен бірі жауап беруге қиналды, себебі «ажырасудың бастамашысы кім?» деген сұрақ тым жеке болғандықтан.

2-сурет. Жас отбасының ажырасуының бастамашысы туралы респонденттердің пікірі

Ажырасудың бастамашысы кім болсада, оны асып өту қиындығына байланысты.

Сауалнама көрсеткендей, ажырасу туралы респонденттердің пікіріне олардың жас ерекшеліктері әсер етеді (18-кесте).

Зерттеу көрсеткендей, жастардың өмірлік тәжірибесі аз болғандықтан, олар жауап беруге қиналуда. Респонденттердің жасына қарай ажырасудың бастамашысы болып еркектер табылады деген пікірі өседі, себебі әйел некеге тұрғаннан кейін күнделікті өмірдің тірлігіне кіріп кетіп, өз-өзіне қарауға уақыты болмағандықтан, еркектер өзінің жұптарына қызығушылығын жоғалтады.

Кесте 18 – Респонденттердің жасына байланысты жастардың ажырасуының бастамашысы кім екеніне пікірі (% баған бойынша)

Ажырасудың бастамашысы	Жас ерекшеліктегі топтар		
	Жастар	Орта жастағылар	Ересек жастар
Әйел	35	60	44
Еркек	10	20	24
Жауап беруге қиналамын	55	21	32
Барлығы	100	100	100

Ажырасудың түрлі салдары бар. Ажырасқан еркектер мен әйелдердің көп бөлігі екінші рет некесін қиғысы келмейді немесе ондай мүмкіндікке ие емес, ажырасқан әйелдердің көп бөлігінің балалары бар, сондықтан некеге мүлдем тұрмайды. Ажырасқан әйелдердің бала туу мүмкіндігі іске аспайтындықтан,

халықтың көбею үрдісіне кері әсер етеді. Ажырасудан бала ата-аналарының біреуінің қолында тәрбиеленуден толық емес отбасылар саны артады. Тірі әкесі бола тұра, әкесіз өсу жасөспірімдер арасында теріс мінез-құлықтың пайда болу мүмкіндігін көбейтеді және ол өз кезегінде олардың үлгеріміне әсер етеді. Ажырасу зақымдаушы психикалық күйзелісті ата-аналарда да, балаларда да туғыза алады. Жалғыздық миллиондаған адамдар үшін әлеуметтік-психологиялық күрделі мәселе болуда.

Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, Түркістан облыс тұрғындары ажырасудың күрделі мәселесі ретінде баланы тәрбиелеуді жатқызады (68%). Себебі бала көп жағдайда анасымен қалатындықтан, әкесін сирек көреді. Баланы қазіргі заман жағдайында аяққа тұрғызу көп шығын болатындықтан, бір ата-анаға ол ауыртпалық түсіреді. Сонымен бірге Түркістан облыс тұрғындары ажырасудың күрделі мәселесіне мүлікті бөлуді жатқызады (36%). Мүлікті бөлу ажырасу кезінде күрделі мәселелердің бірі болатыны сөзсіз. Мүлікті бөлу мәселесінде некелік келісімді жасау арқылы алдын-алуға болады. Ажырасу кезінде мүлікті бөлу екі жақты келісімде жүргізілген шарттарда қаралатын болады.

Ажырасудың салдарына некенің бұзылғанынан кейінгі жалғыздықта жатқызады (28%). Адамның қалыпты күйі олар жалғыз емес, адамдар арасында өмір сүргенде болатыны сөзсіз. Бірақ, жалғыздық, егерде жаһандық сипатта болмаса белгілі бір деңгейлерде пайдалы. Белгілі ғалымдар, жазушылар оңаша қалатын жер іздеген немесе тағдырдың жазуымен сол жерге барған. Бұл шеттену уақыты олар үшін жемісті болатын. Қарапайым адам үшін жалғыздық қандай пайдасын тигізуі мүмкін? Жалғыздық ешнарсеге алаңдамай өзін түсінуге, өзінің ішкі «Мен» дегенін табуға және қандай бағытта жүру керектігін түсінуге көмектеседі [71]. Бірақ ұзаққа созылған жалғыздық өзін-өзі толыққанды сезінбеуге үлеседі және жаңа қарым-қатынасты бастай алмауды туғызады. Адам еркін болғаннан кейін ол қайтадан тәуелді болуды қалайды. Адам – әлеуметті жаратылыс болғандықтан, түсінушілік, сүйіспеншілік, қамқорлық, тіректі іздейді.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, Түркістандықтар тұрғын үй мәселесін (23%), қаржылық тұрақсыздықты (13%) және белгісіз болашақты (9%) ажырасудың күрделі салдары ретінде белгілейді. Ажырасу кезінде мүлікті бөлу және бірге тапқанды бөлу болады. Ары қарай жұбайының біреуі өзіне жаңа үй іздеуіне апарады және сол үймен адамдарда көптеген мәселелер туындайды. Ажырасу кезінде отбасылық қаражат қоры бөлінетіндіктен, қаржылық жағдайға байланысты қиындықтар туындайды. Белгісіз болашақ алдындағы қорқыныш қалыпты, себебі ажырасу адамдар өмірінде маңызды және орын алатын жағдай. Адамдар өздеріне сұрақ қоя бастайды: «Мен күйеуімсіз (әйелімсіз) қалай өмір сүремін?» Күйеуін (әйелін) жоғалту арқылы адамдар жалғыз қалатындай және жағдайы болмайтындай сезімде болады. Одан басқа, көптеген әйелдерді болашақ күнделікті мәселелер алаңдатады: қайда тұру, қандай қаражатқа тұру, жалғыз өзі қалай балаларға қамқор бола алады (19-кесте).

Кесте 19 – Респонденттердің жас отбасылардағы ажырасудың күрделі салдары туралы пікірі (% жауап бергендер саны бойынша)

Ажырасу салдары	%
Балаларды тәрбиелеумен қатысты мәселелер	68
Мүлікті бөлуге байланысты қиындықтар	36
Некесі бұзылғаннан кейінгі жалғыздық	28
Баспана мәселесі	23
Қаржылық тұрақсыздық	13
Белгісіз болашақ	9
Барлығы	176

Тұрғындардың жас отбасылардың ажырасуының күрделі салдары туралы пікірлері олардың жынысы мен жасына байланысты (20 кесте, 21 кесте).

Ажырасу салдары	Жынысы	
	Еркек	Әйел
Балаларды тәрбиелеумен қатысты мәселелер	35	42
Мүлікті бөлуге байланысты қиындықтар	21	20
Некесі бұзылғаннан кейінгі жалғыздық	21	11
Баспана мәселесі	13	13
Қаржылық тұрақсыздық	6	4
Белгісіз болашақ	4	10
Барлығы	100	100

Осы сұрақ бойынша тұрғындардың пікірлері бөлініп кетті. Әйелдер жас отбасының ажырасуының салдарының күрделі мәселесінің бірі ретінде балаларды тәрбиелеумен және қаржылық тұрақсыздықпен байланыстырады. Еркектер өз кезегінде, ажырасудың салдарының күрделі мәселесі ретінде некенің бұзылғанынан кейінгі жалғыздықты атайды. Бұл қорытындылар қоғамда қалыптасқан, еркек жұмыс істеп отбасын асыраушы болғандықтан ажырасудан кейін әйелдер қаржылық мәселелерге тап болады, ал еркектер өз кезегінде жалғыздықтан қорқады деген пікірді растайды.

Респонденттердің жасы үлкен болған сайын олардың ойынша ажырасудан кейінгі баланы тәрбиелеу мәселе болып табылмайды, себебі немерелерімен отыруға дайын ата-апалар әрқашанда табылады. Сауалнама көрсеткендей, респонденттердің жасы үлкендігіне қарай олар үшін ажырасудан кейінгі мәселе болып тұрғын үй мәселесі жатады. Жас адамдар көбіне баспананы жалға алып оған көптеген ақша төлейтін болуы керек. Сондықтан ажырасудан кейін жалғыз бір жұбайына пәтердің ақшасын төлеу қиынға соғады.

Кесте 21 – Респонденттердің отбасыдағы ажырасу салдары туралы жас ерекшеліктеріне байланысты пікірлері (% баған бойынша)

Ажырасу салдары	Жас ерекшеліктері		
	Жастар	Орта жас	Ересек жас
Мүлікті бөлуге байланысты қиындықтар	21	23	14
Некесі бұзылғаннан кейінгі жалғыздық	11	15	24
Белгісіз болашақ	2	5	8
Қаржылық тұрақсыздық	7	7	8
Балаларды тәрбиелеумен қатысты мәселелер	49	38	25
Баспана мәселесі	9	12	21
Басқа	0	0	0
Жауап беруге қиналамын	0	0	0
Барлығы	100	100	100

Біздің зерттеуде тұрғындардан ажырасудың балаларға әсер ететін салдары туралы сұралды.

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, Түркістан облыс тұрғындарының пікірі бойынша ажырасудан кейін балалар ата-аналарының біреуімен байланысты жоғалтады. Көп жағдайда балалар анасымен қалады, ал әкесін не сирек көреді немесе мүлдем көрмейді және соның әсерінен баланың ата-анасымен байланысы уақыт өте келе үзіледі. Сұралғандардың үштен бірінің ойынша, ажырасудың салдарының бірі ол балада ата-анасының ажырасуына байланысты уайымдауынан тым қатты күйгелектік пайда болады. Жасөспірімдер ата-анасының ажырасқанынан кейін оларға сенімін жоғалтып, өздері қатар құрдастарынан іздейді.

Кесте 22 – Ажырасудың балаларға қандай әсері бар туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санына қарай)

Ажырасудың балаға әсері	%
Бала ата-анасының біреуімен байланысын жоғалтады	78
Бала күйгелек және ашуланшақ болады	36
Балалар құрдастары тарапынан қолдау іздейді	32
Нашар көңіл күйлер жиі байқалады	19
Бала қыңыр бола бастайды	3
Жауап беруге қиналды	2
Бала ата-анасынан тәуелді	1
Бала өзін қалай ұстау керектігін білмейді	1
Барлығы	170

Зерттеу көрсеткендей, ажырасудың теріс және тиімді жақтары бар.

Бірінші респонденттердің пікірі бойынша ажырасудың теріс жағын қарастырайық (23-кесте).

Кесте 23 – Жас отбасылардың ажырасуының теріс жақтары туралы респонденттердің пікірі (% жауап бергендер саны бойынша)

Ажырасудың теріс жақтары	%
Баланы тәрбиелеумен байланысты қиындықтар	83
Материалды қиындықтар	41
Туыстары мен таныстары тарапынан сөгістер	33
Алкоголизмнің өсуі	30
Денсаулықтың нашарлауы	11
Психикалық аурудың көбеюінің мүмкіндігі	11
Жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуі	9
Жауап беруге қиналды	3
Ешқандай теріс жақтары жоқ	1
Барлығы	220

Сауалнама көрсеткендей, тұрғындар ажырасудың теріс жағының бірі ретінде ол баланы тәрбиелеумен байланыстырады, себебі бүгінгі таңда жалғыз адамға баланы тәрбиелеу мен оқыту көп қаражатты талап ететіндіктен қиынға соғады. Жас отбасылардың ажырасуының теріс жақтары туралы пікірлер респонденттердің біліміне де байланысты.

24 кестеде көрініп тұрғандай, толық орта білімі бар тұрғындардың ойынша ажырасудың теріс жағы ретінде баланы тәрбиелеу мен таныстары мен туыстары тарапынан сөгісті санайды. Бастапқы кәсіптік білімі бар азаматтар көбінесе маскүнемдіктің өсуін ажырасудың теріс аспектілеріне жатқызады, адамдар өз тәжірибесінен немесе достар мен таныстардың тәжірибесінен тәуелсіз осындай қорытынды жасайды. Орта кәсіптік және жоғары білімі бар адамдар, ажырасудың негізгі теріс аспектілерінің бірі баланы (балаларды) тәрбиелеуге байланысты қиындықтарды белгілейді. Орта және толық білімі бар тұрғындар жұмыспен айналысатындықтан баланы өздері толықтай тәрбиелей алмайтын болуы керек.

Кесте 24 – Жас отбасылардың ажырасуының теріс жақтары туралы респонденттердің білім деңгейіне байланысты пікірлері (% баған бойынша)

Теріс жақтары	Білім деңгейі			
	Толық орта	Бастауыш кәсіптік	Орта кәсіптік	Жоғары, толық емес жоғары
Баланы тәрбиелеумен байланысты қиындықтар	30	23	38	39

Таныстары мен туыстары тарапынан сөгіс	30	12	17	14
Жұмысқа қабілеттіліктің төмендеуі	20	0	5	3
Материалды қиындықтар	10	0	19	20
Алкоголизмнің өсуі	10	31	16	10
Денсаулықтың нашарлауы	0	23	1	5
Психикалық аурудың пайда болу мүмкіндігінің жоғарылауы	0	8	3	6
Ешқандай теріс жағы жоқ	0	0	0	1
Жауап беруге қиналамын	0	4	1	1
Барлығы	100	100	100	100

Әрине, некені бұзу кез-келген адам үшін қиын сынақ. Қазіргі кезде ажырасу қалыпты құбылыс болғандықтан, осы үрдістің өзі жеңілдетілді. Некені бұзу жағымсыз эмоцияны, ауырсыну және жоғалту сезімін тудырады.

Бірақ, біздің өміріміздің барлық оқиғалары секілді, некенің бұзылуының тек жағымсыз ғана емес, сонымен бірге жағымды да жағы бар (25-кесте).

Кесте 25 – Жас отбасылардың ажырасуының жағымды жақтары туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санына қарай)

Ажырасудың жағымды жақтары	%
Жұбайының алдындағы міндеттемеден босатылу	35
Жаңа таныстықтың мүмкіндігі	31
Бос уақыттың көбеюі	27
Күйзелістің болмауы	21
Жауап беруге қиналамын	20
Мансаптық өсу	13
Басқасы (материалды жағдай деңгейінің жақсаруы, қатынастағы жаңа тәжірибе, жағымды жағы жоқ)	5
Барлығы	152

Ажырасудың жағымды жақтары туралы сұралғандардың пікірі бойынша, бірінші кезекте, жұбайының алдындағы міндеттемеден босатылу, екіншіден, жаңа таныстықтың мүмкіндігі, үшіншіден – бос уақыттың көбеюі, төртіншіден – күйзелістің болмауын атайды. Сұралғандардың бестен бірі жауап беруге қиналды, себебі ажырасуды басынан кешпеген немесе ажырасқан таныстары болмағандықтан болар. Тұрғындардың 13% ажырасудың жағымды жағы ретінде мансаптық өсуді санайды. Жауап бергендердің аз бөлігі ажырасудың жағымды жағы ол материалды жағдайдың жақсаруы мен жаңа қатынастардың тәжірибесін көрсетеді (26-кесте).

Облыс тұрғындардың жас отбасылардың ажырасуының жағымды жақтары бойынша пікірлеріне олардың білім деңгейлері әсер етеді.

Кесте 26 – Жас отбасылардың ажырасуының жағымды жақтары туралы респонденттердің білім деңгейіне байланысты пікірлері (% баған бойынша)

Теріс жақтары	Білім деңгейі			
	Толық орта	Бастауыш кәсіптік	Орта кәсіптік	Жоғары, толық емес жоғары
Жаңа таныстықтың мүмкіндігі	57	45	14	19
Күйзелістің болмауы	29	5	18	12
Жұбайының алдындағы міндеттемеден босатылу	14	32	27	20
Мансаптық өсу	0	0	4	13
Материалды жағдай деңгейінің жақсаруы Жауап беруге қиналамын	0	0	1	3
Бос уақыттың көбеюі	0	5	26	16
Басқасы	0	5	0	1
Жауап беруге қиналамын	0	9	11	16
Барлығы	100	100	100	100

Білім деңгейі қаншалықты жоғары болса, респонденттер соншалықты төмен деңгейде ажырасудың жағымды жақтарына жаңа таныстықтардың мүмкіндігі мен мансаптың өсуіне мән береді.

Өздеріңіз білетіндей, ажырасу немесе жанжал жағдайында ата-ана балаға жиі кеңес беруге тырысады. Сауалнама тәнижесінде біз тұрғындардың өздерінің жас отбасыдағы таныстарының ажырасуы жағдайында қандай кеңес беретінін анықтадық.

Кесте 27 – Респонденттердің ажырасу жағдайында жүрген жас отбасы таныстарына берер кеңесі (% жауап бергендер санына байланысты)*

Ажырасу жағдайында жүрген таныстарына берер кеңесі	%
Ымыраға келуге тырысу	51
Серігін жазғыруын қою	37
Психологпен кеңесу	33
Әріптесіңіздің оң қасиеттеріне назар аудару	33
Жұбайыңызды мақтауға үйрену	12
Жауап беруге қиналамын	5
Тағы бір бала туу	2
Ажырасу	2
Кеңес бермеймін	1
Барлығы	175

27 кестеден көріп отырғанымыздай, тұрғындар өз таныстарына ажырасудың орнына, қатынастарындағы мәселені тауып оны шешуге кеңес береді. Сұралғандардың 2% өздерінің таныстарына отбасыда мәселе туындағанда ажырасуды ұсынар еді. Бұндай нәтижелердің себебі ол респонденттердің немесе олардың таныстарының басынан кешкен тәжірибесінен болуы мүмкін.

Содан кейін респонденттерге балаларының ажырасу жағдайындағы олардың іс-қимылдары туралы сұралды (28-кесте).

Кесте 28 – Респонденттердің балаларының ажырасу мүмкіндігі кезіндегі олардың іс-қимылдары (% жауап бергендер санына қарай)

Балаларының ажырасу мүмкіндігі кезіндегі іс-қимылдары	%
Өздері шешсін. Күйеу баламмен/келініммен ұрыспаймын	45
Оларды татуластыруға тырысар едік	37
Олардың мәселесін шешуге тырысар едік	34
Ажырасу кезінде немерелерін өзіне алып кетеді	12
Қажет жағдайда ақшалай көмектеседі	8
Қолдар еді	2
Жауап беруге қиналды	5
Барлығы	142

Сауалнама көрсеткендей, респонденттердің балалары ажырасатын болса, олар жастарды татуластыруға, олардың мәселесін шешуге тырысар еді немесе олардың жеке өміріне араласуға тырыспас еді. Себебі, жастар эмоция әсерінен кішкентай ұрыстың кесірінен бөлек кетіп, бір-бірінің өмірлерін нашарлататынын ойланбас еді.

Біздің зерттеу көрсеткендей, Түркістан қаласы тұрғындары ажырасуға болмайды дегенге теріс пікірде. Себебі отбасылық өмірде кез-келген жағдайлар болуы мүмкін және оларды тек ажырасу арқылы шешуге болады (29-кесте).

Кесте 29 – Респонденттердің ажырасуға тыйым салу ұсыны бойынша пікірлері (% жауап бергендер бойынша)

Ажырасуға тыйым салу бойынша пікірлер	%
Теріс	47
Теріске жақын	20
Оңға жақын	15
Жауап беруге қиналды	14
Оң	4
Барлығы	100

Респонденттердің ажырасуға тыйым салуды ұсыну туралы қатынасына олардың жастары әсер етеді. 30-кестен көріп отырғанымыздай, ересек жастағы адамдар ажырасуға тыйым салу туралы жастарға қарағанда оң көзқараста. Мүмкін респонденттер ажырасуға тыйым салу арқылы елдегі көптеген мәселелерді шешуге болады деп ойлайтын шығар. Ал жастар ажырасуға тыйым салуға қарсы, себебі жастар демократияға, еркіндікке және таңдау еркіндігіне үйренген. Сондықтан құқықты шектей алатын тыйым салу идеясы жас респонденттерге ұнамайды.

Кесте 30 – Респонденттердің жас ерекшеліктеріне байланысты ажырасуға тыйым салуға ұсыныс туралы қатынастары (% баған бойынша)

Ажырасуға тыйым салуға қатынас	Жас ерекшеліктері %		
	Жастар	Орта жас	Ересек жас
Теріс	44	54	37
Теріске жақын	23	20	17
Оңға жақын	18	15	5
Жауап беруге қиналды	10	9	37
Оң	6	2	5
Барлығы	100	100	100

Қазіргі заман дәуірінің қоғамның барлық дәстүрлі институттарының, әсіресе отбасының дағдарысымен сипатталатындығын атап өту керек. Отбасы институты орналасқан дағдарыс бүкіл қоғам мен оның іргетасын жойып қана қоймайды, сондай-ақ осы қоғамның құрамына кіретін жеке адамдарда әртүрлі психикалық ауытқулардың дамуына қатты әсер етеді.

Зерттеу барысында отбасы институтындағы болып жатқан жағдайлар туралы тұрғындардың ойын білу маңызды болды (Қосымша В, 19-кесте).

Жауап бергендердің жартысынан көбінің ойынша отбасы институты бүгінгі таңда дағдарысты бастан кешуде. Ол дағдарыс көбіне ажырасу арқылы (61%), туудың азаюымен (38%), отбасы ішілік қатынастың өзгерісімен (35%), қазақстандық отбасылардың өмір сүру деңгейінің төмендеуімен (24%), тіркелмеген некелердің санының көбеюімен (23%), некесіз туудың көбеюімен (22%), жалғыз бастылардың көбеюімен (19%) және қатынастың адамгершілік негізінің құлдырауымен (1%) көрінеді деп санайды (Қосымша В, 29-кесте).

Кесте 31 – Респонденттердің жасына байланысты бүгінгі күні отбасы институтының жағдайы туралы пікірлері (% баған бойынша)

Жағдайды бағалау	Жас ерекшеліктері %		
	Жастар	Орта жас	Ересек жас
Дағдарыста	44	62	70

Әдеттегі қалыпта қызмет етеді	29	14	20
Жауап беруге қиналамын	27	24	10
Барлығы	100	100	100

Респонденттердің жасы үлкен болған сайын олар қазіргі отбасы институты дағдарыста деп санайды, себебі олар өздерінің өмір сүру кезеңіне байланысты ұзақ уақыттан бері барлығын бақылап салыстыра алады.

Сонымен бүгінгі таңда бұрынғымен салыстырғанда ажырасулар көбейді. Ажырасудың негізгі себептеріне Түркістан облыс тұрғындарының ойынша жатады: отбасыдағы өзара-түсініспеушілік және опасыздық. Ажырасудың күрделі салдарына балаларды тәрбиелеумен байланыс, қаржылық және баспаналық мәселелерді және некенің бұзылғанынан кейінгі жалғыздық сезімін санайды. Біздің зерттеу көрсеткендей, ажырасудың терісте, оң да жақтары бар. Теріс жақтарына баланы тәрбиелеумен байланысты және қаржылық қиындықтарды жатқызады. Оң жақтарына жұбайының алдындағы міндеттемеден құтылу мен жаңа таныстықтарды айтады. Бірақ өздерінің таныстары мен балаларына респонденттер ажырасуға кеңес бермес еді, оның орнына мәселенің шешімін табуға және ымыраға келуге ұсынар еді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Отбасы барлық әлеуметтік институттың негізі болып табылады. Отбасының дамуы туралы айтылғанда, ол қоғамның толықтай дамуы туралы айтылғанын түсіндіреді. Дәл осы отбасыда адам әлеуметтік ролдерге үйренеді, білімнің негізін алады және мінез-құлыққа үйренеді.

Отбасының тұрақтылығы – ол оның әлеуметтік институт ретіндегі оның тұрақтылық күйі. Оған сыртқы да ішкі де факторлар әсер етеді. Сыртқы факторларға: отбасының әлеуметтік мәртебесі, әлеуметтік-экономикалық ортасы жатады. Ішкі факторларға: отбасыдағы тұлғаралық қарым-қатынастар, ролдерді бөлу, ерлі-зайыптылардың құндылықтық бағыттары, олардың арасындағы қақтығыстар деңгейі жатады.

Отбасы тұрақтылығының кері мағынадағы сөзі ол ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасын үзуі немесе ажырасу деп саналады. Қазіргі кезде отбасы институты қиын кезеңді бастан кешуде.

Жас отбасылардың ажырасуының мәселесі біздің елімізде өзекті мәселелердің бірі, себебі отбасыны қандай қырынан қарастырсақта ол барлық әлеуметтанудың бөлімдерінде және әлеуметтік білімдеде қарастырылады. Отбасы әлеуметтік ұйымдастырудың құрамын, әлеуметтік құрылымды, институтты және шағын топты қамтиды және әлеуметтік басқару, әлеуметтік мобильділікті және демографиялық өзгерістердің үрдісін жақсы түсінуге мүмкіндік береді.

Біздің елдегі ажырасу санының көбеюі – ол тұтас қоғамның мәселесі, оның әлеуметтік тұрақтылығының мәселесі. Жоғарыда айтылғандай жас отбасылар үшін ажырасудың алдын алу шараларын ұйымдастыру қажеттілігі өзекті болып табылады.

Демек, қорытындылай келе, Түркістан облыс тұрғындарының ойынша 20 мен 60 жас арасындағы жас адамдар үшін отбасы өмірлік құндылықтар жүйесінде үшінші орында тұр. Негізгі құндылықтар болып материалды жағдай мен қызықты жұмыс болып табылады. Тұрғындардың ойынша, жастар үшін отбасы деген – жұбайына деген сүйіспеншілік, ұрпақ жалғастыру және балаларға деген сүйіспеншілік. Сұралғандардың басым көпшілігінің ойынша, жастар некеге тұрмас бұрын бір-бірін жақсы танып алуы қажет. Бір-бірін танысып алу ұзақтығы жарты жылдан үш жылға дейін созылуы қажет, бірақ одан ұзақ емес. Жас отбасы ата-анасынан бөлек тұруы қажет, себебі сол арқылы олар есейеді және тек өзіне ғана емес сонымен қатар отбасы үшін жауапкершілікті алуға үйренеді.

Түркістандықтардың ойынша, қазір бұрынғымен салыстырғанда ажырасулардың саны артты. Ажырасудың негізгі себептері ол – отбасыдағы өзара түсініспеушіліктің болуы және опасыздық. Ажырасудан кейінгі негізгі және күрделі мәселелер – баланы тәрбиелеумен байланысты мәселелер, қаржылық мәселелер, тұрғын үй мәселесі және некенің бұзылғанынан кейінгі жалғыздық. Біздің зерттеу көрсеткендей, ажырасудың терісте, онда жақтары бар. Теріс жақтарына баланы тәрбиелеумен байланысты, қаржылық

қиындықтар жатады. Ал оң жақтарына жұбайларының алдындағы міндетемелерден арылу мен жаңа танысулардың пайда болу мүмкіндігін атайды.

Осылайша, төмендегі тұжырымдарды қалыптастыруға болады:

- отбасының әлеуметтік институт ретінде қалыптасуы социологиялық зерттеу тұрғысында, оның табиғаты мен өзгешелігін айқындауға мүмкіндік берді. Бәрінен бұрын, олар өтпелі қоғам жағдайында қарама-қайшылық формасында көрінеді. Бір жағынан, отбасы ғылыми талдау объектісі ретінде жүйелік байланыстан тыс, біршама оқшауланып бөлек қарастырылды, екінші жағынан, бұл институт жүйелік өзара әрекеттестік тұрғысында ғылыми зерттеу объектісі болып табылады. Отбасы жеке институт ретінде өз мағынасында бар болғаны бағыттық сипаттамаларды айқындауға мүмкіндік жасайды, бірақ сонымен бірге өте кең әлеуметтік мағынада, ол мүлдем жаңа кіріктірілген қасиет танытады. Басқаша айтқанда, қоғамдық жүйенің институционалдық-ұйымдастырушылық факторы ролінде көрінеді;

- тұжырымдамалық-теориялық көзқарас тұрғысынан алғанда, зерттеу пәні жас отбасы, әлеуметтік институт ретінде таңдалды. Отбасы мен қоғамның өзара қарым-қатынастары мағынасында, оларды тек бірлікте қарастыруға мүмкіндік жасалған жоқ, сонымен қатар отбасының жұмыс істететін институционалдық ортаның даму тенденцияларының негізін қалаушы ретінде дәстүрлі және жаңашылдық бастаулардың ішкі қарама-қайшы өзара байланысын қатарға қойды. Сонымен бірге танымның әр түрлі объектілерін институционалдық жағынан қарастыру, оның ішінде отбасының ұйымдастырушылық көріну деңгейіне аналитикалық рефлексияны шығарады. Отбасы тарихи үдерістердің болып өткен сатыларындағы дәстүрлі қазақ қоғамында, нақ институционалдық-ұйымдастырушылық мағынада нығайтатын күшке ие болады. Сондықтанда ол әр түрлі мәдени-өркениеттік ағымдардың ықпалын сынап көрді;

- Қазақстан Республикасының отбасыны институционалдықты жетілдіру мәселесі, сондай-ақ басқа да мемлекеттердегі сияқты өте күрделі және мұқият ғылыми зерттеулер мен талқылауларды қажет етеді. Табанды міндеттер отбасының ұлттық ерекшеліктерден туындайтын, сонымен бірге қоғамның қарқынды жетілуіне мүмкіндік жасайтын дамудың тарихи варианттарын табуда болып отыр.

Диссертациялық жұмыстағы қазіргі Қазақстан өміріндегі отбасы институтының іргелі ролін ашатын теориялық-методологиялық тұжырымдар мен қорытындылар, «адам факторын» тәжірибесіне жеткілікті дәрежеде сенімді демеу беретін жақсы материал деуге болады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер ғылыми және әлеуметтік жұмыстарды ұйымдастыру үшін негізгі база бола алады.

Отбасы әлеуметтік институт сияқты одан әрі зерттеудің негізгі бағыттары ретінде төмендегі жайттарды атап өтуге болады:

Біріншіден, жас отбасының ажырасу мәселелері мен салдары туралы жинақталған білім ретінде социологиялық талдау үшін барабар заттанған салаға сәйкес, нақты айқындау жолдарының кешенді әдістерін қажет етеді.

Екіншіден, диссертациялық жұмысты орындау көбінесе теориялық-социологиялық сипатта болады және сондықтанда оның практикалық бөлімін талдау жан-жақты, нақты-социологиялық зерттеулер жолдарын талап етеді.

Үшіншіден, Оңтүстік Қазақстандағы жас отбасылардың ажырасу мәселелері және салдарының маңызын талдау кезінде гуманитарлық ғылымдар тоғысында туындап қалыптасқан теориялар мағынасында ғана емес, сонымен бірге қазіргі теорияларының дамуына да назар аудару қажет. Сонымен бірге қазақ отбасының көп ғасырлық тарихи дамуы үрдісінде қалыптасқан ұлттық-этникалық ерекшеліктерін де ескерген абзал.

Әлеуметтік проблема ретінде жас отбасылардың ажырасуы тақырыбын әрі қарай зерделеу өткен ғасырдың құжаттарын мазмұнды талдау, яғни жас отбасылардағы ажырасу мәселелеріне ескі газеттерді, мақалалар мен фотосуреттерді талдау және өткен ғасырдағы және қазіргі заманғы жас отбасылардағы проблемаларды салыстырмалы талдауға мүмкіндік береді. Әр түрлі елдердегі жас отбасылардағы ажырасу жағдайын талдауға, ажырасу туралы шетел бағдарламаларын талдауға болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Руссо Ж.-Ж. Педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 2/ Под ред. Г.Н. Джибладзе; Сост. А.Н. Джурицкий. М.: Педагогика, 1981. – 336 с.
2. Ф.Энгельс «Происхождение семьи, частной собственности и государства» М., Издательство политической литературы. 1976 г.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд., т. 45, с. 229. Ред.
4. Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. Ленинград: ОГИЗ. ГОСПОЛИТИЗДАТ, 1941. – 208 с
5. Бернштам А.Н. Очерк истории гуннов. Л.: Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1951. – 256 с.
6. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Фрунзе: Кыргызстан, 1990. – 480 с.
7. Сычев Ю.В. Микросреда и личность: Филос. и социол. аспекты/ Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Кафедра марксистско-ленинской философии. - Москва : Мысль, 1974. – 190 с.; 20 см.
8. Нұрланова Қ.Ш. Дәстүрлі қазақ мәдениетінің философиясы// Қазақ даласының ойшылдары (ХҮІІІ-ХІХ ғғ.)/ Жауапты ред. Ә. Нысанбаев. Алматы, 2004. - 4 кітап. – 120-183 бб.
9. Баймұқанова М.Т. Отбасымен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс: Оқу құралы. - Астана, 2005. – 180 бет.
10. Социальное развитие городов: сущность и перспективы. - Москва: Знание, 1979. – 64 с.
11. Ауталинова Ұ.И. және т.б. Балалар психологиясы. Алматы: Полиграфия Сервис КО, 2010. – 142 б.
12. Габдуллина К., Раисов Е. Социология. Учебник для вузов. - Алмата: Нур-пресс, 2005. – 202 с.
13. Жаназарова З. Отбасы социологиясы. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. - Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 240 б.
14. Антонов А.И. Социология семьи. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2007. – 640 с.
15. Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ. Спб., Петрополис, 1998. – 272 с.
16. Каткова, Ирина Петровна. Общественное здоровье населения России: тенденции и перспективы. - Москва : ИСЭПН, 2011. – 72 с.
17. Рубина Л.Я. Социология. - Екатеринбург: «Центр Проблем Детства», 2004. – 339 с.
18. Урланис Б.Ц. Войны и народонаселение Европы. Издательство: Социально-экономической литературы, 1960. – 564 с.
19. Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.И. Феминология. М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001. – 248 с.
20. Кузнецова Н.Ф. Избранные труды. Сборник научных трудов. - СПб.: Юридический центр-Пресс, 2003. – 834 с.

21. Гурко Т.А. Актуальные проблемы семей в России. М.: Институт социологии РАН, 2006. – 223 с.
22. Мацковский М.С. Социология семьи. М.: Наука, 1989. – 116 с.
23. Вишневский А.Г. Время демографических перемен. Избранные статьи. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2015. – 517 с.
24. Бебель А. Женщина и социализм. М.: Госполитиздат, 1959. – 596 с.
25. Зидер Р. Социальная история семьи в Центральной и Западной Европе (конец XVIII-XX вв.). М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1997. – 301 с.
26. Ле-Пле Пьер. Основная конституция человеческого рода. – М.: Синодальная типография, 1897. – 277 с.
27. Берджесс Энтони. Однорукий аплодисмент. М.: Центрполиграф, 2002. – 226 с.
28. Морган Г. Имиджи организации. М.: Вершина, 2006. – 416 с.
29. Ковалевский М.М. Родовой быт в настоящем, недавнем и отдаленном прошлом. Опыт в области сравнительной этнографии и истории права. СПб.: 1911. – 321 с.
30. Сорокин П.А. Символы в общественной жизни. Рига: Наука и жизнь; Типогр. К.Зейбердлик, 1913. – 48 с.
31. Сорокин П.А. Элементарный учебник общей теории права в связи с теорией государства. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – 240 с.
32. Сорокин П., Тойнби А. Диалог из 1960-х: А. Тойнби – П.А. Сорокин. Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 14-26. – Перевод с английского Н.В. Романовского.
33. Андреева Т.В. Психология семьи: Учеб. пособие для вузов/ Т.В. Андреева Санкт-Петербург: Речь, 2007. 188 с.
34. Алешина Ю.Е. Цикл развития семьи: исследования и проблемы// Журнал-вестник московского университета, 2008. № 5. С 1 – 5.
35. Богданов Г.Т. Супружеская жизнь: гармония и конфликты: Учеб. пособие для вузов. Москва: Профиздат, 1991. 175с.
36. Гаспарян Ю.А. «Семья на пороге 21 века»: Учеб. Пособие. Санкт-Петербург, 2008. 183 с.
37. Голод С.И. Тенденции трансформации брака и семьи: Учеб. Пособие. Санкт-Петербург, 1998. 516 с.
38. Гурко Т.А. Родительство в изменяющихся социальных условиях. – Москва: ЭКСМО-ПРЕСС, 1997. – 221 с.
39. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. Москва: Просвещение, 1991. – 157 с.
40. Дементьева И.Ф. Первые годы брака. Проблемы становления молодой семьи: Учеб. пособие, Москва: Просвещение, 2006. – 117 с.
41. Жижко Е.В. Молодая семья: проблемы и перспективы социальной поддержки. Красноярск: РУМЦ ЮО, 2005. – 300 с.
42. Здравомыслова О.М. Психологические и социально-культурные функции семьи// Психология семьи. Хрестоматия. 2002. – 745 с.

43. Зуйкова Е.М. Молодожены: несбывшиеся мечты. Москва: Инфра-М, 2004. – 248 с.
44. Институт семьи: проблемы становления и развития в современном мире/ Институт семьи: Сб. науч. статей// Под ред. П.Д. Павленка, Москва: МГУС, 2004. – 312 с.
45. Культура семейных отношений. Культура семейных отношений/ Сб. Статей, Москва: Знание, 1980. – 112 с.
46. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. Киев. Лыбидь, 1990. – 191 с.
47. Молодая семья: проблемы и перспективы социальной поддержки./ Под общей ред. Е.В. Жижко и С.Д. Чигановой Красноярск: РУМЦ ЮО, 2005. – 300 с.
48. Осипова И.И. Социально-здоровая семья – основа государства: Междисциплинарный научно-практический журнал// Социальная политика и социология. 2006. № 4. С. 89-98.
49. Симеонова Л. Маленькая книжка о любви: О сложных проблемах взаимоотношений супружеских пар. Москва: Республика, 1992. – 173 с.
50. Титаренко В. Семья и формирование личности. Москва, 1987. – 352 с.
51. Тихомирова В.В. Социальное самочувствие и ценностные ориентации молодой семьи// Социолог.исслед. 2010. №1. С. 118.
52. Тюгашев Е.А. Семейведение. Новосибирск: СибУПК, 2003. – 180 с.
53. Харчев А. Г., Мацковский М.Г. Современная семья и её проблемы. Москва: 1982. – 217 с.
54. Шуман С.Г., Шуман В.П. Конфликты в молодой семье: причины, пути устранения. Минск: Университетское, 1989. – 80 с.
55. Юркевич Н.Г., Красовский А.С., Бурова С.Н и др. Этика и психология семейной жизни. Минск.: Нар. асвета, 1989. – 286 с.
56. Бурганова Л., Савкина Е. Элтон Мэйо: теоретик и практик управления. М.: Инфра-М, 2013.
57. С.С. Каржаубаев, Т.Т. Турсынова. Проблемы развития института семьи в Республике Казахстан.// Вестник ПАГС, 2015. С. 48.
58. А. Г. Харчев. Социология семьи. Проблемы становления науки. М., Издательство: «Центр социального прогнозирования», 2003, – 344 с.
59. Питирим Сорокин. Собрание сочинений// Сост., подгот. текста, вступ. ст. и коммент. В.В. Сапова. – Сыктывкар: Анбур, 2018. – 640 с.
60. Ясная Л.В., Г.Спенсер об эволюции института семьи.// Давыдовские чтения: исторические горизонты теоретической социологии. Сборник научных докладов симпозиума, 13-14 октября 2011 г./ Под ред. И.Ф. Девятко, Н.К. Орловой. – М.: Институт социологии РАН, 2011. – С. 181-192.
61. Коллонтай А. Избранные статьи и речи. М.: Политиздат, 1972. - 430 с.
62. Статистики рассказали всю правду о казахстанской семье. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.nur.kz/173231-statistiki-rasskazali-vsyu-pravdu-o-kazahstanskoj-seme.html>

63. Витек К.М. Проблемы супружеского благополучия./ Под ред. М.С.Мацковского. М., Прогресс, 1998. – 144 с.
64. В Казахстане 23% детей рождаются вне брака. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://newtimes.kz/society/3586-v-kazakhstan-23-detej-rozhdayutsya-vne-braka>
65. Почти 34 тысячи детей-сирот проживают в Казахстане// Казахстанская правда. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/pochti-34-tisyachi-detei-sirot-prozhivaut-v-kazahstane>
66. Гуд Брюс. Мозг прирученный. Что делает нас людьми? Пер. с англ. Москва: Альпина паблицер, 2015. – 460 с.
67. Джаппарова Р.Т., Бексултан Ж. Причины и факторы разводов в Республике Казахстан// Актуальные вопросы развития российской экономики в условиях геополитической напряженности: материалы всероссийской научно-практической конференции (27 декабря 2018г., Саратов) – Издательство ЦПМ «Академия Бизнеса», Саратов 2018.
68. Департамент статистики. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://statistics/population/demography>
69. Крысько В.Г. Социальная психология. М: Владос– пресс, 2004. – 446 с.
70. Джакупов С.М. Гармоничная семья как условие гармоничного развития человека// Материалы международной научно-практической конференции «Самопознание» – программа гармоничного развития человека». 21-22 октября. А., 2003. – С.82-88
71. Шнейдер Л.Б. Семейная психология. М., Деловая книга, 2005.–765с.

ҚОСЫМШАЛАР

ҚОСЫМША А

Әлеуметтанулық зерттеудің бағдарламасы

Тақырыбы: Ажырасу жас отбасылардың әлеуметтік мәселесі ретінде.

Мәселе жағдайы: Қазіргі жас отбасы біздің қоғамымызда орын алған барлық әлеуметтік құбылыстардың қиылысу нүктесі, онда жатқан процестердің көрінісі, барлық БАҚ әсерінің симбиозы. Біздің қоғамымыздағы реформалар тәжірибесі соңғы онжылдықтарда мемлекеттің, әсіресе әлеуметтік–экономикалық сипаттағы ішкі саясаттың өзгеруі жас отбасының тұрақтылығын бұзуға алып келді. Бір жағынан оның әл–ауқаты мен әлеуметтік мәртебесінің төмендеуі жүрсе, екінші жағынан отбасылық қарым–қатынастың тұрақсыздандырудың алғышарттары болды. Осындай теріс үрдістердің салдары болып табылады: ажырасулар санының көбеюі мен толық емес отбасылар саны; жас отбасы мүшелері арасында маскүнемдік пен нашақорлық санының артуы; суицидтің көбеюі мен әлеуметтік тұрақсыздық негізінде қылмыстар санының артуы және т.б. жас отбасының ерекшелігі олар қалыптасу үрдісінде, даму кезеңінде, отбасы мүшелері арасындағы тұрақсыздық қарым–қатынаста тұрғандығы, олардың жаңа әлеуметтік ролдерді үйренуінде, сондықтан жас отбасылардың ажырасу қазіргі қоғамда өзекті мәселе болып табылады.

Нысан: 20 мен 60 жас арасындағы Түркістан халқы тұрғындары.

Пән: Түркістан облыс тұрғындарының жас отбасылардың ажырасуына қатынасы.

Мақсаты: Түркістан облыс тұрғындарының жас отбасылардың ажырасуына қатынасын анықтау.

Тапсырмалар:

1. Жастардың өмірлік құндылықтарында отбасының орнын анықтау;
2. Қала тұрғындарының некеге дейінгі қатынас туралы пікірлері;
3. Жас отбасылардың тұрғылықты жері бойынша тұрғындардың көзқарасын қарастыру;
4. Жас отбасының ажырасуының негізгі себептерін анықтау;
5. Жас отбасындағы ажырасудың негізгі бастамашылары туралы тұрғындардың пікірін білдіру;
6. Жас отбасылардың ажырасуының мүмкін болатын салдары туралы адамдардың пікірін зерттеу;
7. Жас отбасылардың ажырасуын болдыртпаудың мүмкіндіктерін қарастыру;
8. Жас отбасылардың ажырасуының теріс және оң жақтары туралы түркістандықтардың ойларын зерттеу;
9. Жас отбасылардың дағдарысы туралы тұрғындардың пікірін қарастыру.

Тұжырымдарды эмпирикалық түсіндіру

Тұжырымдама	Индикатор
Құндылықтар	Өмірлік құндылықтар жүйесіндегі отбасының орны Отбасылық құндылықтар
Некеге дейінгі қатынастар	Некеге дейінгі қатынастар сипаты Некеге дейінгі қатынастар ұзақтығы
Жас отбасы	Тұратын жердің қатынасқа әсері Өздерінің тұрғысы келетін жер
Ажырасу	Ажырасу себебі Ажырасу бастамашылары Ажырасуға қатынас Ажырасу салдары Оң және теріс жақтары Ажырасуды болдырмау шаралары
Отбасы дағдарысы	Отбасы дағдарысы туралы түсінік Дағдарыстың көрінісі
Әлеуметтік–демографиялық сипаттамалар	Жынысы Жасы Білімі Отбасылық жағдайы Ажырасу тәжірибесі

Ғылыми болжамдар.

1. Отбасы жастардың өмірлік құндылықтарының ішінде басты орындардың бірінде.
2. Қала тұрғындарының көбінің пікірінше некеге дейінгі қатынас ұзықтығы бір жылдан үш жылға дейін.
3. Түркістан облыс тұрғындарының пікірінше жас отбасы бөлек тұруы қажет.
4. Тұрғындардың көбінің пікірі бойынша, жастар отбасылардың ажырасуының негізгі себебі ол жұбайының опасыздығы.
5. Көбіне ажырасудың бастамашысы болып әйел табылады.
6. Тұрғындардың пікірінше, ажырасудың теріс жақтарына қарағанда оң жақтары басымрақ.
7. Түркістандықтардың ойынша, ажырасудың болдыртпаудың маңызды шараларының бірі ол баланың туылуы.
8. Тұрғындардың ойынша, ажырасудың негізгі салдары ол оның балаға теріс әсер етуі.
9. Тұрғындардың ойынша, қазіргі таңдағы Қазақстанның отбасы институты дағдарыста, себебі туу саны азаюда.

Қосымша Б
Зерттеу құралы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Әлеуметтік ғылымдар факультеті
Қоғамдық ғылымдар кафедрасы

Құрметті респондент!

Сіздерді жас отбасыдағы ажырасу мәселесіне арналған әлеуметтанулық зерттеуге қатысуға шақырамыз.

Жас отбасы дегенде біз некелік немесе туыстық қатынастағы келесідей белгілері бар адамдар тобын түсінеміз: ерлі-зайыптылар жасы 30-дан аспаған; некенің ұзақтығы бес жылдан ұзақ емес; ерлі-зайыптылардың екеуіндеде бұл бірінші неке; ерлі-зайыптылардың кемі бір балалары бар.

Анкета анонимді болып табылады, оған қол қоюдың қажеті жоқ.

Сұрақтар мен жауаптарын мұқият оқуыларыңызды сұраймыз. Сіздің пікіріңізге сәйкес келетін вариант номерін домалақпен белгілеңіз немесе арнайы қалдырылған жерде өз вариантыңызды жазыңыз.

Зерттеуге қатысқандарыңызға рахмет!

1. Бүгінгі жастар үшін өмір құндылықтары қандай деп ойлайсыз?

1. Қызықты жұмыс
2. Отбасы
3. Денсаулық
4. Материалдық әл-ауқат
5. қоғамдық танылу
6. Жеке бостандық
7. Жинақылық, заңдылық
8. Өзін-өзі жүзеге асыру
9. Бос уақыт
10. Тұрақтылық
11. Қоғамдағы әлеуметтік мәртебесі
12. Дін
13. Басқа _____

2. Сіздердің ойларыңызша жастар үшін отбасы деген не? (3–жауаптан артық таңдауға болмайды)

1. Ұрпақтың жалғасы
2. Сыртқы әлемнің күйзелістің әсерінен қашып кетуге болатын жер
3. Өзін-өзі тануға, өзін-өзі көрсетуге болатын жер
4. Өзін-өзі тануға кедергі
5. Үздіксіз ұрыстың болатын жері

6. Зорлықтың көрінісі
7. Барлық нәрсеге кедергі
8. Жұбайына сүйіспеншілік көрсету
9. Балаларға сүйіспеншілік көрсету
10. Достарымен араласуға кедергі
11. Басқа _____

3. Сіздердің ойларыңызша некесін қиғанға дейін бірге тұру керекпа?

1. Ия
2. Жоқ (№5 сұраққа өту)

4. Сіздің ойыңызша некеге дейін бірге болу ұзақтығы қандай? (бір жауап таңдаңыз)

1. Бір айдан аз
2. Жарты жылға дейін
3. Жарты жылдан бір жылға дейін
4. Бір жылдан үш жылға дейін
5. Үш жылдан астам
6. Басқа _____
7. Жауап беруге қиналамын

5. Сіздің ойыңызша қазіргі жастар қай жерде және қалай өздерінің өмірлік серіктерін жиі кездестіреді? (бір жауап таңдаңыз)

1. Жұмыста
2. Демалыс кезінде
3. Достар арқылы
4. Ата–аналар арқылы
5. Интернетте
6. Көшеде
7. Клубта
8. Демалыста
9. Басқа _____

6. Сіздің ойыңызша жас отбасының қайда тұрғаны дұрыс? (бір жауап таңдаңыз)

1. Ата–аналарынан бөлек
2. Күйеуінің ата–анасымен
3. Әйелінің ата–анасымен
4. Достарымен
5. Туыстарымен
- 7) Басқа _____

7. Сіздің ойыңызша жас отбасылардың ажырасуының негізгі себебі қандай? (3–жауаптан артық таңдауға болмайды)

1. Отбасында түсінушіліктің болмауы
2. Үлкен жас ерекшелік
3. Ерлі–зайыптылардың біреуінің алкоголизмі (маскүнемділігі)
4. Баласыздық
5. Опасыздық
6. Мінездердің сәйкес келмеуі
7. Басқа отбасының пайда болуы
8. Жиі ұрыстар
9. Сүйіспеншілік сезімінің жоғалуы
10. Сексуалды қанағаттанбау
11. Қызғаныш
12. Отбасылық қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуы
13. Басқа _____

8. Сіздің ойыңызша жас отбасыда ажырасудың бастамашысы болып көп жағдайда кім табылады?

1. Еркек
2. Әйел
3. Жауап беруге қиналамын

9. Қазіргі жағдайдағы жас отбасындағы ажырасу жағдайын қалай бағалайсыз? (бір жауапты таңдаңыз)

1. Қазір жастар арасында бұрынғыға қарағанда ажырасулар көп.
2. Бұл сан бұрынғыдай.
3. Қазір бұрынғыдан әлдеқайда ажырасулар саны азайған
4. Жауап беруге қиыналамын

10. Егер балаларыңыз ажырасуға шешім қабылдаса, сіз не істер едіңіз? (2 жауаптан артық таңдамаңыз)

1. Қолдар едім
2. Олардың мәселелерін шешуге тырысар едім
3. Оларды татуластыруға тырысар едім
4. Өздері шешсін. Күйеу баламмен/келініммен ұрыспаймын
5. Ажырасу уақытында немерелерімді өзіме алып кетемін
6. Қажет болса ақшалай көмектесемін
7. Басқа _____
8. Жауап беруге қиналамын

11. Сіздің пікіріңізше, жас отбасындағы ажырасудың ең ауыр зардаптары қандай болуы мүмкін? (2 жауаптан артық емес)

1. Мүлікті бөлу қиындықтары
2. Неке бұзылғаннан кейінгі жалғыздық
3. Белгісіз болашақ
4. Қаржылық тұрақсыздық

5. Баланы, балаларды тәрбиелеу мәселесі
6. Тұрғын үй мәселесі
7. Басқа _____
8. Жауап беруге қиынамын

12. Таныс жас отбасының ажырасуының куәгері болсаңыз оларға қандай кеңес берер едіңіз? (2 жауаптан артық емес)

1. Баланы туу
2. Психологпен кеңесу
3. Ымыраға келуге тырысу
4. Ажырасу
5. Серігін жазғыруды қою
6. Серігіңіздің оң қасиеттеріне назар аудару
7. Жұбайын мадақтауды үйрену
8. Басқа _____
9. Жауап беруге қиынамын

13. Сіздің ойыңызша, ажырасу балаға қалай әсер етуі мүмкін? (2 жауаптан артық емес)

1. Бала күйгелек және жүйкелі болады
2. Жаман көңіл–күйдің шабуылдары жиі кездеседі.
3. Бала қыңыр бола бастайды
4. Балалар өздеріне қолдауды құрдастарынан іздей бастайды
5. Бала ата–аналардың бірімен байланысын жоғалтады.
6. Басқа _____
7. Жауап беруге қиынамын

14. Жас отбасының ажырасуының қандай оң жақтарын көресіз? (2–жауаптан артық емес)

1. Жұбайының алдындағы міндеттемелерден босатылу
2. Мансаптың өсуі
3. Материалды әл–ауқаттың жақсаруы
4. Жаңа танысулардың пайда болуы
5. Күйзелістің жоқтығы
6. Бос уақыттың көбеюі
7. Басқа _____
8. Жауап беруге қиналамын

15. Жас отбасының ажырасуының қандай теріс жақтарын көресіз? (3–жауаптан артық емес)

1. Баланы тәрбиелеумен байланысты қиындықтар
2. Материалды қиындықтар
3. Денсаулықтың нашарлауы
4. Туыстары мен таныстары тарапынан жазғыру

5. Психикалық аурудың өсу қаупі
6. Алкоголизмнің өсуі
7. Жұмыс қабілетінің төмендеуі
8. Басқа _____
9. Жауап беруге қиналамын

16. Кейде ажырасуға тыйым салуға ұсыныстар пайда болады. Сіз осыған қалай қарайсыз?

1. Оң пікірде
2. Оң пікірге жақын
3. Теріс пікірге жақын
4. Теріс пікірде
5. Жауап беруге қиналамын

17. Сіздің ойыңызша, жас отбасыларды кешенді түрде қолдауға арналған арнайы заңдар қажет пе?

1. Ия, қажет
2. Керек болар
3. Керек болмас шығар
4. Керек емес
5. Жауап беруге қиналамын

18. Сіздің ойыңызша жас отбасының қандай өмірлік ісінің саласын заңнамамен реттеу керек? (3–жауаптан артық емес)

1. Баспана
2. Жұмысқа тұру және іспен шұғылдану
3. Бос уақыт
4. Психологиялық
5. Құқықтық
6. Отбасылық өмірге дайындық
7. Бала туу және тәрбиелеу
8. Күнделікті тұрмыс тіршілік
9. Ерлі–зайыптылық қатынас
10. Бала мен ата–ана қатынасы
11. Басқа _____
10. Жауап беруге қиналамын

19. Сіздің ойыңызша бүгінгі таңда отбасы институтта не болып жатыр?

1. Дағдарыс үстінде
2. Әдеттегідей қызмет етеді
3. Жауап беруге қиналамын

20. Сіздің ойыңызша отбасы дағдарысы қалай көрініс табады? (3–жауаптан артық емес)

1. Туудың төмендеуінде
2. Ажырасу санының көптігімен
3. Ресми тіркелмеген некелер санының көбеюімен
4. Отбасы ішілік қатынастың өзгерісімен
5. Қазақстандық отбасылардың өмір сүргіштік деңгейінің төмендеуімен
6. Некесіз туулар санының артуымен
7. Жалғызбасты адамдар санының көптігімен
8. Басқа _____
9. Жауап беруге қиналамын

Қорытындысында өзіңіз жайлы кішкене ақпарат беріңіз:

21. Сіздің жынысыңыз қандай:

1. Еркек
2. Әйел

22. Сіздің жасыңыз

1. 20 – 25 жас
2. 26 – 30 жас
3. 31 – 35 жас
4. 36 – 40 жас
5. 41 – 45 жас
6. 46 – 50 жас
7. 51 – 55 жас
8. 56 – 60 жас

23. Сіздің біліміңіз қандай?

1. Толық емес орташа (9кл)
2. Толық орташа (11кл)
3. Алғашқы кәсіби
4. Кәсіптік орта
5. Жоғары, толық емес жоғары

24. Сіздің отбасылық жағдайыңыз (жауаптардың біреуін таңдаңыз)

1. Ресми түрде үйленген/тұрмыста
2. Азаматтық некеде тұрамын
3. Бойдақпын
4. Ажырасқанмын
5. Жесір

25. Сізде ажырасу тәжірибесі барма? (жауаптардың біреуін таңдаңыз)

1. Ия
2. Жоқ

Қосымша В

Бір өлшемді үлестірім кестесі

1 – кесте

Жастар үшін қазіргі маңызды өмір құндылықтары (% жауап бергендер санынан)*

Өмірлік құндылықтар	%
Материалдық әл-ауқат	63
Қызықты жұмыс	43
Отбасы	38
Өзін-өзі жүзеге асыру	34
Қоғамдағы әлеуметтік мәртебесі	31
Жеке бостандық	29
Денсаулық	23
Бос уақыт	19
Қоғамдық танылу	8
Тұрақтылық	8
Жинақылық, заңдылық	2
Дін	0
Басқа	0
Барлығы:	297

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

2 – кесте.

Респонденттердің жастар үшін отбасы туралы пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Жастар үшін отбасы анықтамасы	%
Жұбайына сүйіспеншілік көрсету	65
Ұрпақтың жалғасы	58
Балаларға сүйіспеншілік көрсету	49
Сыртқы әлемнің күйзелістің әсерінен қашып кетуге болатын жер	24
Өзін-өзі тануға кедергі	22
Достарымен араласуға кедергі	15
Өзін-өзі тануға, өзін-өзі көрсетуге болатын жер	14
Барлық нәрсеге кедергі	6
Үздіксіз ұрыстың болатын жері	5
Басқа	1
Зорлықтың көрінісі	0
Барлығы:	256

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

3 – кесте.

Некесін қиғанға дейін бірге тұру туралы респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Неке қиылғанға дейін бірге тұру	%
Ия	80
Жоқ	20
Барлығы	100

4 – кесте.

Респонденттердің жастардың некеге дейін бірге болу ұзақтығы туралы пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Жастардың некеге дейін бірге болу ұзақтығы	%
Бір жылдан үш жылға дейін	40
Жарты жылдан бір жылға дейін	35
Жарты жылға дейін	12
Үш жылдан астам	10
Жауап беруге қиналамын	4
Бір айдан аз	0
Басқа	0
Барлығы:	100

5 – кесте.

Қазіргі жастар қай жерде және қалай өздерінің өмірлік серіктерін жиі кездестіретіні туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Жастардың өмірлік серіктерін жиі кездестіретін жерлері	%
Достар арқылы	53
Интернетте	32
Жұмыста	6
Көшеде	3
Демалыста	3
Демалыс кезінде	2
Клубта	2
Ата-аналар арқылы	1
Оқуда	1
Барлығы:	100

6 – кесте.

Жас отбасының тұратын жері туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Жастардың тұратын жерлері туралы кеңестер	%
Ата–аналарынан бөлек	95
Күйеуінің ата–анасымен	5
Әйелінің ата–анасымен	0
Достарымен	0
Туыстарымен	0
Барлығы:	100

7 – кесте.

Жас отбасылардың ажырасуының негізгі себебі туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Жас отбасылардың ажырасуының себебі	%
Отбасында түсінушіліктің болмауы	67
Опасыздық	54
Ерлі–зайыптылардың біреуінің алкоголизмі (маскүнемділігі)	24
Сүйіспеншілік сезімінің жоғалуы	24
Мінездердің сәйкес келмеуі	23
Отбасылық қатынасқа туыстардың немесе достардың араласуы	17
Қызғаныш	16
Жиі ұрыстар	15
Сексуалды қанағаттанбау	13
Баласыздық	11
Басқа отбасының пайда болуы	10
Үлкен жас ерекшелік	2
Барлығы:	274

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

8 – кесте.

Жас отбасыда ажырасудың бастамашысы болып көп жағдайда кім екені туралы респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Жас отбасыдағы ажырасудың бастамашысы	%
Әйел	49
Жауап беруге қиналамын	34
Еркек	18
Барлығы:	100

9 – кесте.

Қазіргі кездегі жас отбасындағы ажырасу жағдайы туралы респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Қазіргі жағдайдағы жас отбасылардың жағдайы	%
Қазір жастар арасында бұрынғыға қарағанда ажырасулар көп.	72
Жауап беруге қиналамын	19
Бұл сан бұрынғыдай.	8
Қазір бұрынғыдан әлдеқайда ажырасулар саны азайған	2
Барлығы:	100

10 – кесте.

Респонденттердің балалары ажырасуға шешім қабылдаған жағдайдағы олардың істері туралы пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Балаларының ажырасуы кезіндегі істері	%
Өздері шешсін. Күйеу баламмен/келініммен ұрыспаймын	45
Оларды татуластыруға тырысар едім	37
Олардың мәселелерін шешуге тырысар едім	34
Ажырасу уақытында немерелерімді өзіме алып кетемін	12
Қажет болса ақшалай көмектесемін	8
Жауап беруге қиналамын	5
Қолдар едім	2
Барлығы:	142

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

11 – кесте.

Жас отбасындағы ажырасудың ең ауыр зардаптары туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасу салдары	%
Баланы, балаларды тәрбиелеу мәселесі	68
Мүлікті бөлу қиындықтары	36
Неке бұзылғаннан кейінгі жалғыздық	28
Тұрғын үй мәселесі	23
Қаржылық тұрақсыздық	13
Белгісіз болашақ	9
Жауап беруге қиналамын	0
Барлығы:	176

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

12 – кесте.

Таныс жас отбасының ажырасуының куәгері болған кездегі респонденттердің берер кеңесі (% жауап бергендер санынан)*

Таныстардың отбасының бұзылуы кезіндегі берер кеңесі	%
Ымыраға келуге тырысу	51
Серігін жазғыруды қою	37
Психологпен кеңесу	33
Серігіңіздің оң қасиеттеріне назар аудару	33
Жұбайын мадақтауды үйрену	12
Жауап беруге қиыналды	5
Баланы туу	2
Ажырасу	2
Кеңес бермес едім	1
Барлығы:	175

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

13 – кесте.

Ажырасудың балаға берер әсері жайында респонденттердің ойлары (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасудың балаға әсері	%
Бала ата–аналардың бірімен байланысын жоғалтады.	78
Бала қыңыр бола бастайды	36
Балалар өздеріне қолдауды құрдастарынан іздей бастайды	32
Жаман көңіл–күйдің шабуылдары жиі кездеседі.	19
Бала күйгелек және жүйкелі болады	3
Бала ата–анасына тәуелді болады	1
Бала өзін қалай ұстау керектігін білмейді	1
Жауап беруге қиналды	2
Барлығы:	170

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

14 – кесте.

Жас отбасының ажырасуының оң жақтары туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасудың оң жақтары	%
Жұбайының алдындағы міндеттемелерден босатылу	35
Жаңа танысулардың пайда болуы	31
Бос уақыттың көбеюі	27
Күйзелістің жоқтығы	21

Жауап беруге қиналды	20
Мансаптың өсуі	13
Материалды әл-ауқаттың жақсаруы	3
Оң жақтары жоқ	1
Қатынастарда жаңа тәжірибе	1
Барлығы:	150

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

15 – кесте.

Жас отбасының ажырасуының теріс жақтары туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасудың теріс жақтары	%
Баланы тәрбиелеумен байланысты қиындықтар	83
Материалды қиындықтар	41
Туыстары мен таныстары тарапынан жазғыру	33
Алкоголизмнің өсуі	30
Денсаулықтың нашарлауы	11
Психикалық аурудың өсу қаупі	11
Жұмыс қабілетінің төмендеуі	9
Жауап беруге қиналды	3
Ешқандай теріс жақтары жоқ	1
Барлығы:	220

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

16 – кесте.

Ажырасуға тыйым салуға ұсыныстар туралы респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасуға тыйым салуға ұсыныстар	%
Теріс пікірде	47
Теріс пікірге жақын	20
Оң пікірге жақын	15
Жауап беруге қиналды	14
Оң пікірде	4
Барлығы:	100

17 – кесте.

Жас отбасыларды кешенді түрде қолдауға арналған арнайы заңдар қажеттігі жайында респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Жас отбасыларды қолдауға арналған арнайы заңдардың қажеттілігі	%
Ия, қажет	67

Керек болар	30
Жауап беруге қиналды	1
Керек болмайтын шығар	1
Керек емес	1
Барлығы:	100

18 – кесте.

Жас отбасының өмірлік ісінің қандайда саласын заңнамамен реттеу керектігі жөнінде респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Жас отбасылардың заңнамамен реттелуі керек өмірлік ісі	%
Баспана	82
Жұмысқа тұру және іспен шұғылдану	55
Бала туу және тәрбиелеу	32
Құқықтық	22
Психологиялық	18
Отбасылық өмірге дайындық	17
Бала мен ата–ана қатынасы	17
Ерлі–зайыптылық қатынас	10
Күнделікті тұрмыс тіршілік	3
Бос уақыт	2
Жауап беруге қиналды	1
Барлығы:	257

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

19 – кесте.

Бүгінгі таңда отбасы институтында болып жатқан жағдай жайында респонденттердің пікірі (% жауап бергендер санынан)*

Отбасы институтымен байланысты жағдай	%
Дағдарыс үстінде	58
Жауап беруге қиналды	22
Әдеттегідей қызмет етеді	20
Барлығы:	100

20 – кесте.

Отбасылық дағдарыстың көрінісі туралы респонденттердің пікірлері (% жауап бергендер санынан)*

Отбасылық дағдарыстың көрінісі	%
Ажырасу санының көптігімен	61
Туудың төмендеуінде	38

Отбасы ішілік қатынастың өзгерісімен	35
Қазақстандық отбасылардың өмір сүргіштік деңгейінің төмендеуімен	24
Ресми тіркелмеген некелер санының көбеюімен	23
Некесіз туулар санының артуымен	22
Жалғызбасты адамдар санының көптігімен	19
Жауап беруге қиналды	5
Моральдық қарым–қатынастың төмендеуі	1
Барлығы:	225

*Қосынды 100% көп, себебі бір жауап берген респондент бір уақытта бірнеше жауап беруі мүмкін.

21 – кесте.

Жынысы (% жауап бергендер санынан)*

Жынысы	%
Әйел	52
Еркек	48
Барлығы:	100

22 – кесте.

Жасы (% жауап бергендер санынан)*

Жасы	%
20 – 25 жас	13
26 – 30 жас	18
31 – 35 жас	15
36 – 40 жас	13
41 – 45 жас	11
46 – 50 жас	10
51 – 55 жас	10
56 – 60 жас	11
Барлығы:	100

23 – кесте.

Білімі (% жауап бергендер санынан)*

Білімі	%
Толық емес орташа (9кл)	0
Толық орташа (11кл)	2
Алғашқы кәсіби	7
Кәсіптік орта	30
Жоғары, толық емес жоғары	61

Барлығы:	100
----------	-----

24 – кесте.

Отбасылық жағдайы (% жауап бергендер санынан)*

Отбасылық жағдай	%
Ресми түрде үйленген/тұрмыста	54
Азаматтық некеде тұрамын	18
Бойдақпын	22
Ажырасқанмын	6
Жесір	0
Барлығы:	100

25 – кесте.

Ажырасу тәжірибесі (% жауап бергендер санынан)*

Ажырасу тәжірибесі	%
Ия	13
Жоқ	87
Барлығы:	100